

Bedömning av hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i nära relationer

Stöd till socialtjänst och hälso- och sjukvård

Denna publikation skyddas av upphovsrättslagen. Vid citat ska källan uppges.
För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovsmannens tillstånd.

Publikationen finns som pdf på Socialstyrelsens webbplats. Publikationen kan också
tas fram i alternativt format på begäran. Frågor om alternativa format skickas till
alternativaformat@socialstyrelsen.se

Artikelnummer 2021-11-7606

Publicerad www.socialstyrelsen.se, november 2021

Förord

Mäns våld mot kvinnor, våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är allvarliga samhälls- och folkhälsoproblem som måste bekämpas på flera olika sätt. I *En nationell strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor* (Skr. 2016/ 17:10) framhåller regeringen betydelsen av att våld tidigt upptäcks och att våldsutsatta kvinnor och barn ges starkare stöd och skydd. Här redovisas ett uppdrag från regeringen att stödja strategin genom att utveckla stöd för socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens arbete med att upptäcka och bedöma våldsutsatthet i en hederskontext, samt att undersöka förutsättningar för att utveckla liknande stöd för socialtjänstens arbete med våldsutövande i och utanför en hederskontext.

Rapporten vänder sig främst till regeringen och till professionella inom socialtjänst och hälso- och sjukvård som möter utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck och/eller våldsutövare i och utanför en hederskontext.

Uppdraget har genomförts av Hanne Martinek, forskare och projektledare, tillsammans med forskaren Mariana Dufort på enheten för kunskapsutveckling. Ansvarig enhetschef har varit Johanna Kumlin.

Socialstyrelsen vill tacka alla som har bidragit i arbetet genom att kommentera utkast och testa bedömningsstödet för socialtjänsten.

Olivia Wigzell
Generaldirektör

Innehåll

Förord	3
Sammanfattning	7
Uppdraget	9
Våld i nära relationer, hedersrelaterat våld och förtryck samt riskbedömning.....	10
Våld i nära relationer	10
Uttryck av våld i nära relationer	10
Hedersrelaterat våld och förtryck	11
Uttryck av hedersrelaterat våld och förtryck.....	14
Att bedöma risk och stödbehov	14
Att upptäcka och bedöma utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck i socialtjänsten.....	16
Genomförande.....	16
Otillräckligt vetenskapligt stöd.....	16
Projektets sju faser	16
Existerande stöd.....	18
DASH	18
PATRIARK	19
Lokalt utvecklade stöd.....	20
Ett nytt stöd för att upptäcka och bedöma hedersrelaterat våld och förtryck.....	22
Professionen behöver ett konkret bedömningsstöd	22
Stödet är inriktat på barn mellan 12 och 17 år	22
Öppna och slutna frågor i samtal med barn	23
Upptäckt av våldsutsatthet i en hederskontext.....	23
Riskbedömning i en hederskontext.....	24
Resultat av pilottest: Positiv återkoppling om användbarhet	29
Socialstyrelsens bedömningar	30
Stödet ska testas vidare	30
Identifierade kunskapsluckor	31
Att upptäcka hedersrelaterat våld och förtryck - ett stöd för hälso- och sjukvården	32
Genomförande.....	32
Existerande stöd.....	33
Ett nytt stöd för att upptäcka hedersrelaterat våld och förtryck	33
Utmaningar i samband med upptäckt av hedersrelaterat våld inom vården	35

Att upptäcka och bedöma våldsutövande i och utanför en hederskontext i socialtjänsten.....	36
Olika typer av våldsutövande	36
Olika typer av våldsutövare	36
Våldsutövare i en hederskontext	37
Risk för våld i nära relationer	37
Risk för hedersrelaterat våld.....	38
Genomförande	38
Etiska överväganden	39
Aktuell forskning.....	39
Professionens erfarenheter.....	40
Juridiska utgångspunkter.....	40
Resultat.....	41
Aktuell forskning om bedömning av våldsutövande i nära relationer	41
Aktuell forskning om våldsutövande i en hederskontext	44
Sammanfattande diskussion utifrån resultaten från Det vetenskapliga underlaget.....	45
Resultat från kunskapsinhämtning från professionen.....	46
Intervjuer med verksamheter.....	46
Enkätfrågor till kommuner om bedömningsmetoder för våldsutövare	46
Sammanfattande diskussion om professionens synpunkter och erfarenheter	48
Juridiska utgångspunkter vid utredning av vuxna personer som utövar våld i nära relation.....	49
Sammanfattande diskussion om de juridiska förutsättningarna	51
Avslutande diskussion och slutsatser	51
Socialstyrelsens bedömningar	52
Referenser	53
Bilaga 1 Bedömningsstöd hedersrelaterat våld för socialtjänsten, manual	59
Bilaga 2 Bedömningsstöd hedersrelaterat våld till socialtjänsten, frågeformulär	91
Bilaga 3 Enkätfrågor Pilottest för bedömningsstöd till socialtjänsten	139
Bilaga 4 Folder för upptäckt av hedersrelaterat våld inom vården	155
Bilaga 5 Juridiska förutsättningar för bedömning av våldsutövning.....	167

Sammanfattning

Föreliggande rapport redogör för arbetet med uppdraget från regeringen att föreslå hur ett stöd för socialtjänstens samt hälso- och sjukvårdens arbete med utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck kan utvecklas. Vidare skulle Socialstyrelsen enligt uppdraget undersöka förutsättningar för att ta fram ett liknande stöd för socialtjänstens arbete med våldsutövare i- och utanför en hederskontext.

Inom ramen för uppdraget har myndigheten tagit fram ett bedömningsstöd till socialtjänsten och en folder till hälso- och sjukvården för arbetet med utsatta av hedersrelaterat våld. Utöver det redogör rapporten för förutsättningar för framtagandet av standardiserade bedömningsmetoder för socialtjänstens arbete med våldsutövande.

Det bedömningsstöd som Socialstyrelsen har tagit fram för socialtjänsten kommer att utgöra ett praktiskt stöd för professionens arbete med hedersvåld. Bedömningsstödet, som består av en manual och ett frågeformulär, är inriktat för arbete med barn som är eller kan vara utsatta för hedersrelaterat våld. Hittills har det inte funnits ett bedömningsstöd på nationell nivå för att upptäcka hedersvåld och bedöma risk för framtida våld bland utsatta barn och efterfrågan inom socialtjänsten är stor. Avsikten med Socialstyrelsens nya stöd är att fylla denna lucka.

Stödet har testats i liten skala i ett antal kommuner med lovande resultat vad gäller användbarheten i praktiken. I nuläget är stödet klart för vidare testning. Testet kommer att innebära att flera verksamheter kommer använda stödet under längre tid och Socialstyrelsen följer arbetet nära och utvecklar stödet vidare enligt resultaten från testverksamheten. Efter testet kommer stödet släppas fritt för användning inom socialtjänsten, om inte något i testverksamheten talar emot detta. Rapporten redogör för framtagandet av stödet i sin nuvarande form, som finns i sin helhet i bilagan.

Under arbetet med stödet identifierades kunskapsluckor när det gäller insatser för utsatta av hedersrelaterat våld. Det behövs mer kunskap om vilka insatser som är verkningsfulla i en hederskontext.

Foldern för hälso- och sjukvårdens arbete med hedersrelaterat våld och förtryck svarar mot professionens behov att få ett kortfattat stöd om upptäckt av våldsutsatthet bland barn. Foldern ger stöd i att förstå vad hedersrelaterat våld och förtryck är, vilka tecken man ska vara uppmärksam på, hur man kan fråga om våld och hur man går vidare med svaren. Rapporten redogör för framtagandet av foldern som finns i sin helhet i bilagan.

Under arbetet med foldern har det kommit upp att det kan behövas tolk i samtal med barnet och att det ofta används anhöriga som tolk i vårdsammanhang. Både det nationella kompetensteamet mot hedersrelaterat våld och praktiker som arbetar med frågan uttryckte i kommentarer av foldern att det skulle behövas en tydlig avrådan från att använda anhöriga som tolk. Socialstyrelsen bedömer utifrån rättsläget att något förbud mot att använda sig av anhöriga som tolkar inte är möjligt. Socialstyrelsen har inte inom ramen för detta uppdrag gjort någon rättslig analys av vilka övergripande konsekvenser

en förändring av regelverket skulle få. I foldern uttalas endast att det kan vara olämpligt att använda en anhörig som tolk.

Utredning av förutsättningarna för att utveckla bedömningsmetoder för socialtjänstens arbete med våldsutövare genomfördes i tre steg; en genomgång av den vetenskapliga litteraturen, kunskapsinhämtning från professionen och en utredning av juridiska utgångspunkter.

I den vetenskapliga litteraturen identifierades ett antal standardiserade metoder avseende våldsutövare i nära relation, respektive i hederskontext. Socialstyrelsens bedömning är att det i dagsläget inte finns tillräckligt vetenskapligt stöd för att rekommendera en av de befintliga bedömningsmetoderna för användning i socialtjänsten. De metoder som identifierats i det vetenskapliga underlaget behöver testas utifrån användbarheten i en socialtjänstkontext. Genom att analysera användning av metoderna tillsammans med professionen kan eventuella behov av anpassningar av metoden identifieras och specificeras. Därefter kan beslut fattas om att antingen vidare testa någon av de befintliga metoderna eller om nya metoder behöver tas fram.

Resultaten från kunskapsinhämtning från professionen tyder på att många verksamheter använder standardiserade metoder som stöd i utredning av våldsutövare i nära relation. De metoder som används idag saknar dock tillräckligt vetenskapligt stöd för att säkerställa bedömningarnas tillförlitlighet. Därutöver tyder resultaten på att metoderna ibland används på målgrupper som de inte är avsedda eller testade för.

Utredningen av juridiska utgångspunkter belyste en möjlig utmaning för socialtjänsten att utreda våldsutövare och som berör att utredning och insatser i regel endast får genomföras tillsammans med och med samtycke från den enskilde. Detta ställer höga krav på socialtjänsten att motivera individen, i detta fall personer som utövar våld, till att genomgå en utredning. Tester av användbarheten av befintliga bedömningsmetoder bör därför följa upp och utvärdera vilka målgrupper av våldsutövare som motiveras till en utredning.

Uppdraget

För att stödja den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor (Skr. 2016/17:10) har Socialstyrelsen haft i uppdrag av regeringen att:

”... analysera och föreslå hur relevant kunskapsstöd kan utvecklas för socialtjänstens samt hälso- och sjukvårdens arbete att upptäcka och beskriva utsatthet för våld, att bedöma stödbehov och risken för upprepat våld i hederskontext samt att med utgångspunkt i bedömningsmetoderna FREDA utreda förutsättningarna för att utveckla motsvarande metoder för socialtjänstens arbete med våldsutövare” (S2018/03516/JÄM(delvis)).

Regeringsuppdraget kan uppdelas i tre delar:

1. Bedömning av *våldsutsatthet* i en hederskontext av socialtjänsten
2. Bedömning av *våldsutsatthet* i en hederskontext av hälso- och sjukvården
3. Bedömning av *våldsutövande* i nära relation och i en hederskontext av socialtjänsten

Socialstyrelsen har tagit fram ett bedömningsstöd för socialtjänstens arbete med hedersrelaterat våld och förtryck som efter slutredovisningen kan testas i större skala (del 1). För hälso- och sjukvården har myndigheten tagit fram en folder som fokuserar på upptäckt av våld (del 2). Bakgrunden till- och framtagningsprocessen av båda dessa produkter presenteras i föreliggande rapport. Vidare redogörs för förutsättningar att utveckla ett liknande stöd för våldsutövare i och utanför en hederskontext (del 3).

Våld i nära relationer, hedersrelaterat våld och förtryck samt riskbedömning

Innan arbetet med uppdraget presenteras mer i detalj redogörs nedan för hur olika centrala begrepp definieras inom ramen för uppdraget och rapporten. Dessa begrepp är: våld i nära relationer, hedersrelaterat våld och förtryck, samt bedömning av risk och stödbehov.

Våld i nära relationer

Våld är ”varje handling riktad mot en annan person, som genom att denna handling skadar, smärftar, skrämmar eller kränker får denna person att göra något mot sin vilja eller avstå från att göra något den vill” [1].

Våld i nära relationer betecknar den typ av våld som utövas av en person som har en nära relation till den utsatte. Många av de utsatta och utövare av våld i nära relationer är också föräldrar. Våldet påverkar barn som tvingas uppleva våldet eller som direkt utsätts för det.

Våld kan utövas exempelvis mellan unga, mot äldre, mot personer med funktionshinder och mot barn och unga. Utövaren kan vara en nuvarande eller före detta partner eller någon annan anhörig.

Våld i nära relationer kan drabba alla i samhället oavsett kön, ålder och bakgrund. Risken är dock högre i vissa grupper och det våld i nära relationer som kvinnor utsätts för är ofta grövre och mer återkommande än det våld som drabbar män [2]. Även barn är särskilt utsatta eftersom de är beroende av vuxna i sin närmaste omgivning.

Enligt en undersökning från Brå har var femte person i befolkningen någon gång i livet varit utsatt för våld i en nära relation [2]. Undersökningen visade en skillnad mellan kvinnor och män: drygt var fjärde kvinna var utsatt jämfört med var sjätte man. Kvinnor utsätts för grövre våld [2, 3], för mer sexuellt våld och för våld som ger skador som den utsatta behöver söka sjuk- eller tandvård för [3].

Under 1990 och 2000-talen dödades i genomsnitt 17 kvinnor per år i en nära relation i Sverige [4]. De senaste åren har dödstaten under några år gått ner men sen ökat igen. År 2020 dödades 13 kvinnor och 4 män till följd av våld i en nära relation [5]. För de kvinnliga offren utgjorde dödligt våld i en parrelation drygt hälften (52 %) av samtliga konstaterade fall av dödligt våld mot kvinnor. Motsvarande andel för män i en parrelation var fyra procent.

Uttryck av våld i nära relationer

Våld kan ta sig många olika uttryck och det gäller även för våld i en nära relation. Det kan t.ex. röra sig om grovt fysiskt våld och sexuella övergrepp men också verbala sexistiska kränkningar, isolering från familj, vänner och omgivning, ekonomiskt utnyttjande eller emotionell utpressning. Våldet kan

bestå av en kombination av olika handlingar som ofta upprepas över tid. Nedan listas en kategorisering av olika typer av våldsuttryck.

- *Psykiskt våld* kan handla om nedsättande kommentarer, förlöjliganden, glåpord, hot, tvång och trakasserier. Den våldsutsatta kan också utsättas för kontroll och social isolering.
- *Fysiskt våld* kan bestå av örfilar, knytnävsslag, slag med tillhyggen, knivstick, sparkar och stryptag. Det kan också innebära att våldsutövaren biter, river, drar i håret, bränner, skakar eller knuffar.
- *Sexuellt våld* kan innebära olika former av sexuellt påtvingade handlingar som att tvinga den utsatta att se på pornografi, samlag utan samtycke, sexuella trakasserier och användning av ett sexuellt kränkande språk.
- *Latent våld* innebär att den utsatta lever med en ständig rädsla eller oro för våld. Våldet kan vara ilska eller aggressivitet som visar sig i förövarens kroppshållning och kroppsuttryck, som upplevs som hot.
- *Försummelse* kan exempelvis vara att den utsatta inte får den hjälp med mat, medicin eller hygien som hon eller han behöver. Den utsatta kan förvägras hjälp till exempel med att komma ur sängen, få för lite, för mycket eller felaktig medicin.
- *Digitalt våld* är psykiskt eller sexuellt våld som utövas via digitala verktyg som mobiltelefon, platta eller dator. Våldet kan till exempel bestå av hotfulla sms eller att kontrollera hur någon förflyttar sig via GPS.
- *Materiellt våld* kan innebära förstörelse eller stöld av den utsattas personliga tillhörigheter, bohag, värdesaker med mera.
- *Våld mot den utsattas husdjur*. Det finns ett samband mellan våld mot djur och våld inom familjen. Våldsutövare som utsätter djur för våld använder ofta grövre och farligare våld jämfört med våldsutövare som inte brukar våld mot djur. Är djuret utsatt finns det skäl att tro att våldet är på väg att trappas upp [6].
- *Ekonomiskt våld* kan uttryckas genom ekonomiska hot, begränsningar av gemensamma ekonomiska tillgångar eller genom att tvinga någon att utföra ekonomiska olagligheter. Det kan till exempel handla om att en partner utövar kontroll, så att den utsatta inte själv får tillgång till eller får bestämma över ekonomin, att gemensamma tillgångar undanhålls eller att den utsatta förhindras att arbeta eller delta i aktiviteter som kan leda till egen försörjning.

Hedersrelaterat våld och förtryck

Under bearbetning av uppdraget att ta fram ett stöd för bedömning av hedersrelaterat våld och förtryck tog Socialstyrelsen fram en definition av hedersrelaterat våld och förtryck.¹ Definitionen samlar de gemensamma nämnare som tagits upp i regeringens skrivelse 2016/17:10 *Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid*, regeringens proposition 2019/20:131 *Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet*, samt i aktuell forskning [se till exempel: 7, 8-16]. Definitionen har dessutom diskuterats

¹ Försättningsvis i texten används ofta endast begreppet "hedersrelaterat våld", för att göra texten mer lättläst. "Förtryck" är då inkluderat i det kortare begreppet.

vid möten med experter och praktiker då ett första utkast av bedömningsstödet för socialtjänsten diskuterades (se avsnittet om bedömningsstödet för socialtjänsten).

Enligt den samlade bilden har hedersrelaterat våld och förtryck några centrala karakteristika som anges i nedanstående ruta. Varje punkt utvecklas därefter i ett eget avsnitt.

Hedersrelaterat våld och förtryck

- har sin grund i den strukturella maktobalansen mellan män och kvinnor i samhället.
- uppstår för att bevara eller återupprätta en persons eller en familjs, släkts eller annan liknande grupps heder.
- är en följd av att hedern ses som avhängig av individers handlande, t.ex. kvinnliga familjemedlemmars kyskhets och oskuld samt både deras faktiska och påstådda beteende i förhållande till sådana ideal.
- begås ofta kollektivt eller åtminstone kollektivt förankrat, och de utsattas familjemedlemmar/närstående har i regel en avgörande roll.
- riktar sig främst mot flickor och kvinnor, men även mot pojkar och män.
- kan drabba hbtqi-personer och personer med intellektuell funktionsnedsättning särskilt hårt.

Att hedersrelaterat våld och förtryck *bygger på den strukturella maktobalansen mellan män och kvinnor i samhället* visar sig i att våldet och förtrycket bygger på strikt patriarkala värderingar. I en hederskontext har pojkar och män därmed en högre ställning än flickor och kvinnor [17]. Denna aspekt tydliggör att även om hedersrelaterat våld skiljer sig i en del avseenden från mäns våld mot kvinnor, har båda typerna av våld en gemensam grund. Maktobalansen mellan könen är både en utgångspunkt och en förutsättning för att kunna hålla våldet och förtrycket vid liv.²

Hedersrelaterat våld och förtryck sker *för att bevara eller återupprätta en grupps eller en persons heder*. Hedersrelaterat våld och förtryck bygger på en föreställning om heder som inbegriper ett kollektiv. Varje medlem i kollektivet är ansvarig, inte endast för sin egen heder, utan för hela gruppens heder. Detta gäller speciellt flickor och kvinnor som anses kan skada hedern genom att inte bete sig kyskt³ eller ha sex innan äktenskap. Den enskilde individen kan alltså genom sitt agerande skada en annan persons eller en hel grupps heder. För att hedern ska skadas kan det räcka med ett rykte, ingenting måste faktiskt ha hänt. Om en person har skadat en familjs heder kan det få långtgående konsekvenser om man inte straffar den som anses ha skadat

² För ett resonemang om maktobalansen mellan könen som orsak till kvinnors våldsutsatthet, se Makt, mål och myndighet, feministisk politik för en jämställd framtid, Regeringens skrivelse 2016/17:10, s. 33.

³ Att "bete sig kyskt" kan innefatta en rad olika beteenden som mest handlar om vad flickor och kvinnor *inte* får göra. Exempel kan vara att flickor och kvinnor ska täcka sin kropp och inte klä sig "utmanande" eller att de inte får träffa pojkar eller män som inte är deras makar eller släkt. Dessa regler skiljer sig åt mellan olika grupper.

hedern. Familjen kan bli totalt socialt isolerad och/eller lida ekonomisk skada om de till exempel har en butik som släkt och (före detta) vänner slutar att handla i. Risken för sådana följder kan få en grupp att utöva hård kontroll för att bevara hedern. För att återupprätta hedern kan drastiska åtgärder anses motiverade, till exempel barn- eller tvångsäktenskap eller till och med mord på den som anses ha skadat hedern [13].⁴

Det finns en rad olika beteenden som kan skada hedern, men centrala aspekter som återkommer är *flickors och kvinnors beteende som är kopplat till sexualitet*. Flickor och kvinnor ska bevara sin oskuld fram till äktenskapet och gifta kvinnor ska bete sig kyskt för att bevara hedern. För att upprätthålla oskulden och kyskheten kan flickor och kvinnor bli hårt kontrollerade, både för att utesluta möjligheten att de skulle kunna ha sex före äktenskapet och för att förhindra rykten om sådant beteende [8, 12].⁵

Hedersrelaterat våld och förtryck är *ofta förankrat i ett kollektiv och det är ofta även flera som utövar våld och förtryck*, även om det kan förekomma att det enbart är en utövare. Att våldet utövas kollektivt gör dem som utsätts speciellt sårbara [10: 70]. Det är mycket svårare att komma undan exempelvis begränsningar av den personliga friheten när många i ens omgivning bidrar till kontroll och övervakning. Det blir också mycket svårt att bryta sig loss från en sådan miljö när en stor del av ens umgänge delar samma värderingar som våldsutövaren eller våldsutövarna. Vid ett uppbrott måste man följaktligen bryta med många människor i sin närhet och inte enbart med en enstaka utövare [9: 198-202]. De som bryter sig loss kan därför ha särskilda skydds- och stödbehov.

Eftersom begränsningen av flickors och kvinnors sexualitet spelar en central roll i bevarandet av hedern är *flickor och kvinnor i större omfattning utsatta* för våldet och förtrycket men även pojkar och män kan utsättas. Det framgår till exempel i olika kartläggningar av ungdomars utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck [12, 14].⁶ Även för pojkar kan det finnas kyskhetskrav och kontrollerande av sexualiteten, men det förekommer mindre ofta [9: 392-394]. Pojkar kan dessutom tvingas att kontrollera andra familjemedlemmar och blir därmed både offer och förövare samtidigt [18].

Hbtqi-personer är speciellt sårbara i en hederskontext eftersom det anses skamfyllt och farligt för hela familjens heder om någon familjemedlem inte passar in i de strikt definierade könsrollerna. Om ett barn exempelvis visar sig ha en homosexuell läggning, eller inte känner igen sig i indelningen pojke eller flicka, kan barnet utsättas för så kallade omvändelseförsök (både här i Sverige och genom att skickas utomlands) eller giftas bort. På så vis ska hedern räddas [9, 15, 19].⁷

Personer med intellektuell funktionsnedsättning är utsatta på flera sätt i en hederskontext. Familjen kan känna skam för att ha en familjemedlem med en funktionsnedsättning. För att dölja det kan familjen försöka gifta bort barnet för att allt ska verka ”normalt” utåt. Barnet kan luras in i att hen ska ha en rolig fest då barnet ska gifta sig. De framtida konsekvenserna av giftermålet

⁴ Jfr prop. 2019/20:131 Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet, s. 38 och s. 104-105.

⁵ Jfr. prop. 2019/20:131 s. 38 och s. 104-105.

⁶ Jfr. prop. 2019/20:131 s. 24-25.

⁷ Jfr. prop. 2019/20:131 s. 24-25.

kan barnet inte förstå. En person med en intellektuell funktionsnedsättning kan dessutom ha svårare att försvara sig mot familjen eller söka hjälp [16, 20].⁸

Uttryck av hedersrelaterat våld och förtryck

Hedersrelaterat våld och förtryck kan ses som ett övergripande begrepp som omfattar olika former av våldsuttryck. Våldet kan vara både fysiskt och psykiskt och kan variera i svårighetsgrad, från relativt små vardagliga inskränkningar till hot om våld och grovt fysiskt våld, till och med mord. Som exempel kan en tonåring leva med vetskapen att hen sannolikt inte kommer att få välja sin livspartner utan måste foga sig efter familjens krav och synpunkter på partnervalet. I denna tonårings liv behöver det inte förekomma strikta begränsningar eller våld i den aktuella situationen, för att äktenskap inte är en aktuell fråga (ännu). Hedersrelaterat våld kan också innebära daglig fysisk bestraffning och ett liv i stor ofrihet. Barnet kan till exempel nekas att ha kontakt med någon utanför familjen, tvingas ta ett stort ansvar i hushållet och nekas självbestämmande i sitt liv [9].

Våldsuttrycken i en hederskontext liknar till stor del de våldsuttryck som förekommer i våld i nära relationer och i våld mot barn i en miljö utan hederstänkande [9]. Alla våldsuttryck som nämns ovan för våld i nära relationer kan också förekomma i en hederskontext. Vissa våldsuttryck är dock specifika för hederskontexten. Dessa är barnäktenskap, tvångsäktenskap, oskuldskontroll, oskuldsoperationer och könsstympning av flickor och kvinnor.⁹

Att bedöma risk och stödbehov

Eftersom uppdraget som redovisas i denna rapport handlar om bedömning av risk för olika typer av våld behöver också riskbedömning i sig belysas närmare. Att bedöma risken för att våld ska inträffa eller upprepas är en viktig del i det våldsförebyggande arbetet. Det gäller både våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Syftet med våldsriskbedömningar är att förebygga och minska våld. Om en individ bedöms som farlig eller ha en hög risk för att bruka våld, bör insatser sättas in i syfte att förhindra en eventuell våldshandling.

Historiskt har riskbedömningar utgått från den professionelles kunskap och erfarenheter, så kallade ostrukturerade kliniska bedömningar [21]. Forskning om riskbedömningar tog fart på 70-talet i USA i samband med två uppmärksammade rättsfall som resulterade i att dömda brottslingar som tidigare bedömts som farliga på basis av ostrukturerade kliniska bedömningar släpptes på fri fot eller förflyttades till anstalt med lägre säkerhetsgrad. Vid uppföljningar av dessa individer upptäckte man att endast 20 procent av dem hade begått nya våldsbrott. Endast en femtedel av bedömningarna visade sig alltså vara korrekta. Det fick till följd att ostrukturerade kliniska riskbedömningar kritiserades för bristande transparens, hög risk för godtycklighet och för en

⁸ Jfr. prop. 2019/20:131 s. 25.

⁹ Könsstympning kan också förekomma utanför en hederskontext. För olika bakomliggande orsaker till könsstympning se till exempel:
<https://www.afro.who.int/health-topics/female-genital-mutilation>

träffsäkerhet som inte var högre än slumpen. Ostrukturerade kliniska bedömningar kom sedan att kallas för den första generationens riskbedömningar.

Den andra generationens riskbedömningar, så kallade aktuariska bedömningar, består av en rad faktorer vars relevans i det specifika fallet kodas och läggs ihop som enligt en för bedömningens given skala ger en risknivå som ofta anges i låg, medel eller hög. Aktuariska bedömningar utvecklades som en reaktion på ostrukturerade kliniska riskbedömningar med bland annat målet att öka transparens och koherens i bedömningarna. Utgångspunkten i dessa aktuariska metoder är att evidensbaserade riskbedömningar ska göras utifrån empiriska data [21] inte utifrån subjektiva, intuitiva uppskattningar. Aktuariska metoder är alltså standardiserade och lättare att granska, men det finns en risk för felanvändning om prediktioner frikopplas från sitt sammanhang. Den andra generationens riskbedömningar kritiserar för att vara alltför rigida och svårpassade till individen. Det kan medföra att eventuella unika omständigheter, som kan påverka risker i specifika fall, inte beaktas.

Som ett sätt att ta hand om den kritiken och vidareutveckla kvaliteten i riskbedömningar utvecklades den så kallade tredje generationens bedömningar, som kan ses som en blandning av de två första. Tredje generationens riskbedömningar kallas även för strukturerade kliniska bedömningar. I dessa skattas ofta förekomsten av olika kända faktorer som anses påverka risker för att någonting ska inträffa, samtidigt som det är möjligt att beakta faktorer som kan ha betydelse i det enskilda fallet. Ofta är den tredje generationens bedömningar semistrukturerade samtals med den berörde, där man utreder och bedömer förekomsten av olika faktorer. Bedömningen kan sedan kompletteras med annan information som inhämtas från exempelvis journalanteckningar eller andra relevanta källor. En utmaning med den tredje generationens riskbedömningar är metodtroheten, det vill säga att metoden används så som den är avsedd att användas [22].

Att upptäcka och bedöma utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck i socialtjänsten

Det följande avsnittet handlar om del 1 av uppdraget, att i socialtjänsten bedöma våldsutsatthet i en hederskontext. Först redovisas hur uppdraget har genomförts, därefter presenteras kortfattat existerande stöd och därpå följer en beskrivning av det bedömningsstöd som har tagits fram av Socialstyrelsen. Kapitlet avslutas med Socialstyrelsens bedömningar.¹⁰

Genomförande

Otillräckligt vetenskapligt stöd

I ramen för uppdraget har Socialstyrelsen genomfört ett antal litteratursökningar, med start 2017. Senare i projektet genomfördes sökningar med tydligare avgränsningar än från start. Den generella bilden av forskningsläget förändrades dock inte.

I en första gallring har den relevanta litteraturen för våldsutsatthet och våldsutövande i en hederskontext valts ut. Litteraturen omfattade efter gallring 481 källor (från början 1 221). Källorna var böcker och vetenskapliga artiklar, och även manualer till existerande verktyg och utvärderingar av sådana. Skälen till att källor gallrades bort var ofta följande: texten diskuterar *medicinska* aspekter av könsstympning (som kan anses som ett uttryck för hedersrelaterat våld; medicinska aspekter är dock inte intressant i detta sammanhang), texten är för regionsspecifik (t.ex. en liten region i Asien eller Nordafrika), texten är för gammal eftersom kunskapen kring hedersrelaterat våld har utvecklats snabbt under de senaste åren.

Sammanfattningsvis visade resultatet att det vetenskapliga stödet avseende bedömning av risk i hedersärenden inte var tillräckligt för att kunna rekommendera ett existerande stöd eller konstruera ett stöd genom att bara förlita sig på forskningen. På grund av det bristande forskningsläget planerades en mer omfattande kunskapsinhämtning som tar till vara bästa tillgängliga kunskap genom att inbegripa konsultation av forskare och praktiker. Nedan redovisas processen närmare.

Projektets sju faser

För att bygga på kunskapsunderlaget inför framtagandet av bedömningsstödet planerades efter litteraturgenomgången en kunskapsinhämtning från aktörer som arbetar med hedersrelaterat våld och förtryck på olika sätt. Stödet konstruerades i omgångar, innehållande följande hållpunkter:

¹⁰ Själva bedömningsstödet som består av en manual och en frågekatalog finns i bilaga 1 och 2 till denna rapport.

1. En första övergripande genomgång av aktuell forskning och praxis. Formulering av en text som tydliggör existerande forskning, vägval och svårigheter – 2018.
2. En första insamling av kommentarer från myndigheter, forskare, verksamheter och ideella organisationer – 2019.
3. En andra genomgång av litteraturen, med utgångspunkt från de insamlade kommentarerna. Formulering av utkast I av bedömningsstöd – 2019/2020.
4. Andra fasen av insamling av kommentarer – 2020.
5. Färdigställande av utkast II av stödet som därefter diskuteras i mindre skala med fokus på praktisk användning – 2020/2021.
6. Test i utvalda kommuner/verksamheter – 2021.
7. En vidare utveckling av stödet med beaktande av testresultatet. Färdigställande av rapport och stöd – 2021.

Projektet kan alltså delas in i sju faser som omfattar genomgång av litteratur, flera omgångar av konsultation av berörda aktörer och experter, och flera omgångar av arbete med att konstruera olika utkast av bedömningsstödet.

Ett stort antal personer deltog i de två kommentarsrundorna (2019/2020, se nedan). De flesta aktörer deltog i båda omgångarna. Några deltog antingen i den första eller den andra mötesomgången.

Deltagande aktörer

De myndigheter som kommenterade utkast till stödet var det Nationella Kompetensteamet mot hedersrelaterat våld och förtryck, Jämställdhetsmyndigheten och Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd och Polismyndigheten. Socialstyrelsen diskuterade också utkast med representanter från Utrikesdepartementet som arbetar med bortförda barn. Forskare som kommenterade är specialiserade på antingen hedersrelaterat våld och förtryck, riskbedömning eller båda delarna.¹¹

De ideella organisationer som deltog var Glöm aldrig Pela och Fadime (GAPF), Tjejers rätt i samhället (TRIS), Varken hora eller kuvad (VHEK), Kvinnors Nätverk (KN), Shanazi hjältar, Terrafem, Barnens rätt i samhället (BRIS), Rädda barnen, och Unizon.

Utkasten diskuterades också med en rad resurscenter för hedersrelaterat våld, däribland Origo (resurscentrum mot hedersrelaterat våld för region Stockholm). Vidare deltog ett antal företrädare från socialtjänsten och skyddade boenden från olika kommuner i landet.

Efter det att processen med att konstruera ett utkast, diskutera utkastet och skriva om utkastet med stöd av kommentarer och litteraturen hade genomgått två gånger, hölls en avslutande workshop med Nationella Kompetenscentrum mot Hedersrelaterat Våld, Tjejers rätt i samhället och Kvinnors Nätverk. Fokus vid mötet var dels den praktiska användbarheten, dels tänkbara fallgropar inom riskbedömningen.

¹¹ Forskarna som kommenterade olika utkast var Rúna í Baianstovu, Maria Eriksson, Helén Olsson, Devin Rexvid, Astrid Schlytter och Susanne Strand.

Flera testfaser

För att få ett första intryck, dels av stödets användbarhet för professionen, dels av barnens reaktion på att intervjuas med hjälp av stödet, genomfördes ett småskaligt test. Det övergripande resultatet visade att både socialsekreterare och de barnen som svarade var positiva till stödet. Efter testet omarbetades bedömningsstödet en sista gång. En mer detaljerad redovisning av pilot-testet och testresultatet följer senare i texten.

Riskbedömning av våldsutsatthet är en komplicerad process och ett stöd som ska vara behjälplig i detta behöver genomgå noggranna tester, även efter en framtagningsprocess som denna som bygger på bästa tillgängliga kunskap. Därför behöver bedömningsstödet nu gå in i sin sista utvecklingsfas och testas i större skala. Stödets användbarhet behöver testas i ett större antal kommuner. Utöver det behöver reliabiliteten och validiteten av stödet testas, det vill säga om stödet ger liknande resultat oberoende av vem som använder det och om stödet fångar in det som ska fångas in när den används i praktiken. Därefter kommer stödet att bearbetas ännu en gång och sedan släppas för användning utanför testverksamheterna, såvida testresultaten inte talar emot det.

Existerande stöd

Det finns i dagsläget få bedömningsinstrument som är konstruerade för att bedöma utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck. Nedan presenteras fyra stöd för bedömning som hittades i litteratursökningen och som antingen har spridning i ett annat land (detta gäller *DASH*), eller i Sverige (detta gäller *PATRIARK*, *Riskbedömningar i ärenden med hedersrelaterat våld* samt *Kontroll och våld i hederns namn*).

Vid en närmare granskning bedömde myndigheten att det var lämpligare att utveckla ett nytt stöd för bedömning av hedersrelaterat våld än att rekommendera ett av de existerande stöden. Dessa kan ändå vara till hjälp i bedömningsprocessen.

Stöden presenteras för att ge en bild av vad som finns och används i det praktiska arbetet med hedersrelaterat våld idag. Presentationen av stöden ger också en bakgrund till beslutet att konstruera ett nytt stöd i stället för att rekommendera ett existerande.

DASH

DASH (Domestic Abuse, Stalking and Honor Based Violence Model for Risk Identification, Assessment and Management) är ett verktyg som används av den brittiska polisen sedan 2009. Syftet är att bedöma risk för upprepat hedersrelaterat våld, stalking och våld i nära relationer [23]. DASH innehåller fyra grunddelar med frågor om hur den utsatte upplever situationen (1), om eventuellt inblandade barn (2), om hur våldet har utvecklats (3) och om utövaren (4). Därefter följer tilläggsfrågor om stalking och om hedersrelaterat våld. Formuläret är mycket kortfattat. Alla delar, förutom tilläggsfrågorna, avhandlas med mindre än 30 frågor allt som allt.

DASH i förhållande till uppdraget och det nya stödet

Det är tveksamt hur användbart DASH skulle vara i den svenska socialtjänstens arbete med våldsutsatta barn i en hederskontext. Frågeformuläret är kortfattat och begränsas på några få riskfaktorer. En del av riskfaktorerna för hedersrelaterat våld och förtryck är liknande dem som inkluderas i Socialstyrelsens stöd, men många som finns i stödet finns inte med i DASH. Detta kan leda till risken att den professionelle missar faktorer som kan vara viktiga för att uppskatta risk för framtida våldsutsatthet.

Utöver det är DASH konstruerat på ett sätt som kan göra det svårt att prata med just våldsutsatta barn. Det frågas till exempel mer övergripande om tidigare våldsutsatthet. Att fråga så generellt blir svårt i samtal med barn generellt och speciellt med barn som upplever våld som en del av sin vardag. Vad som ses som ”våld” av den utsatte och socialtjänsten kan skilja sig åt och en generell fråga om våld utan att specificera vad som menas kan leda till missvisande svar.¹²

I en studie som testar DASH:s potential att skatta framtida våldsanvändning av våldsutövare visar det sig att endast några få av de använda riskfaktorerna kan vara till hjälp för att skilja mellan utövare som använder våld igen och de som inte gör det. Dessa faktorer är kriminellt förflutet av våldsutövaren, problem med alkohol hos utövaren, separation eller försökt separation från utövaren och förekomst av rädsla hos den utsatta [24]. Dessa faktorer är kända inom riskbedömningsforskning av framtida våldsanvändning [11: 173, 25-27]. En annan studie undersöker DASH:s potential att uppskatta framtida våld mer generellt och kommer till slutsatsen att instrumentet inte tillför någonting i bedömningen jämfört med bedömning utan DASH [28].

Vissa av de ovan nämnda kända riskfaktorerna som ingår i DASH används också i det kommande bedömningsstödet. Utöver det bedöms inte DASH användbart för att bedöma framtida risk för utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck i svensk socialtjänst.

PATRIARK

PATRIARK [29] är en bedömningsmetod med syftet att bedöma risk för hedersrelaterat våld. Metoden används av olika aktörer i Sverige, främst av polisen, men även av socialtjänsten och en del ideella aktörer. Patriark är utformat som en checklista som hjälper den professionelle att beakta centrala faktorer vid bedömningen. I listan finns tio riskfaktorer som kopplas till våldsutövare. Några av dessa är kända inom riskbedömning av våldsutövande mer generellt och några är kopplade till hedersrelaterat våld mer specifikt. Utöver det finns det fem sårbarhetsfaktorer som är kopplade till den våldsutsatta.

Det finns några studier om instrumentets validitet, det vill säga dess förmåga att mäta det som det är avsett att mäta, i det här sammanhanget risk för ytterligare våld. Studierna handlar om användandet i polisiär verksamhet. I en utvärdering studerades 56 fall som hade bedömts med hjälp av

¹² För ett mer ingående resonemang om samtal med barn om våld se avsnittet *Öppna och slutna frågor i samtal med barn* längre ner i rapporten. Och presentationen av testresultaten angående frågorna om våld i avsnittet *Resultat av pilottest: Positiv återkoppling om användbarhet*.

PATRIARK. Resultatet visade att den risknivå som poliserna uppskattade stämde väl med antalet risk- och sårbarhetsfaktorer som hade upptäckts med hjälp av PATRIARK [30: 263-266, 31].

Brottsförebyggande rådet har i en studie jämfört utredningar av hedersrelaterat våld som genomförts med respektive utan hjälp av PATRIARK. Resultatet visar att när PATRIARK används inom polisiär verksamhet genomförs utredningarna mer grundligt. Exempelvis förhörs den målsägande då flera gånger, vittnen hörs i större utsträckning och den misstänkte förhörs oftare. Författarna varnar dock för att dra alltför långtgående slutsatser av resultatet eftersom studien omfattar relativt få ärenden, 40 med PATRIARK och 77 utan PATRIARK [32: 68-70].

PATRIARK i förhållande till uppdraget och det nya stödet

Det nya stödet bygger delvis på samma forskning som PATRIARK baseras på. Därmed finns det vissa liknelser mellan det bedömningsstöd som Socialstyrelsen har utvecklat och PATRIARK, både avseende strukturen och de riskfaktorer som bedöms.

Behovet av att utveckla ett nytt stöd trots det existerande PATRIARK grundar sig i bland annat de många mötena med praktiker och experter som tydliggjorde att det finns ett behov av ett bedömningsstöd som är utvecklat specifikt för socialtjänsten. Socialtjänsten och polisen har olika uppgifter och befogenheter, därför skiljer sig deras bedömningsprocesser åt. Denna aspekt har också kommit fram i en storstadskartläggning om hedersrelaterat våld. Personal inom socialtjänsten, som har tillfrågats om synpunkter på PATRIARK, har påpekat att instrumentet kräver vissa uppgifter om förövaren som socialtjänsten inte har [9: 289-290].

Det nya bedömningsstödet från Socialstyrelsen är utvecklat för bedömningar av barns utsatthet, vilket är en annan skillnad från PATRIARK. I utredningar om misstänkt våldsutsatthet är barnets berättelse den centrala informationskällan. Myndighetens stöd är avsett att ge den professionelle konkret hjälp med hur frågor mer exakt kan ställas till barn och med anvisningar, bland annat om vad den professionelle behöver beakta i mötet med barnet och om hur barns särskilda utsatthet i förhållande till sina föräldrar behöver beaktas.

Lokalt utvecklade stöd

Det finns en rad lokalt utvecklade stöd för att bedöma utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck. Nedan beskrivs två bedömningsstöd som kommit upp i både litteratursökningar och samtal med experter.

Metodstödet *Riskbedömningar i ärenden med hedersrelaterat våld* har utvecklats av utredningsgruppen för ungdom och familj i socialtjänsten i stadsdelen Spånga-Tensta i Stockholm stad [33]. Metodstödet är strukturerat kring utredningsprocessen hos socialtjänsten. Den börjar med en anmälan, en förhandsbedömning och en utredning. Därefter görs en genomgång av risk- och skyddsfaktorer. Processen är också kopplad till BBIC.

Ett annat stöd som har viss spridning i Sverige är manualen *Kontroll och våld i hederns namn*, som är framtagen av Gryning vård, Stockholm stads stöd- och rådgivningscenter och Kruton, ett skyddat boende, och forskaren

Åsa Eldén [34]. Manualen är en ny upplaga av Manualen *Våld och kontroll i hederns namn* som publicerades 2009.

Manualen består av flera delar. I den första ges förslag på hur den utsatta ska förberedas för intervjun. Därefter följer en livslinje och ett släkträd. Släkträdet ska ge en omfattande bild av den utsattas familj och kan användas under utredningen för att förtydliga hotbilden. Det finns också en nätverkskarta, där både familjen och andra kontakter ingår. Sedan följer en lång rad frågor, de flesta slutna och några öppna frågor. Frågorna rör psykiskt våld, fysiskt våld och sexuellt våld som personen kan ha utsatts för. Varje frågedel om våld avslutas med en fråga om huruvida den utsatta är orolig för att utsättas för något av det nämnda våldet i framtiden samt hur våldet har motiverats. När det gäller grövre former av våld frågar man också om våldet har polisanmälts. Efter frågorna om våldsutsatthet följer frågor om hälsa och missbruk. Manualen avslutas med en hot- och risklinje.

Lokalt utvecklade stöd i förhållande till uppdraget och det nya stödet

Det bedömningsstöd som Socialstyrelsen har tagit fram ger ett konkret stöd och innehåller frågor som är utformade för att fungera direkt i samtal med barn. Praktiken har efterfrågat just ett sådant konkret stöd, som bland annat ger råd om och exempel på hur frågor kan ställas. När det gäller metodstödet *Riskbedömningar i ärenden med hedersrelaterat våld* finns det överlag många aspekter som tas upp i metodstödet som också diskuteras i forskningen om hedersrelaterat våld. Detta gäller vissa av frågorna, liksom anvisningarna om bemötande. Metodstödet är utformat så att det mer indirekt ska fånga de frågor som socialsekreterare ska få svar på, i motsats till att det finns konkreta förslag på frågor att ställa.

Metodstödet *Riskbedömningar i ärenden med hedersrelaterat våld* är tydligt utformat utifrån att den utsatta är en flicka. De allra flesta som utsätts för våld och kontroll är flickor och kvinnor. Det händer dock att även pojkar och män blir utsatta [12, 35], och det nya stödet som myndigheter tagit fram är formulerat könsneutral.

I jämförelse med andra existerande stöd är manualen *Kontroll och våld i hederns namn* i sin helhet mest i linje med Socialstyrelsens framtagna bedömningsstöd. Olika delmoment i manualen har Socialstyrelsen tagit i beaktande och funnit användbara i det nya bedömningsstödet. Ett exempel är nätverkskartan, som kan vara till stor hjälp för att identifiera både de personer som är mest farliga i omgivningen och de som kan utgöra ett stöd eller en trygghet.

Målgrupperna som de två stöd är skapade för skiljer sig dock. Manualen är konstruerad för personer som redan är placerade på boenden medan det nya bedömningsstödet även ska stödja socialtjänsten i upptäckt och utredning av barn som eventuellt är utsatta för hedersrelaterat våld. Bedömningsstödet är alltså tänkt för flera olika situationer, där slutsatsen kan bli att ett barn inte är utsatt för hedersrelaterat våld eller att utsattheten inte är så allvarlig att barnet behöver placeras utanför familjen. Riskbedömningsdelen kan dock också användas för ett redan placerat barn. Bedömningsstödet bygger delvis på kun-

skap som också manualen bygger på, men det nya stödet är konstruerat specifikt för socialtjänstens personal som har att genomföra de svåra bedömningar som föregår en eventuell placering.

Ett nytt stöd för att upptäcka och bedöma hedersrelaterat våld och förtryck

Två centrala vägval inledde uppdraget att analysera och föreslå hur ett bedömningsstöd för socialtjänstens bedömning av utsatthet för hedersrelaterat våld kunde se ut.

Professionen behöver ett konkret bedömningsstöd

Ett första val var att ta fram ett bedömningsstöd som är så pass färdigt att det kan testas i praktiken, i motsats till att stanna vid att ”föreslå hur ett relevant kunskapsstöd kan utvecklas” som det formulerats i uppdraget. Det framkom tidigt att det redan finns kunskapsstöd på området och att Socialstyrelsen just nu arbetar med att uppdatera dessa inom andra uppdrag. I nuläget saknas dock ett mer konkret stöd för socialtjänstens bedömning av utsatthet för hedersrelaterat våld. Det kommande bedömningsstödet är just ett sådant konkret stöd för praktiken som kompletterar annat stöd inom området.

Socialstyrelsens kommande stöd kallas för ett bedömningsstöd och inte en standardiserad bedömningsmetod. Anledningen till detta är att betona materialets karaktär: manualen och frågekatalogen ska ge stöd i bedömningen, den levererar till exempel inte färdiga svar om en viss risknivå i form av en siffra. I stödet listas centrala frågor kring riskområden i en hederskontext, vilka är till hjälp i den professionella bedömningen. Där ges också hjälp med sammanvägningen av resultaten.

Stödet är inriktat på barn mellan 12 och 17 år

Ett andra vägval rörde målgruppen. Socialstyrelsen identifierade ett behov av att fokusera på utsatta barn i åldern 12 till 17 år. Beslutet var en följd av en rad möten med experter och praktiker som betonade att ett samlat stöd för barn och vuxna skulle bli väldigt omfattande och svårhanterligt samt att behovet av ett stöd är störst för bedömning av utsatta barn. Vidare är just tonåren en tid då barnen börjar utveckla sin egen sexualitet, vilket kan vara förknippat med stor fara i en hederskontext, speciellt för flickor och hbtqi-personer.

I det följande beskrivs de delar som rör samtal med barn, upptäckt och riskbedömning för att redovisa vilken kunskapsbas som delarna bygger på. Olika vägval kommer också beskrivas, till exempel varför vissa riskfaktorer tagits med och andra inte. Manualen till stödet inleds med en mer generell del om hur hedersrelaterat våld kan definieras. Definitionen finns i inledningen av rapporten och tas därför inte upp här igen.

En del av manualen handlar om juridiken kring utredningar av barn. Eftersom den delen bygger på existerande lagstiftning behövs ingen redovisning av kunskapsbasen där.

Öppna och slutna frågor i samtal med barn

Upplägget i bedömningsstödet är en balansgång mellan att ge barnet möjlighet att berätta öppet och spontant, och att fånga in alla riskfaktorer i en hederskontext. Därför innehåller bedömningsstödet både öppna och slutna frågor.

De flesta av de öppna frågorna finns i början av bedömningsstödet. Öppna frågor finns också som följdfrågor efter avsnitt med en rad slutna frågor, med avsikten att fånga upp sådant som inte rymdes inom ramen för de slutna frågorna. I stödet betonas det på ett flertal ställen att man inte ska avbryta om barnet berättar på ett öppet, spontant sätt. Det betonas också att spontant berättande från barnets sida inte på något vis är sämre än att söka information med hjälp av de föreslagna frågorna. Tanken är att stödet ska kunna användas i samtal både med barn som är aktiva och vill prata om sin situation och med barn som är tysta och tillbakadragna. Om ett barn berättar självmant noterar socialsekreteraren den informationen i stödet och ställer sedan de frågor som hen inte har fått svar på. Hur informationen inhämtas kan variera från fall till fall, beroende på barnet och situationen. Det viktiga är att informationen kommer fram.

Hur man bäst pratar med barn om våld är en pågående diskussion inom forskningen. Vad gäller forensiska intervjuer, alltså samtal i polissammanhang, betonar många forskare att det är viktigt med öppna, icke-ledande frågor för att förhindra att barn ger svar som de tror är förväntade av dem. Vidare anses slutna frågor leda till en fattig berättelse och en risk för att viktig information inte kommer fram eftersom det är omöjligt att fånga alla möjliga händelser genom slutna frågor [36, 37]. Dessa argument mot slutna frågor finns också med i diskursen om samtal med barn i socialtjänstsammanhang [38, 39].

Å andra sidan finns risken med alltför öppna och generella frågor att man inte upptäcker våldsutsatthet hos ett barn, särskilt om barnet själv inte skulle beteckna det som hen är utsatt för som våld. Även forskare, som mer generellt argumenterar för öppna frågor, nämner att det kan finnas situationer där slutna frågor är legitima. Exempel på en sådan situation är när barnet löper akut risk för våld [38: 54]. I samtal med praktiker som möter barn som är utsatta för hedersrelaterat våld inom socialtjänsten och från ideella organisationer var beskedet om öppna gentemot slutna frågor entydigt. Slutna frågor ansågs nödvändiga för att upptäcka våld och dess omfattning. Praktikerna ansåg också att slutna frågor behövs för att barnet inte ska axla ansvaret att berätta allt som kan vara viktigt i en utredning om våldsutsatthet.¹³

Upptäckt av våldsutsatthet i en hederskontext

Delen *Upptäckt* i stödet handlar främst om att identifiera *på vilket sätt* barnet är utsatt. Utgångspunkten är att barnet är i kontakt med socialtjänsten på grund av att hen är utsatt på något sätt. Frågorna under Upptäckt öppnar upp för ett mer generellt samtal med barnet. Den övergripande frågan är huruvida barnet lever i en hederskontext och om socialsekreteraren därför behöver gå vidare med en riskbedömning om hedersrelaterat våld och förtryck.

¹³ Workshop med TRIS, kvinnors Nätverk, Nationella Kompetensteamet mot hedersrelaterat våld, 2021-03-12.

Frågorna som ställs i upptäcktsdelen är öppna och generella och syftar till att ta reda på vad barnet måste göra respektive inte får göra i sin familj och hur dessa måsten och begränsningar motiveras.

Begränsningar och måsten i en hederskontext kretsar kring just hedersnormer, till exempel att bevara ett gott rykte och att vara en bra pojke eller flicka. Speciellt för flickor gäller att de måste bete sig kyskt, inte får inleda en relation och framför allt inte debutera sexuellt före äktenskapet.

Riskbedömning i en hederskontext

Riskbedömningar kan inriktas på olika typer av risk, som risk för fortsatt våldsutsatthet eller risk för grovt eller dödligt våld. Den risk som är i fokus i detta stöd är *risken för barnets hälsa och utveckling*. Det är en relativt bred omfattning som spänner över att bli hindrad i sin utveckling genom att begränsas i sin vardag och ha liten möjlighet till sociala kontakter till risk för grovt fysiskt våld, dödligt våld eller bortförande och tvångsgifte.

Eftersom riskbedömningen fångar en så pass bred beskrivning av barnets situation finns det ingen egen del för att beskriva våldsutsattheten, en del som till exempel finns i bedömningsmetoden FREDÄ (FREDÄ beskrivning). I stället följs upptäckts-delen direkt av delen med riskbedömningen.

Riskbedömningsdelen är mycket omfattande och innehåller många frågor, både slutna och öppna. Det beror på att det inte finns tillräckligt med forskning om risker för utsatthet av just hedersrelaterat våld och förtryck. Ju mer forskning det finns om riskfaktorer inom ett visst område, desto lättare är det att identifiera de mest relevanta faktorerna och koncentrera ett bedömningsstöd kring dessa. I nuvarande forskningsläge behöver många riskfaktorer inkluderas som verkar ha en viss relevans. Dessa faktorer har påvisats inom forskning eller har tagits upp som viktiga av praktiker som arbetar med hedersrelaterat våld. En del riskfaktorer är hämtade från forskning om risk för våldsutövande generellt, andra från forskning om våld i nära relationer och ytterligare andra från forskning om hedersrelaterat våld.

Vad gäller risk för våldsutövande generellt och våld i nära relationer finns det ett starkare vetenskapligt stöd, men det går inte att med säkerhet säga att de har lika stor betydelse i en hederskontext. Ett argument emot kan till exempel vara att våldsutövare resonerar på olika sätt, beroende på om personen helhjärtat står bakom våldsutövningen eller inte.

Utmärkande för personer som utövar hedersvåld kan just vara en övertygelse om att våldsutövningen är legitim [10]. En etablerad riskfaktor inom våldsanvändning mer generellt är till exempel missbruk. Om våldsanvändning handlar mindre om att ”tappa fattning” och mer om ett överlagd beteende är det rimligt att anta att missbruk spelar en mer underordnad roll för framtida våldsanvändning i en hederskontext jämfört med våld i nära relationer. Det finns inte tillräckligt med forskning för att vara säker att det är ett korrekt antagande, men resonemanget visar på att man inte bara kan ta riskfaktorerna för våldsanvändning generellt och anta att dessa spelar lika stor roll i en hederskontext.¹⁴

¹⁴ I en liten kvalitativ studie visar till exempel forskaren Siv-Britt Björktomt att fysiskt våld i en hederskontext inte var relaterat till alkohol (se Björktomt 2019 i referenslistan).

I stödet frågas det genomgående efter barnets rädsla eller oro för vissa händelser. Man frågar till exempel vad barnet tror skulle hända om en viss regelöverträdelse skulle ske, eller om barnet oroar sig för fysiskt våld, även om det ännu inte förekommer. Detta bygger på forskning som visar att rädsla för framtida våldsutsatthet kan vara en bra indikator för våld mellan vuxna [11: 173, 26]. Dessutom är det tydligt att hedersrelaterat våld kan skilja sig mycket mellan olika familjer. En regelöverträdelse som i en familj kan leda till mord behöver inte leda till allvarliga konsekvenser i en annan familj [40].

Vad gäller våld i nära relationer är det vanligt att den utsatta vänjer sig vid våldet, det sker en så kallad normaliseringsprocess [41]. Därför uppmanas användare av stödet att inta ett pessimistiskt synsätt, det vill säga: att lyssna på barnet när hen uttrycker oro för att någonting ska inträffa, men att inte lugnas av att barnet inte visar någon rädsla – det kan vara tecken på en normaliseringsprocess.

Riskområde 1: Barnets mående

Att bedöma risk för barnets hälsa och utveckling genom att fråga om barnets mående grundar sig på kunskap om att barn som lever i en hederskontext mår betydligt sämre än andra, jämnåriga barn. En studie från allmänna barnhuset, där barn som inte får välja sin framtida partner jämförs med barn som får välja, visar tydligt denna skillnad. De barn som inte får välja sin framtida partner skadar sig själva i högre utsträckning (24 % jämfört med 10 % av dem som får välja). Fler har allvarligt övervägt att ta sitt liv (36 % jämfört med 17 %) och betydligt fler har försökt ta sitt liv jämfört med dem som får välja sin framtida partner [42].

Barnets mående kan både ses som en indikation på att barnet är utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck och en risk i sig. När ett barn mår så dåligt att hen överväger eller till och med försöker ta sitt eget liv, är denna risk uppenbar. Riskbedömningen inleds med frågor om barnets mående för att signalera till barnet att det är barnets mående som står i centrum för utredningen.

Riskområde 2: Begränsningar, kontroll och barnets agerande

Kontroll av barnets beteende är ett typiskt kännetecken för hedersrelaterat våld och förtryck [7]. Begränsningar och kontroll ska förhindra att barnet gör något som skulle kunna skada familjens eller släktens heder.

Frågorna kring detta riskområde utgår från litteraturen och från möten med praktiker, forskare och ideella aktörer. Frågor om mindre allvarliga begränsningar diskuteras först, till exempel begränsningar kring kläder eller användning av mobilen. Frågor om mer allvarliga begränsningar, till exempel om huruvida barnet får bli kär i eller ihop med någon, kommer i slutet.

Forskning tyder på att begränsningar kan ha allvarliga konsekvenser för barnens möjligheter att agera fritt [7], vilket i sin tur påverkar deras hälsa och utveckling. En person som lever med omfattande begränsningar under sin uppväxt kan till exempel ha svårt att utveckla sin förmåga att fatta egna beslut.

Frågorna om begränsningar och kontroll rör alltså den mer långvariga risken för att barnet ska hämmas i sin utveckling och må dåligt på grund av att

hen inte får delta i livet på samma villkor som andra jämnåriga. Rigida begränsningar och kontroll är dessutom starkt kopplat till möjligheten att barnet överträder dessa regler, vilket kan leda till en annan typ av risk om de som står för reglerna får kännedom om det. Därför finns det frågor om både begränsningar och barnets beteende i detta avsnitt.

Faran med att överträda hedersnormer kan klassificeras som en, i jämförelse med andra riskfaktorer, mer beforskad riskfaktor för hedersrelaterat våld och förtryck [10, 13, 30, 43-45]. Det existerande förtrycket kan vid överträdelse snabbt skifta till en akut risk för allvarliga konsekvenser, till exempel bortförande, tvångsgifte, fysiskt våld och till och med mord, som ett försök att återupprätta familjens heder.

Frågorna om existerande begränsningar kopplas därför till frågor om hur barnet agerar om hen har överträtt en regel och om detta är känt för dem som står för begränsningarna. Det ställs också en fråga om huruvida det finns rykten om regelöverträdelser eftersom rykten kan räcka för att familjen ska uppfatta att hedern är hotad och därför måste återskapa denna genom drastiska åtgärder [10, 46].

Riskområde 3: Nätverket och familjens bakgrund

Nätverkskartan är central för riskbedömning i hedersärenden eftersom våldet ofta utövas av flera eller stöds av omgivningen genom att barnet kontrolleras av ett större kollektiv. Detta gör bedömningen mer komplicerad än bedömningen av exempelvis våld i nära relationer, där risker i regel är kopplade till en person.

I nätverkskartan representeras barnet av en punkt i mitten. Omkring denna punkt skriver socialsekreteraren in de personer som har en relation till barnet och noterar huruvida de utgör ett hot, ett stöd eller kan anses vara neutrala. På så sätt får både socialsekreteraren och barnet en bättre överblick över vilka personer som utgör ett hot, och som barnet måste skyddas ifrån, och vilka som kan stötta barnet. I mötena med experter har dessa ofta framhållit fördelarna med en nätverkskarta i hedersärenden. Förutom den uppenbara nyttan – informationsinhämtning – gör det gemensamma arbetet med att rita kartan att det blir lättare att prata om svåra saker.

Frågorna om familjens bakgrund bygger på vetenskapen om att barnet vid brott mot familjens hedersnormer löper större risk för att utsättas för sanktioner som redan är etablerade inom familjen. Exempel är att bli tvingad till äktenskap, att bli förskjuten eller att bli utsatt för annat våld.

I detta avsnitt ställs också frågor om hur viktigt rykten och/eller heder är för familjen och om huruvida familjen endast umgås med personer som delar familjens uppfattning om hur barn ska vara. Även dessa faktorer har visat sig vara kopplade till risken för hedersrelaterat våld och förtryck [30].

Riskområde 4: Nedtryckningar och hot

Att bedöma risk genom att inventera förekommande nedtryckningar och hot bygger på vetenskapen om att våldsutövare fortsätter att utöva våld om ingen större förändring sker [25], som till exempel en rumslig separation av våldsutövaren/-utövarna och barnet. Dessutom är hot om våld en stark riskfaktor för att hotet omsätts i handling [47].

Frågorna om nedtryckningar och hot bygger delvis på FREDAs (beskrivning) och har, efter samtal med forskare, praktiker och ideella aktörer, kompletterats med faktorer som är specifika för hedersrelaterat våld. Språket har anpassats till att den utsatta är ett barn.

I ett första utkast inkluderades alla frågor från FREDAs om psykiskt våld och hot, med tanken att det skulle finnas en viss enhetlighet i de stöd som avser att bedöma våldsutsatthet. Stödet blev dock så omfattande att det skulle bli svårt att använda. Därför exkluderades frågor från FREDAs beskrivning som fångade liknande företeelser bort. Frågor som lades till som handlar om typiska uttryck för hedersrelaterat våld var till exempel frågor om huruvida barnet har anklagats för att ha ett dåligt rykte eller har hotats med att hen kan råka ut för något som andra i familjen, som inte hållit sig till reglerna, har råkat ut för.

Inom området nedtryckningar och hot frågar man också om barnet har upplevt att familjen ignorerar hen eller har sagt att hen inte är deras dotter/son eller bror/syster längre. Ett sådant besked om avståndstagande är en form av psykiskt våld i sig. Det kan dessutom föregå en värre handling, som ett hedersmord [10]. Den som utför handlingen kan behöva distansera sig för att kunna utföra en så drastisk handling som att till exempel mörda sin syster eller sitt barn. Därför tas denna våldsutövning också upp i en följdfråga och den beskrivs mer ingående i manualen till stödet.

Riskområde 5: Fysiskt våld och våldsutövare

Ett redan förekommande fysiskt våld är en känd riskfaktor för framtida fysiskt våld [25]. Frågeformuläret för detta område konstruerades på ett liknande sätt som frågorna om psykiskt våld. Först togs alla frågor från FREDAs (beskrivning) med om fysiskt våld och sexuellt våld med, men av utrymmesskäl sammanfattades frågor som täckte liknande områden till en fråga per område. Dessutom tillkom det frågor som är typiska för hedersrelaterat våld och som tagits upp i samtalen med forskare, praktiker och ideella aktörer. Bland frågorna som tillkom finns frågan om huruvida någon i familjen hade spottat på barnet eller slagit hen med ett tillhygge, som till exempel en sopborste. Båda dessa våldshandlingar hänger ihop med att barnet kan anses vara ”smutsigt” om hen har brutit mot hedersnormerna. Dessutom tillkom en fråga om oskuldskontroll, som är ett våldsuttryck för hedersrelaterat våld.

Frågorna om våldsutövaren/-utövare placerades under denna titel (fysiskt våld och våldsutövare) och lades in i slutet av frågeformuläret eftersom det vid det laget bör ha blivit tydligt vem eller vilka som utövar våldet.

Det valdes ut fyra frågor om våldsutövaren/-utövarna som har starkt stöd i forskningen och som barnet kan ha information om – missbruk, psykiska problem, tillgång till vapen och kontakt med kriminella gäng. Frågan om kriminella gäng togs med efter samtal med professionella. Socialsekreterare berättade att barn kan prata om att deras familjer hotade genom att berätta att deras släktingar hade kontakter med gäng. Ofta behövde hotet inte förtydligas ytterligare. Barnen förstod budskapet: de skulle kunna råka illa ut. Hotet tvingar barnen att bete sig enligt rådande hedersnormer, enligt professionellas erfarenheter.

Att missbruk och psykiska problem togs med var inget självklart val, trots att dessa är väl etablerade inom forskning om våldsutövning. Det är oklart i vilken grad våldsutövning i en hederskontext kan anses bero på bristande impuls kontroll i motsats till att det kan bero på att utövaren anser våldet som nödvändigt och legitimt. Utöver det är det inte självklart att barnet känner till hur mycket den/de som utövar våldet dricker eller brukar narkotika, till exempel. Detta gäller speciellt i en hederskontext, där det i regel är många som deltar i förtrycket. Den som begår den grävsta våldshandlingen – till exempel ett hedersmord – kanske inte ens har någon kontakt med barnet innan själva våldshandlingen.

Att valet till slut blev att inkludera faktorerna beror på att det inte går att vara säker på att faktorer kopplat till mindre impuls kontroll eller högre aggressivitet inte har betydelse i fall av hedersvåld. Utövaren kan till exempel anse en viss fysisk bestraffning som legitim enligt de egna normföreställningar, men kan övergå till en än grävre bestraffning på grund av att hen är alkoholpåverkad. Utöver det är den starka skiljelinjen mellan hedersrelaterat våld och andra typer av våld i alla fall delvis analytiskt: I realiteten förekommer hedersrelaterat våld – alltså våld som utövas för att bevara eller åter skapa heder – samtidigt som andra typer av våld som inte kan härleda till samma logik och mekanismer. Därför var det angeläget att också inkludera riskfaktorer som är kopplade till våldsanvändning generellt.

Stöd i sammanfattningen: Riskscenarier

Efter varje område i riskbedömningen ska svaren sammanfattas. I slutet av riskbedömningen finns det frågor som ska hjälpa socialsekreteraren att sammanställa riskscenarier. Detta är den mest krävande delen av riskbedömningen.

All information som samlas in med hjälp av stödet struktureras upp i en till tre scenarier, där det framgår vilken typ av risk som föreligger, när i tiden de tänkta händelserna kan antas inträffa, hur sannolikt det är att de inträffar, vilka insatser eller åtgärder som skulle kunna skydda barnet från att händelserna sker och på vilket sätt riskbilden skulle förändras genom insatsen eller åtgärden.

Att göra riskscenarier bygger på synpunkter från både forskare och praktiker om att bedömningsstödet behöver innehålla ett särskilt stöd för att sammanfatta resultaten från riskbedömningen. Detta är i linje med forskning som visat att det kan finnas ett glapp mellan riskbedömning och val av insats eller åtgärd.

Bedömningsstödet är inte konstruerat aktuariskt¹⁵, det är alltså inte baserat på forskningsstödda riskfaktorer som vägs samman på ett i förväg bestämt sätt. Användaren måste själv, med hjälp av manualen, sammanfatta och sammanväga svaren och utifrån det göra en professionell helhetsbedömning.

En orsak till att det inte finns ett aktuariskt bedömningsstöd för användning i en hederskontext är, som tidigare nämnts, att det inte finns tillräckligt med forskning om riskfaktorer som är kopplade till hedersrelaterat våld.

¹⁵ För att få en överblick över olika typer av riskbedömningar, se till exempel Kropp 2008 i referenslistan.

Resultat av pilottest: Positiv återkoppling om användbarhet

Under våren 2021 testades stödet i liten skala – i sex kommuner i olika delar av landet – i verksamheter som möter barn och unga. Kommunerna var Sol-lentuna, Botkyrka, Järfälla, Malmö, Karlstad och Nässjö.¹⁶ Totalt deltog 12 socialsekreterare.

Efter varje samtal med hjälp av stödet skulle både socialsekreteraren och barnet besvara en enkät (olika för de två grupperna). Deltagande av barnet var frivilligt. Utöver det skulle varje socialsekreterare fylla i en slutenkät för att kommentera stödet mer övergripande. De socialsekreterare som inte mötte barn som var utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck under testperioden kunde testa stödet på ett gammalt ärende. För den situationen fanns det en separat enkät.

Av de 12 socialsekreterare som deltog i testet besvarade nio slutenkäten eller enkäten för gamla ärenden. Utöver det kom det in sju svar från barn och socialsekreterare som direkt återkopplade till det samtal de hade fört med hjälp av bedömningsstödet. Med det låga antalet deltagare och den korta testperioden (åtta veckor) kan det självfallet inte dras några långtgående slutsatser av resultatet. Syftet med testet var att få en första uppfattning om stödets användbarhet i praktiken.

Överlag visade testet positiva resultat när det gäller användbarheten i praktiken, både från socialsekreterare och från barnen. För sex av de sju socialsekreterare som svarade på enkäten direkt efter samtalet med barnet kändes det bra att ställa frågorna i frågeformuläret. Samtliga sju barn tyckte att frågorna var lätta att förstå och fem tyckte att det kändes bra att få frågorna. För de två barnen som inte tyckte att frågorna kändes bra väckte samtalet ”jobbiga känslor”. Detta behöver inte betyda att frågorna är problematiska. Det är närmast oundvikligt att ett samtal om våldsutsatthet väcker obehagliga känslor. Majoriteten av barnen tyckte att frågorna fångade det de ville berätta (sex av sju).

Också i slutenkäten/enkäten för ett gammalt ärende var svaren övervägande positiva. Samtliga nio socialsekreterare tyckte att manualen beskrev hur man ska genomföra intervjun och tyda svaren tillräckligt tydligt. De flesta tyckte också att den tillräckligt utförligt beskrev hur man ska sammanställa resultaten. Alla svarade att stödet bidrar till (eller skulle ha bidragit i gamla ärenden) att relevant information kommer fram, i stor eller ganska stor utsträckning. De frågor som ansågs som mest hjälpsamma var de slutna, precisa frågorna om våld. Flera av socialsekreterarna tyckte att frågorna gjorde det lättare att fråga om våld och att dessa frågor skulle leda till upptäckt av våldsutsatthet i högre grad. Också nätverkskartan framhölls som ett bra verktyg för att hämta in relevant information på ett systematiskt sätt. Flera bedömde att deras utredningar, med hjälp av stödet, skulle bli mer systematiska och mer djupgående. De tyckte också att hjälpen i sammanfattningen efter varje avsnitt och de öppna följdfrågorna var bra.

Kritiska synpunkter kom också fram. Några socialsekreterare (tre av sju) svarade att barnen enbart förstod frågorna delvis. De föreslog förtydliganden

¹⁶ Enkäten till pilottestet finns i bilaga 3 till denna rapport.

i frågekatalogen, som att tidsramen avseende frågorna om måendet skulle definieras tydligare. En socialsekreterare svarade att språkkunskapen barnet hade inte räckte till för vissa frågor. Dessa synpunkter har beaktats i den nuvarande versionen av stödet genom att vissa frågor har förenklats. Det har också tydliggjorts att en tolk kan behövas och att frågorna kan behöva anpassas till barnets mognad eller språkkunskap.

Några socialsekreterare tog upp att användningen av stödet var alltför tidskrävande, vilket skulle göra det svårt att använda i praktiken. Här ska påminnas om att testgruppen var liten och att endast några av deltagarna kom att använda stödet. Därför fick myndigheten endast ett fåtal svar om hur lång tid det tog att gå igenom hela stödet. Även bland dessa få fanns det en stor variation. En socialsekreterare gick igenom hela stödet på mindre än två timmar. Om man lägger ihop svaren från de andra socialsekreterarna, som gick igenom olika delar av stödet vid olika möten, kan det ha tagit upp till fem timmar för vissa att gå igenom hela stödet.

Omfattningen av stödet diskuterades i flera möten med praktiker. Vid dessa framkom att alla var överens om att formuläret var långt och bestod av många frågor, men ingen kunde peka ut vilka frågor eller områden som skulle kunna tas bort utan risk för att viktig information inte kommer fram. Omfattningen av stödet kommer att diskuteras vidare i kommande tester av stödet, där flera verksamheter använder stödet och Socialstyrelsen nära följer användningen.

Ytterligare en aspekt som togs upp av socialsekreterare är det faktum att bedömningsstödet inte leder till ett tydligare svar, som till exempel är fallet med aktuariska riskbedömningsmetoder. Socialsekreteraren kan alltså inte räkna ihop svaren och därigenom få ett besked om huruvida det föreligger en låg, mellan eller hög risk. Det innebär, som några testdeltagare mycket riktigt påpekat, att bedömningen kan bli mer subjektiv och kan skilja sig åt, beroende på vem som genomför utredningen. Svårigheten med att själv vara tvungen att göra den sista professionella bedömningen är dock inget som kan åtgärdas. Denna svåra process är inte unikt för arbetet med det nya bedömningsstödet, utan ett vanligt inslag i socialtjänstens arbete även om det används stöd för bedömningen. Till slut är det socialsekreterarens professionella helhetsbedömning som behöver ligga till grund för uppskattning av risk och val av insats. Vid bearbetningen av stödet har myndigheten tagit upp denna svårighet i manualen samtidigt som vikten av det professionella omdömet tydliggjorts. Vidare påminns om att stödet endast utgör en del i utredningen och att riskbedömningar i möjligaste mån ska diskuteras med kollegor för att just minska risken att bedömningar blir för subjektiva.

Socialstyrelsens bedömningar

Stödet ska testas vidare

Bedömningsstödet som konstruerats inom ramen för föreliggande regeringsuppdrag utgör ett första steg i utvecklingen av ett stöd för socialtjänstens arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck. Det finns ett stort behov av ett konkret stöd för praktiken, samtidigt som det finns lite av forskningsbaserad

kunskap att utgå ifrån. Stödet behöver nu testas i större skala för att dels kunna bedöma dess användbarhet, dels få en uppfattning om en del av frågorna visar sig ha mindre relevans och därför kan tas bort. Utöver ett test som är mer riktat mot stödets användbarhet behövs det forskning om nyttan av stödet vid bedömningar i jämförelse med bedömningar utan stödet.

Flera aktörer har påpekat att stödet inte ska lanseras utan att samtidigt erbjuda en obligatorisk utbildning om användningen av stödet. Det behovet lyftes av bland andra det Nationella Kompetensteamet mot hedersrelaterat våld, Jämställdhetsmyndigheten och den ideella organisationen TRIS.

Identifierade kunskapsluckor

Under arbetet med stödet identifierades en rad kunskapsluckor, förutom sådana som är direkt relevanta för själva riskbedömningen och som diskuteras i rapporten. I samtal med professionella påtalades ett flertal gånger att socialtjänsten behöver fler möjliga insatser för barn som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck. I dagsläget handlar det om att antingen välja en placering av barnet eller att göra ingenting alls, enligt några av de professionella. Insatser som stödsamtal eller liknande, då barnet är kvar i familjen, bedömdes som alltför riskfyllda i en hederskontext där kontakt med myndigheter kan utgöra en riskfaktor för barnet.

Som tidigare nämnts saknas det forskning om riskfaktorer och om verk samma insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck, vilket även konstateras i en systematisk litteraturöversikt [48]. Det behövs mer kunskap om vilka insatser som kan fungera i en hederskontext, eller utveckling av insatser som är specifikt inriktade på hedersrelaterat våld. I brist på forskningsbaserad kunskap kan systematiska uppföljningar av ärenden bygga lokal kunskap om olika insatsers resultat och nytta.

Att upptäcka hedersrelaterat våld och förtryck – ett stöd för hälso- och sjukvården

Det följande avsnittet handlar om del 2 av uppdraget, att bedöma våldsutsatthet i en hederskontext inom hälso- och sjukvården. Först redovisas hur uppdraget har genomförts, sedan presenteras de stöd som redan finns i kortfattad form och därefter beskrivs det stöd som har tagits fram inom ramen för uppdraget närmare. Kapitlet avslutas med utmaningar för arbete med hedersrelaterat våld inom vården som har identifierats under arbetet med foldern.¹⁷

Genomförande

Även när det gäller bedömning av hedersrelaterat våld inom hälso- och sjukvården är det vetenskapliga stödet bristfälligt. Den forskning som finns handlar till stor del om medicinska följder av våldsutsatthet och om behandling av dessa – särskilt könsstympning. Båda dessa aspekter saknar relevans i sammanhanget. Det finns dock en del relevant forskning som mer generellt handlar om hur man kan fråga om våld som kunde användas i konstruktionen av stödet.

För att närmare förstå hälso- och sjukvårdens behov avseende arbetet med hedersrelaterat våld användes resultat från en förstudie som Socialstyrelsen ursprungligen gjort för att undersöka professionens behov av en fördjupad utbildning om hedersrelaterat våld och förtryck. I studien uppdragades flera behov som var relevanta för professionella inom hälso- och sjukvården:

- Kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck
- Kunskap om hur man upptäcker våld och frågor om våld
- Kunskap om vad man gör med svaren

I ett första steg i uppdraget formulerade Socialstyrelsen ett mer omfattande stöd innehållande punkterna ovan. För att inhämta hälso- och sjukvårdens synpunkter och önskemål diskuterades utkastet med olika aktörer som är specialiserade på våld mot kvinnor och/eller våld i nära relationer. Det framkom då att ett omfattande stöd inte skulle komma till användning inom hälso- och sjukvården. Ett användbart stöd behöver vara kortfattat och mer direkt inriktat mot de områden där hälso- och sjukvården behöver information och hjälp.

Med utgångspunkt från dessa resultat har Socialstyrelsen, inom ramen för uppdraget, tagit fram en folder till stöd för hälso- och sjukvårdens arbete med hedersrelaterat våld. Den innehåller:

- En kort beskrivning av vad hedersrelaterat våld och förtryck är, inklusive våldsuttryck

¹⁷ Foldern finns i bilaga 4 till denna rapport.

- Tecken på våld och hur man kan fråga om våld
- Ett avsnitt om vad man gör med svaret när det finns anledning att överväga en orosanmälan
- Ett avsnitt om att informera eller avstå från att informera en medföljande vårdnadshavare och risker med det, och om journalföring samt direktåtkomst och eventuella risker med det

Ett utkast av foldern skickades till flera aktörer för att inhämta kommentarer. Dessa var företrädare för Nationella kompetensteamet mot hedersrelaterat våld och förtryck, Nationellt centrum för kvinnofrid, Västra Götalandsregionens kompetenscentrum för våld i nära relationer, Origo, Barnskyddsteamet på Karolinska Sjukhuset samt med en barnmorska som har specialiserat sig inom området könsstympning. De olika delarna av foldern bearbetades i enlighet med kommentarerna och foldern släpps i samband med redovisningen av arbetet till regeringen.

Existerande stöd

Det finns ett stort antal stöd för hälso- och sjukvårdens arbete med våldsutsatthet, både på nationell och lokal nivå. Under *webbstödet för vården*, Nationella kompetenscentrum för kvinnofrid, samlas till exempel frågor om våld och information om hur vården kan arbeta med våldsutsatta. Webbstödet handlar inte primärt om hedersrelaterat våld, men många delar kan även användas när det rör sig om hedersrelaterat våld och förtryck.

Upptäckt av just hedersrelaterat våld och förtryck diskuteras mer ingående i andra stöd, som till exempel *Handboken om våld i nära relationer*, som tagits fram av Västra Götalandsregionen. Ett viktigt syfte med handboken är att stödja vården att rutinmässigt ställa frågor om våld. I handboken finns flera avsnitt om hedersrelaterat våld, om hur frågor om våld ska ställas och om hur man ska hantera svaren. Den största skillnaden mellan detta stöd och det som Socialstyrelsen konstruerat är främst att Socialstyrelsens folder riktar sig till vårdpersonal som inte har som rutin att fråga om våld. Inom hälso- och sjukvården är det vanligare att fråga om våld på indikation [49].

Det finns även ett flertal regionala stöd för hälso- och sjukvårdens arbete med våld. Västra Götalandsregionen har till exempel publicerat en regional medicinsk riktlinje som fokuserar på hedersrelaterat våld och förtryck. I stödet förklaras vad hedersrelaterat våld är, hur man kan fråga patienter om den typen av våldsutsatthet och hur man kan hantera svaren [50].

Ett nytt stöd för att upptäcka hedersrelaterat våld och förtryck

I det föreliggande stödet till vården, som är i folderformat, ges komprimerad information som professionella kan använda i mötet med patienter. I foldern beskrivs kortfattat vad hedersrelaterat våld och förtryck är och hur de uttrycks, hur vårdpersonalen kan ställa frågor om våld, hur man kan göra en

orosanmälan och vad det är viktigt att tänka på ifråga om information till vårdnadshavare och journalföring. Nedan presenteras tankegången bakom de olika delarna i foldern.

En definition av hedersrelaterat våld och förtryck presenteras i korthet. Definitionen bygger på den som används i det nya bedömningsstödet för socialtjänsten och som presenteras i början av föreliggande rapport. Några mindre anpassningar har gjorts för att passa behoven i hälso- och sjukvården.

Tecken att vara uppmärksam på listas. Liknande listor över tecken på våldsutsatthet finns i olika publikationer för vårdens arbete med våld [se till exempel 51]. I foldern betonas att diffusa och psykiska tecken (i kontrast till fysiska skador) kan indikera våldsutsatthet eftersom mycket av hedersrelaterat våld kan under lång tid uttryckas genom hård kontroll och begränsningar. Studier visar att barn som lever med denna typ av kontroll mår mycket sämre än andra barn [42]. Genom att uppmärksamma dessa barn har hälso- och sjukvården möjlighet att hänvisa dem vidare innan de utsätts för värre våldshandlingar. De experter som kommenterade foldern under framtagningsprocessen betonade vikten av att uppmärksamma psykiska symptom, som lätt förbisågs, som möjliga indikationer på våld. I foldern lyfts också att könsstämpning av flickor och oro kring att inte vara oskuld är typiska uttryck för hedersrelaterat våld och förtryck.

Att inleda samtal och ställa frågor. I foldern ges förslag på hur vårdpersonalen kan inleda ett samtal om våld och hur de kan formulera frågor. Där finns även information om hur man pratar om våld med barn. Vad som är viktigt att tänka på när barnet behöver en tolk tas också upp.

Råden om hur vårdpersonal kan fråga om våld är väsentligen desamma för alla typer av våld. Frågorna i foldern liknar de frågor som brukar presenteras i dessa sammanhang [52, 53]. För att fånga in begränsningar och måsten som är typiska för hedersrelaterat våld finns det ytterligare några exempelfrågor. Inte i någon av frågorna nämns begreppet våld eftersom det är så brett och kan förstås olika av olika personer, vilket medför en stor risk för missvisande svar. I stället ställs frågorna mer öppet, som: "Har det hänt någonting speciellt?" eller mer direkt: "Har någon gjort dig illa?".

Hur kan vårdpersonalen hantera svaren – när och hur ska man göra en orosanmälan? Vad är viktigt att tänka på när det gäller eventuell information till vårdnadshavare och dokumentationen i journalen och direktåtkomst? De frågorna tas upp i foldern. Att frågan om orosanmälan finns med beror på att den togs upp av vårdpersonal i förstudien till den fördjupade utbildningen om hedersrelaterat våld.

Såväl information till vårdnadshavare som dokumentationen i journalen – som kan nås via direktåtkomst och sekretessfrågor kring dessa uppgifter – kan innebära svåra bedömningar. En medföljande vårdnadshavare kan vara den våldsutövare som barnet har berättat om. Att våldsutövaren får information om att barnet har sökt hjälp från en utomstående och berättat om våldet är en riskfaktor i sig, särskilt i en hederskontext. Samtidigt har vårdnadshavare rätt till information om barnet i linje med sin rätt och skyldighet att ta hand om barnet och dess angelägenheter. I foldern redogörs för vårdnadshavares rätt till information och för vilka undantag som kan göras när barnet antas löpa risk att lida betydande men om informationen ges till vårdnadshavaren.

Liknande avvägningar behöver personalen göra avseende hur besöket ska dokumenteras. Det är viktigt att dokumentera våldsutsatthet, inte minst för att journalanteckningar kan användas i en eventuell rättsprocess. Samtidigt kan informationen om samtalet utgöra en fara för barnet om våldsutövaren får tillgång till det.

Detta gäller speciellt direktåtkomst via online-journalen. Vårdnadshavare har möjlighet att övertala eller tvinga barnet att få läsa den. I fall av hedersrelaterat våld och förtryck är det inte bara samtalet om våld som är känsligt utan också allt annat som kan ha med en flickas sexualitet att göra, som samtal om preventivmedel, graviditetstest och liknande. En lösning kan vara att utesluta vissa delar av journalen från direktåtkomst. *För fördjupad information* hänvisas avslutningsvis i foldern till en rad publikationer och webbsidor.

Utmaningar i samband med upptäckt av hedersrelaterat våld inom vården

Under arbetet med foldern visade det sig att det finns en del material om hur våldsutsatthet kan bemötas och behandlas inom vården. Våld mot barn, och även hedersrelaterat våld och förtryck mot barn, var dock mindre belyst än våld mot vuxna kvinnor. Även om barn nämns på många ställen är det i regel som sekundäroffer, efter mamman. Även när barnet bevittnar eller på annat sätt har vetskap om att mamman blir slagen, eller upplever våld riktat mot sig själv, är det i regel mamman som står i fokus.

Att fokus ligger på det vuxna offret är förmodligen en av orsakerna till att de problem som sammanhänger med att den våldsutövande också är vårdnadshavare endast tas upp i ett fåtal material. Här står två centrala principer emot varandra. På ena sidan vårdnadshavares rätt att bli informerad om viktiga omständigheter som rör barnet och på andra sidan barnets behov av skydd. Speciellt i en hederskontext kan steget att söka hjälp öka risken för framtida våldsutsatthet. Det betyder att upptäckt av våldet kan leda till mer skada än nytta om inte den information som barnet ger hanteras med största försiktighet. Detta gäller både den direkta informationen till en eventuell medföljande vårdnadshavare och den information som en våldsutövare kan få tillgång till på annat sätt, till exempel genom direktåtkomst i online-journalen.

En till aspekt som har kommit upp under arbetet med foldern är att det kan behövas tolk i samtal med barnet. Av olika skäl används ofta anhöriga som tolk i till exempel vårdsammanhang. I fall där det föreligger eller misstänks föreligga hedersrelaterat våld och förtryck kan användning av anhöriga som tolk både motverka upptäckt av våldsutsatthet och leda till ökat risk för den utsatta. Praktiker och det nationella kompetensteamet mot hedersrelaterat våld uttryckte önskemål om att det i foldern tydligt skulle avrådas från att använda anhöriga som tolk. Socialstyrelsen bedömer utifrån rättsläget att något förbud mot att använda sig av anhöriga som tolkar inte är möjligt. Socialstyrelsen har inte inom ramen för detta uppdrag gjort någon rättslig analys av vilka övergripande konsekvenser en förändring av regelverket skulle få. I foldern uttalas endast att det kan vara olämpligt att använda en anhörig som tolk.

Att upptäcka och bedöma våldsutövande i och utanför en hederskontext i socialtjänsten

Det följande avsnittet handlar om del 3 av regeringsuppdraget, att utreda förutsättningar för att ta fram ett stöd för bedömning av våldsutövande i nära relationer och i en hederskontext i socialtjänsten. Först presenteras en bakgrund om hur våldsutövande kan förstås, sedan redovisas hur uppdraget har genomförts samt vilka resultat som framkommit. Avsnittet avslutas med Socialstyrelsens bedömning av rådande förutsättningar.

Olika typer av våldsutövande

Våld i nära relationer kan ta sig många olika uttryck, såsom fysiskt, psykiskt och sexuellt våld, ekonomiskt och materiellt våld samt försummelse, vilket har beskrivits ovan. Det omfattar alltifrån subtila handlingar till grova brott, såsom mord och dessa handlingar kan i sin tur vara relaterade till olika risk för att upprepas. I forskningen finns olika definitioner och indelningar av våldshandlingar som sedan sätts i relation till olika risk för att upprepas eller eskalera till mer allvarliga våldshandlingar.

En vanligt förekommande kategorisering av våldsutövning i nära relationer skiljer mellan situationsbundet våld och makt- och kontrollvåld eller kontrollerande våld [54]. Situationsbundet våld kan förstås som en direkt konsekvens av svårigheter med att hantera konflikter. Enlig Kelly och Johnson utövas denna typ av våld av både kvinnor och män i ungefär lika hög utsträckning, medan det kontrollerande våldet främst utövas av män [55]. Situationsbundet våld kan omfatta allvarliga våldshandlingar men beskrivs ofta som mindre allvarligt än det kontrollerande våldet. Makt- och kontrollvåld utövas för att uppnå dominans och kontroll över en partner. Det har en konstant och latent karaktär och tenderar att eskalera över tid. Konsekvenserna av det kontrollerande våldet är ofta allvarligare och det är i dagsläget oklart om det finns verksamma behandlingsmetoder för att behandla en sådan våldsproblematik [56].

Olika typer av våldsutövare

Även våldsutövare i nära relationer har klassificerats utifrån olika våldsuttryck och typologier som även kan omfatta personlighetsdrag [54, 57]. En sådan uppdelning är den mellan våldsamma i familjen, emotionellt instabila och antisociala individer.

I de två första kategorierna riktas våldet framför allt mot närstående, medan antisociala individer är våldsamma även mot andra. De två senare kategorierna utövar mer allvarligt våld. Kategorierna utgår ifrån hur allvarligt och frekvent våldet är, vem det riktas mot och våldsutövarens personlighetsdrag.

I en senare uppdelning urskiljs personer som endast utövar våld i nära relationer och personer som även kan vara våldsamma mot andra än närstående. Män som även utövat våld utanför familjekontexten, bedöms ha en högre risk för upprepat och grövre våld [57, 58].

Andra uppdelningar med liknande kategoribeskrivningar skiljer mellan impulsiva och instrumentella våldsutövare eller mellan våldsutövare av situationsbundet våld och kontrollerande våld [54]. Befintlig kunskap om våldsutövare i nära relationer bygger till stor del på forskning om våldsutövande män i heterosexuella relationer.

Våldsutövare i en hederskontext

Hedersrelaterat våld är ett relativt nytt forskningsområde och kunskapen om våldsutövare i den kontexten är därmed mer begränsad jämfört med annat våld, som exempelvis våld i nära relationer [59].

Till skillnad från våldsutövare i nära relationer behöver våldsutövare i en hederskontext inte vara en närstående till den som utsätts. Som framgår av definitionen som finns i början av denna rapport, brukar våld i en hederskontext utövas av fler än en person. Detta kan försvåra bedömningen av den enskilda våldsutövarens skuld eller ansvar för våldet.

Därutöver kan en individ som utövar hedersrelaterat våld samtidigt vara utsatt själv. Ett tydligt exempel är pojkar, som kan tvingas att utöva kontroll över sina systrar eller andra kvinnliga släktingar, och därför kan anses vara både offer och utövare av våld. Denna dubbelroll försvårar ytterligare bedömningen av våldsutövandet, risk för upprepat våld och ansvarsfrågan.

Genom att efterfölja kollektivets hedersnormer kan den som följer dessa få en rad privilegier, till exempel positiv bekräftelse och en hög social status i gruppen [35]. Att bryta mot normerna kan däremot utgöra en fara för individen, oavsett om "brottet" handlar om egna livsval eller en vägran att kontrollera någon annan. Studier har visat att hedersrelaterat våld ofta är planerat och att våldsutövaren i många fall inte känner någon skuld över sina våldshandlingar. Ansvar läggs i stället på den utsatta, som enligt detta synsätt har förorsakat dådet genom sitt eget beteende [10, 13].

Risk för våld i nära relationer

Risikfaktorer för våldsutövande generellt, som exempelvis yngre ålder, socioekonomisk utsatthet och tidigare våldsutövande, utgör även riskfaktorer för våldsutövande i nära relationer. Många riskfaktorer kan också vara relaterade till antisociala personlighetsdrag, vilket i sin tur ofta associeras med högre risk för våldsutövande. Forskning om våldsutövare relaterar antisociala drag till en högre risk för återfall samt risk för mer allvarligt och kontrollerande våld. Våldsutövare som är våldsamma även utanför familjekontexten har ofta en högre risk för återfall [60]. Antisociala drag relateras vidare till en lägre benägenhet att känna ånger eller skuld för det egna våldsutövandet, egenskaper som i sin tur är relaterade till högre återfall i våldsbrott [60, 61].

Trots att många riskfaktorer är gemensamma för personer som utövar våld generellt eller i en nära relation, finns det riskfaktorer som är specifika för

våldsutövande i en nära relation, som till exempel svartsjuka. Omständigheter som är relaterade till våldsutövande kan se olika ut, beroende på om våldet sker i en nära relation eller mot andra personer [62, 63]. Forskning tyder på att våldsriskbedömningar som används för att bedöma våldsutövande generellt inte har samma träffsäkerhet vid bedömningar av risk för våld i nära relationer [64, 65].

Risk för hedersrelaterat våld

Våld i en hederskontext utövas ofta av fler än en person, även om ensamma gärningsmän förekommer. Som tidigare nämnts, kan hedersrelaterat våld utövas som straff när en individ motsätter sig gruppens förväntningar. Det kan även utövas för att undvika framtida normbrott [66]. Hedersrelaterat våld kan således omfatta tvång att leva enligt hedersnormer så väl som bestraffningar av brott enligt dessa hedersnormer. Vad som utgör en individuell risk för att utöva våld i en hederskontext är mindre känt.

Faktorer som är relaterade till hedersrelaterat våld, och som återkommer i olika studier, rör arten av det våld som utövas och våldsutövares uppfattningar. Förekomst av hot och kontrollerande latent våld har associerats med risk för hedersrelaterat våld. Traditionella könsrollsuppfattningar, positiva attityder till hedersrelaterat våld och förtryck samt svårigheter relaterade till integration [67] omnämns också som relevanta för våldsutövande i en hederskontext [13, 68, 69].

Våldsutövande i en hederskontext kan alltså påverkas av en eller ofta flera individers attityder (t.ex. traditionella uppfattningar om könsroller eller positiv inställning till våldsanvändning), omständigheter som uppstår i stunden (normbrott) och andra omständigheter som kan stärka vissa uppfattningar och attityder (utanförskap eller psykosociala svårigheter som kan vara relaterade till bristande integration i det samhället man lever i).

Genomförande

I uppdraget ska Socialstyrelsen, med utgångspunkt i FREDABedömningsmetoder, utreda förutsättningarna för att utveckla motsvarande bedömningsmetoder för våldsutövare i nära relationer och våldsutövare i en hederskontext.

FREDABedömningsmetoder består av tre standardiserade instrument och en manual som ska ge socialtjänsten stöd i att identifiera våld i nära relationer samt bedöma risk för upprepade utsatthet. Inför utredningen av förutsättningar för socialtjänstens bedömningar avseende våldsutövare i nära relationer, konstaterades tidigt i arbetsprocessen att det inte är fruktbart att utgå från FREDABedömningsmetoder. Kunskapsläget, liksom användningen av standardiserade metoder för att bedöma risk för våldsutövande respektive våldsutsatthet ser olika ut, och riskbedömningar för våldsutövande generellt sett är mer utforskat [22]. I stället inriktades arbetet på att identifiera befintliga validerade bedömningar av risk för våldsutövande i nära relationer respektive i en hederskontext i aktuell forskning.

Enligt uppdraget ska Socialstyrelsen *utreda förutsättningar för att utveckla bedömningsmetoder* för våldsutövande för socialtjänsten. Inom ramen för deluppdraget som avser våldsutövare har myndigheten utrett förutsättningar i tre steg:

1. Bedömning av förutsättningar utifrån aktuell forskning.
2. Bedömning av förutsättningar utifrån professionens erfarenheter av att utreda våldsutövare.
3. Bedömning av förutsättningar utifrån juridiska aspekter.

Forskningsgenomgången, steg 1, ska ge kunskap om befintliga metoder och deras användbarhet. Steg 2 ska ge en bild av hur vanligt det är med standardiserade bedömningsmetoder avseende våldsutövande i nära relationer och våld i en hederskontext. I steg 3 sammanfattas juridiska utgångspunkter för socialtjänsten att utreda våldsutövare i nära relationer respektive i en hederskontext. Innan resultaten från steg 1 till 3 går igenom diskuteras etiska överväganden som är kopplade till bedömning av våldsutövning i en socialtjänstkontext.

Etiska överväganden

En bedömning av risk för framtida våldsutövande är viktig för att kunna identifiera personer som riskerar utöva våld samt bedöma om det finns risk för grovt eller dödligt våld. Genom att identifiera individer med hög risk för att utöva våld kan resurser fokuseras på skyddande åtgärder där de mest behövs. En annan viktig del är att erbjuda dessa individer insatser som kan hjälpa dem att upphöra med våldet.

Att bedöma risk för våldsutövande i en socialtjänstkontext kan innebära vissa etiska dilemman att ta hänsyn till. Det gäller främst möjligheten att erbjuda insatser för att sluta med våldsutövande. I en tidigare genomgång av behandlingsmetoder genomförd av Socialstyrelsen konstaterades att det bara finns ett begränsat vetenskapligt stöd för att behandlingsmetoder för våldsutövare i nära relationer har effekt och att detta stöd inte räcker för att rekommendera någon metod framför andra. Det konstaterades också att det saknas kunskap om verksamma behandlingsmetoder för våldsutövare i hederskontext [56]. Det är vidare oklart om behandlingsmetoder som visat sig ha visst stöd i den internationella forskningslitteraturen har effekt på kontrollerande våld [56].

Detta innebär att en person kan bedömas ha hög risk att utöva våld i framtiden, samtidigt som det inte är säkert att man kan erbjuda en insats som är till hjälp för individen att upphöra med sitt våldsamma beteende. Detta kan utgöra en etiskt problematisk situation för den professionelle.

Aktuell forskning

Systematiska sökningar genomfördes i samarbete med informationsspecialister på myndigheten. Sökningarna avsåg bedömningsmetoder för att bedöma en vuxen persons risk för våldsutövande mot en partner.

Sammanlagt hittades 152 publikationer, varav 44 var valideringsstudier och 9 var översikter av olika metoders förmåga att bedöma risk för våld i

nära relationer. Efter granskning av litteraturen identifierades ett antal valideringsstudier av metoder för att utreda våldsutövare i nära relationer avseende risk för upprepat våldsutövande men de flesta av dessa bedömningsmetoder förekommer endast i en enskild studie. Socialstyrelsen har valt att fokusera på de bedömningsmetoder som förekommer i flera studier och som därför är mer beforskade och kan därmed anses ha kommit längre i en valideringsprocess som slutligen kan leda till att metoden kan rekommenderas för användning. Nedan redovisas bedömningsmetoder som förekommer i fler än en enskild studie i litteraturgranskningen och som visat lovande resultat i något avseende.

Professionens erfarenheter

Förutsättningar och kunskapsläget hos professionen har utretts dels genom intervjuer i verksamheter som arbetar med våldsutövare i nära relationer, dels genom enkätfrågor till ett representativt urval kommuner runt om i Sverige.

Under hösten 2019 genomfördes intervjuer med behandlare vid verksamheter som arbetar med våldsutövare i nära relationer. Intervjuerna gällde flera olika aspekter av behandlingsarbete med våldsutövare och verksamheternas användning av bedömningsmetoder. De flesta av verksamheterna arbetade med både våldsutsatta och våldsutövare, och därför blev det ibland otydligt huruvida bedömningsmetoderna användes med den ena eller den andra gruppen, eller med båda. På grund av utrymmesbrist kunde frågor om bedömningsmetoder endast ställas till 13 av de intervjuade verksamheterna. Resultaten som redovisas utgår således från 13 intervjuer.

Socialstyrelsen genomför vart tredje år en enkätundersökning om evidensbaserad praktik som är riktad till ett urval verksamhetschefer inom individ- och familjeomsorgen, funktionshinderområdet och äldreomsorgen.¹⁸ I slutet av 2019 skickades den senaste enkäten ut och i den inkluderades några frågor om verksamheternas användning av standardiserade metoder. Dessa frågor rör användning av standardiserade metoder för att upptäcka våld, bedöma stödbehov och risk för upprepat våld.

Enkätens svarsfrekvens var 75 procent och underlaget omfattar svar från 749 enhetschefer. Cirka 80 procent av dem som svarade uppgav att de ansvarar för mer än ett område och merparten, 59 procent, av dem ansvarar för fler än tre verksamhetsområden.

Svaren redovisas per verksamhetsområde och inte per svarande chef. Totalt analyserades data som motsvarar 2 153 svar om man utgår från verksamhetsområdena (av dessa tillhör 318 området våld i nära relationer, 319 barn och unga, 195 försörjningsstöd, 284 missbruk, 233 äldre, 327 funktionsnedsättningar, 236 hemlöshet och 185 flykting/asylsökande).

Juridiska utgångspunkter

Juridiska aspekter för att utreda våldsutövare i nära relationer respektive i en hederskontext har kartlagts i arbetet med uppdraget. Fokus har varit på olika

¹⁸ Mer information om intressentundersökningen finns på: <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2017-9-9.pdf>

knäckfrågor i relation till socialtjänstens möjligheter och utmaningar avseende att utreda våldsutövare, vilket resulterade i en beskrivning av lagtext som kan vara relevant att beakta i sådana ärenden. En viktig fråga som undersöktes berör att socialtjänsten som huvudregel inte kan utreda eller ge insatser till individer som inte själva vill det.¹⁹ Denna regel kan utgöra ett hinder för socialtjänsten att utreda individer med hög risk för upprepat våldsutövande som saknar motivation att förändra sitt beteende. De juridiska förutsättningarna sammanfattas i resultatavsnittet och beskrivs mer omfattande i bilaga 5.

Nedan presenteras resultat om kunskapsläget utifrån aktuell forskning. Därefter ges en kort beskrivning av professionens erfarenheter, följt av en kort beskrivning av juridiska utgångspunkter för att utreda och bevilja insatser till personer som utövar våld i nära relationer respektive i en hederskontext.

Resultat

Aktuell forskning om bedömning av våldsutövande i nära relationer

I litteraturen framgår flera brister som utmärker forskningen om riskbedömningar. Bland annat finns det få långtidsuppföljningar, få randomiserade kontrollerade studier och få prospektiva studier om validitetsaspekter. Detta gör det svårt att dra tydliga slutsatser om olika metoders förmåga att bedöma risk.

I detta avsnitt beskrivs de metoder som identifierats i det vetenskapliga underlaget och som bedöms ha visst vetenskapligt stöd. Metoder som endast förekommer i en enda publikation som bedrivits av metodutvecklarna själva eller i studier som inte visat positiva resultat om metoden i något avseende, har inte tagits med i redovisningen eftersom det vetenskapliga stödet då bedöms vara för bristfälligt.

SARA och B-SAFER

The Spousal Assault Risk Assessment Guide (SARA) är en semistrukturerad klinisk bedömning av risk för upprepat våld mot en partner. Metoden utvecklades i Kanada och är utformad som en checklista som omfattar 20 faktorer [70]. Dessa faktorer är, enligt det vetenskapliga underlaget, relaterade till risk för upprepat våldsutövande mot en partner.

Risikfaktorerna har stöd i forskningen och de relaterar till följande områden: kriminell bakgrund, psykosocial anpassning, tidigare partnervåld och nuvarande brott. Metoden ger även möjlighet att uppges ”övriga överväganden” som kan vara relevanta för riskbedömningen. Beslutsunderlaget till bedömningen enligt SARA kan med fördel inkludera information från både våldsutövaren, den våldsutsatta, eventuella vittnen eller närstående och från tillgängliga handlingar från exempelvis polisen [71, 72]. Bedömning görs av den akuta risken för våld, risken för allvarligt eller dödligt våld. Lämpliga skyddsåtgärder för att reducera risk övervägs.

¹⁹ Se bl.a. 1 kap. 1 § och 3 kap. 5 § SoL

SARA har hittills bara testats på ett fåtal populationer och är exempelvis inte testat på kvinnliga våldsutövare eller våldsutövare i samkönade relationer. Det finns ett visst stöd för att SARA kan upptäcka risk för upprepat våld [70, 73] men mer forskning behövs [74-76].

The Brief Spousal Assault Form for the Evaluation of Risk (B-SAFER)²⁰ är en förkortad version av SARA. Bidragande orsaker till omarbetningen var att man ville öka metodens användbarhet och underlätta dess implementering bland praktiker [77]. De 20 ursprungsfaktorerna som ingår i SARA reducerades till tio, till största del genom att enskilda faktorer sammanfogades. Ytterligare fem faktorer inkluderades, dessa relaterar till särskilda sårbarhetsaspekter hos den våldsutsatta [77].

B-SAFER består således av 15 faktorer, vars förekomst skattas enligt samma principer som i SARA-bedömningen. Trots att fler studier behövs, finns ett preliminärt stöd för metodens prediktiva förmåga [77-80]. En svensk validering av B-SAFER visade ett starkt samband mellan antalet identifierade faktorer och bedömning av risknivå [81]. Vidare visade studien att hänsyn till sårbarhetsfaktorer hos den utsatta ökade bedömningens prediktiva förmåga.

Både SARA och B-SAFER används i Sverige. För användning av metoderna krävs dels en kort utbildning i respektive metod, dels vissa förkunskaper om riskbedömningar och om våld i nära relationer. I en studie av B-SAFER inom svensk polis hittades stora brister i användningen av metoden, bland annat avseende metodtrohet [22].

I både SARA och B-SAFER kan den som gör bedömningen lägga till relevant information som inte fångats upp i de övriga delarna, men det är oklart i vilken grad de eventuella tilläggen förbättrar bedömningen.

SARA och B-SAFER i förhållande till uppdraget

SARA och B-SAFER har visst vetenskapligt stöd i det vetenskapliga underlaget som kan motivera vidare testning i svensk socialtjänstkontext, men befintliga svenska utvärderingar av metoderna är genomförda inom rättsväsende och polis. Detta försvårar en bedömning av hur tillämpliga metoderna kan vara i en socialtjänstkontext utifrån de förutsättningar som råder avseende exempelvis möjligheter att samtala med våldsutövare och tillgång till kompletterande information om andra brott. Därutöver finns studier som har pekat på låg prediktiv förmåga, dvs låg träffsäkerhet avseende risk för upprepat våld och svårigheter avseende metodtrohet, dvs att metoderna används så som de ska användas [22]. Fler studier behövs för att kunna uttala sig om hur tillämpliga dessa metoder är för att predicera våldsutövande.

ODARA

Ontario Domestic Assault Risk Assessment (ODARA) är en aktuarisk metod för att bedöma risk för upprepat våld i nära relationer samt våldets frekvens och allvarlighetsgrad. Metoden utvecklades i USA och är initialt framtagen för att användas inom polis och rättsväsende [82].

²⁰ Den kanadensiska versionen av metoden heter SARA:SV.

ODARA består av 13 riskfaktorer vars förekomst skattas i huvudsak med hjälp av information från register [83]. De flesta av faktorerna är statiska eller historiska, till exempel tidigare kriminalitet och begångna våldsbrott [82]. Riskgraden anges i sju nivåer, där en högre nivå motsvarar en högre risk för upprepat och mer allvarligt våld.

ODARA har visat god reliabilitet och validitet i ett antal studier och beskrivs ofta som en lovande metod [73, 84]. I en sammanställning av tillgängliga riskbedömningsinstrument befanns ODARA ha bäst prediktiv förmåga [85]. Metoden är endast testad inom polis och rättsväsende [71, 86]. Mera forskning behövs för att kunna avgöra metodens tillämpbarhet [76, 87]. Socialstyrelsen har inte hittat någon information om att ODARA används i Sverige. Det finns inga formella kunskapskrav för att använda metoden, däremot en rekommendation om att gå en kort webbaserad kurs som har visat sig hjälpa användarna att göra bättre skattningar av faktorerna i ODARA.²¹

ODARA i förhållande till uppdraget

Mer forskning behövs för att avgöra ODARA:s lämplighet i en socialtjänstkontext. Det kan vara en försvårande omständighet för socialtjänsten att vara beroende av information från en annan aktör i sina bedömningar eftersom beslutsunderlaget till stor del utgörs av information om tidigare kriminalitet och annat som kan finnas i polis- eller kriminalregister. Dessutom är ett syfte med ODARA att möjliggöra en snabb bedömning av en persons risk att utöva våld vilket inte skulle bli fallet för socialtjänsten om information till beslutsunderlag behöver inhämtas från annan aktör.

DVRAG

Domestic Violence Risk Appraisal Guide (DVRAG) är en aktuarisk metod för bedömning av risk för upprepat våld i nära relationer, som utvecklats i Kanada [86]. Metoden kombinerar ODARA med PCL-R, ett instrument som mäter grad av psykopatiska personlighetsdrag hos en individ [83, 84]. Instrumentet möjliggör en mer ingående bedömning än exempelvis ODARA genom att den förutsätter tillgång till omfattande klinisk och rättsmedicinsk information om individen. Således tar DVRAG mer tid att genomföra och kräver förkunskaper om bland annat PCL-R skattningen. Ett fåtal studier har visat lovande resultat avseende DVRAG:s prediktiva förmåga. Sökningarna identifierade inte några studier som gjorts i en svensk kontext och heller inte någon information om att metoden används i Sverige.

DVRAG i förhållande till uppdraget

Kunskapsunderlaget om DVRAG är alltför bristfällig för att rekommendera det för användning i svensk socialtjänst. Ytterligare en omständighet som kan vara försvårande är att metoden förutsätter träning i användning av PCL-R vilket kan begränsa antalet möjliga användare.

DVSI och DVSI-R

The Domestic Violence Screening Instrument (DVSI) har utvecklats i USA för att bedöma risk för upprepat våld i nära relationer. Metoden utgår från registerinformation och samtal med våldsutövaren. DVSI består av 12 faktorer, både statiska och dynamiska, som bland annat avser tidigare våldsutövande,

²¹ För vidare läsning se: odara fact sheet v0116.pdf [waypointcentre.ca]

tidigare kriminalitet, nuvarande sysselsättning och relation till den utsatta. Metoden används inom rättsväsendet och har visat sig vara särskilt lämpad för att bedöma risken för mer allvarligt våld [71]. Det finns ett fåtal studier som visat lovande resultat [25, 88].

DVSI-R består av 11 frågor och är en reviderad version av DVSI. Man har funnit visst stöd för DVSI-R:s prediktiva förmåga bland olika grupper av våldsutövare [83, 89, 90]. Metoden kan administreras snabbt och har använts bland annat för att informera i rättegångsprocesser om risken för upprepat våld [83]. Inga indikationer på att metoderna DVSI och DVSI-R används i Sverige har hittats och inte heller några utvärderingar som gjorts utanför en kriminalvårdskontext. Det saknas information om huruvida metoderna förutsätter särskilda förkunskaper för att kunna användas.

DVSI och DVSI-R i förhållande till uppdraget

Det saknas tillräckligt vetenskapligt stöd för att rekommendera DVSI och DVSI-R för användning i svensk socialtjänst. Metoderna är endast testade i en kriminalvårdskontext och beslutsunderlaget i riskbedömningen bygger till stor del på tillgång till information om tidigare brott från kriminalregister vilket kan vara en försvårande omständighet i ett socialtjänstsammanhang.

Aktuell forskning om våldsutövande i en hederskontext

Sökningarna identifierade två metoder avsedda att bedöma risk för att utöva hedersrelaterat våld eller förtryck, PATRIARK och DASH. Metoderna finns beskrivna tidigare i denna rapport, nedan presenteras metoderna på nytt men utifrån perspektivet att bedöma risk för våldsutövande i hederskontext.

PATRIARK är framtagen i Sverige för att användas i fall där det finns känt eller misstänkt hedersrelaterat våld [29]. Metoden är utformad som en checklista bestående av 15 faktorer som omfattar tre områden: våldets typ och allvarlighetsgrad, våldsutövarens karaktäristika och den utsattas karaktäristika (sårbarhetsfaktorer). Därutöver tillåter metoden att fler faktorer som anses relevanta i det specifika fallet vägs in i riskbedömningen (faktorena kan noteras i fritext).

Bedömningen ska helst bygga på ett omfattande informationsunderlag som inkluderar samtal med både den misstänkta våldsutövaren, den utsatta, familj/vänner och eventuella vittnen samt tillgänglig dokumentation som exempelvis journalanteckningar. Risknivån anges som låg, medel eller hög, med möjlighet att lämna kommentarer om bedömningens tillförlitlighet eller annan information som anses relevant för tolkningen.

Litteratursökningarna resulterade i två studier om PATRIARK som genomförts i en poliskontext. Den ena studien genomfördes av metodens utvecklare och den andra av Brottsförebyggande rådet. I den förstnämnda studien påvisades ett positivt samband mellan antalet identifierade riskfaktorer och bedömning av risk [31]. I rapporten från Brottsförebyggande rådet konstateras att det förekommer stora skillnader mellan olika polismyndigheter i när och hur PATRIARK används [32]. Dels skiljer det sig i vilka ärenden som metoden anses relevant att användas för och dels finns stor variation i vilken information som inhämtas inför bedömningarna. I en betydande andel

av de undersökta bedömningarna inhämtades inte kompletterande information efter samtal med målsäganden [32].

Vad gäller DASH, som också beskrivits tidigare i denna rapport, hittades inga studier avseende metodens förmåga att mäta det den avser att mäta (risk för upprepat hedersrelaterat våld, stalking och våld i nära relationer; metoden avsedd för polisen). Metoden har inte utvärderats i sin helhet. I en studie visades att endast två av de enskilda riskfaktorer som ingår i bedömningen var associerade med upprepat våldsutövande [24]. Den aktuella studien avsåg dock risk för våld i nära relationer och inte våld i en hederskontext.

Sammanfattande diskussion utifrån resultaten från Det vetenskapliga underlaget

De metoder för att bedöma risk för upprepat våld i nära relationer som identifierades i den vetenskapliga litteraturen är i huvudsak utvecklade i Nordamerika för att användas inom polis- och rättsväsendet. Samtliga metoder som redovisas i denna rapport är initialt framtagna för att bedöma risk för våldsutövande hos manliga våldsutövare i nära relationer. Det saknas tillräcklig kunskap om hur väl metoderna fungerar för andra populationer såsom våldsutövande kvinnor eller våldsutövare i en hederskontext.

De metoder som beskrivits i detta avsnitt har visst vetenskapligt stöd men ytterligare forskning behövs för att kunna rekommendera användning i praktiken. Befintliga resultat från test av metodernas prediktiva validitet visar sammantaget en låg till medelhög förmåga att predicera risk för upprepat våld. Därutöver saknas utvärderingar av hur väl metoderna kan fungera i svensk socialtjänst. Metoderna B-SAFER och ODARA förekommer i flest publikationer. Dessa rör dock främst en poliskontext.

Riskbedömning av upprepat våld är en viktig del i arbetet med att både förhindra upprepat våld och skydda de utsatta. Det är därför av stor vikt att tänka över syftet med bedömningen och vad olika risknivåer kan leda till för typ av insats eller åtgärd. Förutom den prediktiva förmågan behöver metodens omfattning (tidsåtgång), typ av information som den kräver och varifrån informationen ska inhämtas övervägas vid val av metod. Andra viktiga aspekter att beakta avseende en metods lämplighet i en socialtjänstkontext är vem som ska utföra bedömningen och huruvida det krävs några särskilda färdigheter för att utföra den.

Det behövs utvärderingar som specifikt fokuserar på metoders användbarhet i en socialtjänstkontext eftersom socialtjänsten har en annan tillgång till register och en annan typ av möten med klienter än exempelvis polis- och rättsväsendet. Även ingången för att upptäcka, beskriva och bedöma risken för upprepat våld är annorlunda, vilket behöver beaktas vid konstruktionen av bedömningsmetoder för socialtjänsten. Litteratursökningen innehöll inga studier avseende prediktiv förmåga som rör riskbedömningar av våldsutövare i en hederskontext.

Resultat från kunskapsinhämtning från professionen

I detta avsnitt redovisas resultat från intervjuer med behandlare i verksamheter som arbetar med våldsutövare samt resultat från de enkäter som skickades till ett representativt urval kommuner runt om i Sverige för att få ta del av deras erfarenheter av standardiserade bedömningsmetoder i arbetet med våldsutövare.²²

Intervjuer med verksamheter

De flesta av verksamheterna uppgav att de använde någon form av standardiserad bedömningsmetod. Med ett par undantag använde de både bedömningsmetoder för våld och metoder för att bedöma psykisk och social funktion i övrigt.

Ungefär hälften av verksamheterna gjorde bedömningar av risk för framtida våld och fördelade sig ganska jämnt mellan användning av riskbedömningsmetoden SARA respektive användning av FREDA-farlighetsbedömning.²³ De flesta av de övriga verksamheterna använde standardiserade metoder för att beskriva det våld som har förekommit. Ett par verksamheter använde ATV:s Skattning av våld, en Rikskriscentrumsmetod och en FREDA-beskrivning. En verksamhet använde ett eget formulär som utarbetats för att bedöma risken för framtida våld. Flera behandlare ansåg att de standardiserade metoderna har brister och behöver förbättras, bland annat när det gäller att beskriva sexuellt våld och att bedöma risk för fortsatt våld. Många intervjuade uttryckte att det saknas metoder för att skilja mellan olika slags våld och för att kunna förstå huruvida våldet uppstår som ett resultat av tillfällig kris eller om det är relaterat till våldsutövarens personlighetsdrag.

Två verksamheter uppgav att de använde riskbedömningsmetoden PATRIARK i arbetet med utsatta för hedersrelaterat våld.

Enligt de intervjuade är det mycket ovanligt att personer som själva har utövat någon form av hedersrelaterat våld tar kontakt med verksamheterna. Personer som utövar kontrollerande våld eller våld i en hederskontext anses vara svåra att nå av de flesta intervjuade. Dessa våldsutövare beskrivs även ofta som svårmotiverade av de intervjuade behandlarna.

Enkätfrågor till kommuner om bedömningsmetoder för våldsutövare

Nedan redovisas svar på enkätfrågor till enhetschefer i kommuner angående användning av bedömningsmetoder i arbetet med våldsutövare. Utifrån uppdragets syfte redovisas svar avseende standardiserade metoder för att upptäcka våld för samtliga verksamhetsområden. Svar avseende standardiserade metoder för att bedöma risk och behov redovisas endast för verksamheter som arbetar med barn och ungdomar (0 – 21 år) samt med våld i nära relationer.

²² Mer information om intressentundersökningen finns på: <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2017-9-9.pdf>

²³ Mer information om dessa finns i Metodguiden: <https://www.socialstyrelsen.se/utveckla-verksamhet/evidensbase-rad-praktik/metodguiden/>

Mer än hälften av verksamheterna som arbetar med våld i nära relationer, barn och unga, försörjningsstöd, missbruk, hemlöshet och flykting/asylsökande uppgav att de använder en standardiserad metod för att upptäcka våldsutövande i nära relationer (se tabell 1). Standardiserade metoder för att upptäcka våld var vanligast inom verksamhetsområdena våld i nära relationer (58 %) och försörjningsstöd (59 %), och minst vanligt inom äldre (40 %) och funktionsnedsättning (35 %). Nästan två tredjedelar (60 %) av verksamheterna som arbetar med våld i nära relationer använde standardiserade metoder för att bedöma risk för upprepat våld och knappt en tredjedel (30 %) använde sådana metoder för att bedöma stödbehov hos våldsutövare. Knappt hälften (47 %) av verksamheterna inom barn och unga använde standardiserade metoder för att bedöma risk och drygt en femtedel (22 %) använde sådana för att bedöma stödbehov hos utövaren.

Användning av standardiserade metoder avseende våld i en hederskontext var generellt mindre vanligt. Standardiserade metoder för att upptäcka hedersrelaterat våld var vanligast inom området våld i nära relationer (43 %) och minst vanligt inom områdena äldre (17 %) och funktionsnedsättning (21 %). Standardiserade metoder för att bedöma risk för upprepat våld i en hederskontext användes i nästan hälften (44 %) av verksamheterna inom våld i nära relationer och i en något mindre del (36 %) inom området barn och unga. Användning av standardiserade metoder för att bedöma stödbehov hos våldsutövare i en hederskontext var minst vanligt och förekom i cirka en fjärdedel av de verksamheter som arbetar med våld i nära relationer (26 %) och i en knapp femtedel inom området barn och unga (18 %).

Tabell 1. Användning av standardiserade bedömningsmetoder för våldsutövare per verksamhetsområde

Verksamhetsområde	Upp-täcka våldsutövande i nära relationer	Bedöma risk för upprepat våld i nära relationer	Bedöma behov hos våldsutövare i nära relationer	Upptäcka våldsutövande i en hederskontext	Bedöma risk för upprepat våld i en hederskontext	Bedöma behov hos våldsutövare i en hederskontext
Våld i nära relationer	184 (58%)	192 (61%)	91 (30%)	132 (43%)	136 (44%)	78 (26%)
Barn och ungdomar	161 (43%)	173 (47%)	80 (22%)	123 (34%)	129 (36%)	66 (18%)
Försörjningsstöd	114 (59%)			64 (34%)		
Missbruk och beroende	156 (55%)			100 (36%)		
Äldre	82 (35%)			39 (17%)		
Funktionsnedsättningar	132 (40%)			68 (21%)		
Hemlöshet	133 (56%)			88 (39%)		
Flykting/asylsökande	96 (52%)			69 (38%)		
Totalt	1058 (49%)			683 (33%)		

Den metod som var mest använd för att upptäcka våldsutövande i nära relationer var FREDa och den metod som användes mest för att upptäcka hedersrelaterat våldsutövande var PATRIARK.

Sammanfattande diskussion om professionens synpunkter och erfarenheter

Närmare hälften av de verksamheter som besvarade enkätundersökningen och samtliga verksamheter som intervjuades uppgav att de använder standardiserade metoder som stöd i bedömning av våldsutövare i nära relationer. Det framkom dessutom i intervjuerna att många verksamheter använde standardiserade metoder för att bedöma andra eventuella problem än våldsutövande. Användning av standardiserade metoder är således inte främmande för de flesta av verksamheterna. Eftersom de flesta av de intervjuade verksamheterna arbetade med både våldsutövare och våldsutsatta var det ofta oklart huruvida bedömningsmetoder användes i arbetet med den ena gruppen eller den andra, eller med båda.

Enkätsvaren om vilka metoder som används för vilket ändamål väcker frågor om metodtrohet. Att FREDa bedömningsstöd uppgavs som den mest använda standardiserade metoden för att upptäcka våldsutövande kan bero på att metoden ofta används i arbetet med våldsutsatta i nära relationer. Bedömningsmetoden FREDa är inte avsedd för målgruppen våldsutövare.

Möjligtvis kan de svarande ha tolkat in att arbetet med att upptäcka våldsutsatthet är ett sätt att upptäcka våldsutövare och därför uppgett att FREDa används i det syftet. En annan möjlig förklaring är att FREDa medvetet används som stöd i bedömning av våldsutövare trots att FREDa inte är avsedda för den målgruppen. Det ställdes dock inga frågor om hur verksamheterna arbetar för att säkra metodtrohet, varken under intervjuerna eller i enkäten.

Under intervjuerna framkom att många verksamheter saknar metoder för att skilja mellan olika slags våld och för att kunna förstå varför våldet uppstår. De intervjuade behandlarna uttryckte också att tillgängliga metoder är otillräckliga för att fånga och beskriva sexuellt våld och för att bedöma risken för fortsatt eller upprepat våldsutövande.

Vidare rapporterade en tredjedel (33 %) av de svarande verksamheterna att de använder standardiserade metoder som stöd i bedömning av våldsutövare i en hederskontext och PATRIARK uppgavs vara den mest använda metoden för det. PATRIARK är inte utvecklat med syftet att upptäcka hedersrelaterat våld utan för att bedöma risk i fall där det redan har konstaterats att ärendet är hedersrelaterat. Det är synnerligen ovanligt med utövare av hedersrelaterat våld i de verksamheter som intervjuades. Enligt de intervjuade i de specialiserade verksamheter som arbetar med våldsutövare är de som utövar hedersvåld svåra att nå och svåra att påverka.

Enkätundersökningen ger inte information om hur vanligt det är att hedersvåldsutövare aktualiseras i de verksamheter som besvarade enkäten och det går därför inte att säga hur ofta PATRIARK och FREDa används.

Juridiska utgångspunkter vid utredning av vuxna personer som utövar våld i nära relation

Nedan följer en kortfattad redogörelse för juridiska utgångspunkter vid utredning och beviljande av insatser till vuxna personer som utövar våld i nära relationer. En utförligare redogörelse finns i bilaga 5.

Våldsutövande kan vara en brottslig handling vilket kan minska benägenheten att prata om sådant beteende. Många våldsutövare, exempelvis utövare av mer allvarligt våld, kontrollerande våld eller våld i en hederskontext, ser sällan våldet som ett eget ansvar och är därmed inte motiverade att förändra sitt beteende [56]. Insatser som riktar sig till våldsutövare är en viktig del i arbetet för att bekämpa våld i nära relation och förebygga att våldet upprepas. I augusti 2021 trädde en lagändring i kraft i 5 kap. 11 a § SoL som tydliggör att det hör till socialnämndens uppgifter att verka för att personer, som utsätter eller har utsatt närstående för våld eller andra övergrepp, ska ändra sitt beteende.²⁴

I detta avsnitt redogörs för socialtjänstens möjligheter att utreda vuxna individer som utövat våld. Socialtjänstens verksamhet bygger på frivillighet vilket kommer till uttryck i bland annat 1 kap. 1 § och 3 kap. 5 § SoL. Där anges att verksamheten ska bygga på respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet. Socialnämndens insatser för den enskilde ska utformas och genomföras tillsammans med honom eller henne.

Individuellt anpassade insatser förutsätter en behovsprövning i det enskilda fallet (4 kap. 1 eller 2 § SoL), men en utredning får som huvudregel inte inledas mot någon vuxen persons vilja, om utredningen avser den vuxne själv. Från denna huvudregel finns några få undantag. Om det föreligger ett vårdbehov som behöver tillgodoses med stöd av bestämmelser i lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall, LVM, och lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU, kan en utredning bedrivas mot den enskildes vilja. Det är dock viktigt att notera att varken vård enligt LVU eller enligt LVM kan komma ifråga om vården kan ges på frivillig väg enligt SoL.²⁵

Personer som utsätter eller har utsatt närstående för våld är en heterogen grupp där det kan skilja sig åt vilka insatser som behövs för att en person ska upphöra med det våldsamma beteendet.²⁶ Hänsyn ska alltid tas till säkerheten för den eller de som har utsatts för våld eller övergrepp och dennes närstående enligt 5 kap. 11 a § SoL. Det bör också särskilt beaktas exempelvis om den våldsutsatta är ett barn, lever i en hederskultur eller har en särskilt utsatt ställning till följd av en funktionsnedsättning.²⁷

²⁴ Prop. 2020/21:163 Förebyggande av våld i nära relationer.

²⁵ Jfr 1 § LVU och 1 § LVM.

²⁶ Prop. 2020/21:163 s. 20.

Lagen om vård av unga, LVU

Beslut om vård enligt 3 § LVU kan inte bara fattas för barn under 18 år utan sådan vård får även beredas den som har fyllt 18 år men inte 20 år, om vården med hänsyn till den unges behov och personliga förhållanden i övrigt är lämpligare än någon annan vård och det kan antas att behövlig vård inte kan ges med den unges samtycke.²⁸ Ett beslut om vård enligt 3 § LVU kan beredas om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet, eller något annat socialt nedbrytande beteende. LVU-vården upphör senast när den unge fyller 21 år (21 § LVU). När det gäller unga som utövar våld i nära relationer så finns det exempel från kammarrätter där den som har utsatt föräldrar och syskon för våld har ansetts ha ett sådant socialt nedbrytande beteende som avses i 3 § LVU (i vissa fall har våldet utövats inom ramen för en hederskontext).²⁹

Även beslut om förebyggande insatser enligt 22 § LVU kan fattas för personer över 18 år (men under 20 år). Beslutet kan fortsätta att gälla fram till dess att den unge fyller 21 år, om förutsättningarna för beslutet fortfarande är uppfyllda. För att bestämmelsen ska vara tillämplig ska det röra sig om ett sådant beteende som avses i 3 § LVU det vill säga ett problembeteende relaterat till missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende. Som i 3 § LVU ska det vara fråga om ett pågående beteende som ska brytas.³⁰ De insatser som socialnämnden har möjlighet att besluta om i ett sådant fall är att den unge antingen ska hålla regelbunden kontakt med en särskilt kvalificerad kontaktperson som socialnämnden utsett eller delta i behandling i öppen form inom socialtjänsten.³¹

Avsikten med bestämmelsen är att stärka socialnämndens möjlighet att ingripa oberoende av samtycke och i ett tidigare skede än när en ansökan om LVU-vård måste göras. Det kan bland annat handla om unga som är så lågt motiverade till att medverka till behandling att det är svårt att skapa kontinuitet inom ramen för en frivillig behandlingskontakt.³²

Lagen om vård av missbrukare, LVM

En LVM-utredning kan genomföras oberoende av den enskildes samtycke.³³ Utgångspunkten är att vård för att motverka missbruk ges i samförstånd med den som behöver stöd och hjälp utifrån bestämmelserna i SoL. Under de förutsättningar som anges i LVM ska dock den som har missbruksproblem beredas vård oberoende av eget samtycke, det vill säga tvångsvård. Om det kan befaras att någon, till följd av sitt missbruk, kan komma att allvarligt skada sig själv eller någon närstående är det en omständighet som kan ha betydelse för frågan om vård enligt LVM ska beslutas.³⁴

²⁸ 1 § tredje stycket LVU.

²⁹ Se t.ex. Kammarrätten i Göteborgs domar i mål nr 1984-20, mål nr 5536-20, mål nr 6245-19 och mål nr 1230-20, samt Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 3727-20.

³⁰ Proposition 2014/15:25 Tydligare reaktioner på ungas brottslighet. Propositionen konstaterar att det s.k. aktualitetskravet i 3 § LVU även gäller 22 § LVU.

³¹ 22 § LVU.

³² Prop. 1984/85:171 s. 23-24 och 40-41.

³³ Jfr 1 och 2 §§ LVM.

³⁴ Jfr 4 § LVM.

Sammanfattande diskussion om de juridiska förutsättningarna

Socialtjänsten får som huvudregel inte inleda en utredning mot en vuxen persons vilja, om utredningen avser den vuxne själv. Detta kan ställa höga krav på socialtjänsten att försöka motivera den enskilde till utredning och, när det är relevant, även motivera personen till att ta emot en insats.

Individer som av olika skäl kommer i kontakt med socialtjänsten utan att själva ha initierat kontakten, kan ha en problematisk situation som skulle kunna förändras genom insatser från socialtjänsten. Samtidigt kan de vara ovilliga att ansöka om eller ta emot hjälp. Socialnämndens uppgift är då att informera den enskilde om rätten till bistånd, föreslå lämpliga insatser och försöka motivera den enskilde till att ta emot dessa.

Det finns dock några undantag som möjliggör en utredning av en vuxen person utan individens samtycke. Dessa är emellertid begränsade till en relativt liten andel individer som aktualiseras hos socialtjänsten och som kan ha problem med våldsutövande i nära relationer eller i en hederskontext.

Avslutande diskussion och slutsatser

Det saknas forskning om standardiserade metoder som är konstruerade för att bedöma risk för upprepat våldsutövande i nära relationer i svensk socialtjänst. De metoder som identifierades i det vetenskapliga underlaget kan inte med säkerhet bedömas ha tillräckligt goda psykometriska egenskaper³⁵ för att kunna rekommenderas för användning i svensk socialtjänst. Metoderna är för övrigt endast testade inom polis och rättsväsende, och inte socialtjänstens verksamhet som detta uppdrag rör. Föreliggande undersökning hittade inga bedömningsmetoder som är testade på andra populationer än våldsutövande män, som exempelvis våldsutövande kvinnor och våldsutövare i samkönade relationer.

Många verksamheter använder standardiserade metoder som stöd i utredningar av våldsutövare i nära relationer men dessa metoder är inte tillräckligt undersökta för att man ska kunna uttala sig om deras tillförlitlighet.

I nya 5 kap. 11 a § SoL som trädde i kraft den 1 augusti 2021 tydliggörs att till socialnämndens uppgifter hör att verka för att personer som utsätter eller har utsatt närstående för våld eller andra övergrepp ska ändra sitt beteende. Utredning och insatser får i regel endast genomföras tillsammans med, och med samtycke från, den enskilde. Detta ställer höga krav på socialtjänsten att motivera till utredning och om relevant, även motivera personen till att ta emot en insats. Personer som inte själva anser sig ha våldsproblem eller inte själva önskar förändra sitt beteende kan vara svåra att utreda.

Att genomföra en utredning kan vara särskilt relevant i ärenden som rör personer som utövar hedersrelaterat våld och personer som utövar ett kontrollerande våld i nära relationer eftersom våldet som utövas ofta är grövre jämfört med situationsbundet våld. Verksamheterna vittnar om att dessa två

³⁵ Som avser hur väl en metod mäter det som det avser att mäta samt hur tillförlitliga resultaten är vid, exempelvis upprepade mätningar. För mer läsning se: Om standardiserade bedömningsmetoder (socialstyrelsen.se)

grupper är särskilt svåra att nå och motivera till förändring. Det saknas dessutom kunskap om verk samma insatser som syftar till att få de våldsutövande att upphöra med sitt beteende [56].

Socialstyrelsens bedömningar

Det finns vetenskapligt stöd för att standardiserade riskbedömningar fungerar bättre än rent ostrukturerade kliniska bedömningar [21], men de flesta bedömningsmetoder för att upptäcka och bedöma våldsutövande är inte tillräckligt utvärderade. Det är därför inte möjligt att rekommendera en viss bedömningsmetod före en annan.

Socialstyrelsens uppdrag var att utreda förutsättningar för att ta fram metoder för att bedöma stödbehov och risk för upprepat våld hos våldsutövare i nära relation och i en hederskontext. De bedömningsmetoder som identifierades i det vetenskapliga underlaget är antingen framtagna för eller utvärderade i en polisär eller rättskontext och det är därmed inte säkert att de fungerar i en socialtjänstkontext. Målgruppen våldsutövare som möter socialtjänsten är inte nödvändigtvis dömda och kan därmed skilja sig från våldsutövare som blir aktuella inom kriminalvård och polis. Vidare skiljer sig socialtjänstens uppdrag från exempelvis polisens, vilket påverkar bedömarens ansvar och befogenheter gentemot den personen som ska utredas.

Socialstyrelsens bedömning är att man i ett första steg behöver testa användbarheten av de metoder som identifierats i det vetenskapliga underlaget i en socialtjänstkontext. Genom att analysera användning av metoderna tillsammans med professionen kan eventuella behov av anpassningar av metoden identifieras och specificeras. En sådan analys kan resultera i beslut om ett nästa steg att antingen testa någon av de befintliga metoderna ytterligare eller att nya metoder behöver tas fram.

Kunskapsinhämtningen från praktiken visade att standardiserade bedömningsmetoder används av många verksamheter och att dessa metoder ibland används för målgrupper som de inte är testade för. I intervjuerna med behandlare av våldsutövare framgår att de metoder som används är otillräckliga för att beskriva sexuellt våld eller bedöma risk för upprepat våld. Sammantaget visar kunskapsinhämtningen från praktiken att standardiserade metoder ofta används men att det finns behov av nya metoder eller i alla fall kompletterande stöd för att bedöma risk för upprepat våld samt stödbehov hos våldsutövare i nära relation och i en hederskontext.

I utredningen av juridiska utgångspunkter konstaterades att socialtjänsten som huvudregel endast kan utreda och erbjuda insatser om individen själv går med på det. Det ställer höga krav på socialtjänsten att motivera individer som utövar våld men som själva inte ansökt om stöd, till att genomgå en utredning. Tester av användbarheten av befintliga bedömningsmetoder bör därför följa upp och utvärdera vilka målgrupper av våldsutövare som motiveras till en utredning.

Referenser

1. Isdal, P. Meningen med våld. Stockholm: Gothia; 2001.
2. Brottsförebyggande rådet. Brott i nära relationer. En nationell kartläggning; 2014.
3. Nationellt centrum för kvinnofrid. Våld och hälsa – en befolkningsundersökning om kvinnors och mäns våldsutsatthet samt kopplingen till hälsa. Uppsala; 2014.
4. Brottsförebyggande rådet. Kriminalstatistik 2018. Konstaterade fall av dödligt våld. En granskning av anmält dödligt våld; 2018.
5. Brottsförebyggande rådet. Kriminalstatistik 2020. Konstaterade fall av dödligt våld. En granskning av anmält dödligt våld 2020; 2021.
6. DeGue, S, DiLillo, D. Is animal cruelty a “Red flag” for family violence? Investigating co-occurring violence toward children, partners, and pets. *Journal of Interpersonal Violence*. 2009; 24(6):1036-56.
7. Björktomta, S-B. Honor-Based Violence in Sweden – Norms of Honor and Chastity. *Journal of Family Violence*. 2019; 34(5):449-60.
8. Schlytter, A. Hedersrelaterade värderingar och normer i en svensk kontext. Familj, religion, rätt. : En antologi om kulturella spänningar i familjen – med Sverige och Turkiet som exempel Uppsala : Iustus Förlag; 2010.
9. Baianstovu, R, Strid, S, Cinthio, H, Särnstedt Gramnaes, E, Enelo, J-M. Heder och samhälle. Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar. Örebro; 2019.
10. Hussein, J. Heder och hedersvåld : Berättelser, fakta, fördomar; 2017.
11. Roberts, KA, Campbell, G, Lloyd, G. Honor-based violence : policing and prevention. Boca Raton, FL: CRC Press; 2014.
12. Ghadimi, M, Gunnarsson, S. Ung 018. En kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck bland unga i Uppsala. Uppsala; 2019.
13. Doğan, R. The Dynamics of Honor Killings and the Perpetrators’ Experiences. *Homicide Studies*. 2016; 20(1):53-79.
14. Tarhan, G, Kakabaveh, A. Tolvhundra. En kartläggning av attityder samt förekomsten av diskriminering och förtryck i hederns namn bland 1200 ungdomar och ett 50-tal föräldrar i Göteborg. Göteborg; 2016.
15. Knutagård, H, Nidsjö, E. Hedersrelaterat våld mot ungdomar på grund av sexuell läggning: Länsstyrelsen i Skåne; 2004.
16. Davidian, T. Trippelt utsatt : hedersrelaterat förtryck och våld bland ungdomar med intellektuell funktionsnedsättning. [Sverige]: Tjejers rätt i samhället (TRIS); 2014.
17. Mayeda, DT, Vijaykumar, R. A Review of the Literature on Honor-based Violence. *Sociology Compass*. 2016; 10(5):353-63.
18. Schlytter, A, Rexvid, D. Mäns heder. Att vara både offer och förövare. Valmiera: Studentlitteratur; 2017.
19. Idriss, MM. Abused by the Patriarchy: Male Victims, Masculinity, “Honor”-Based Abuse and Forced Marriages. *Journal of Interpersonal Violence*. 2021:0886260521997928.
20. Gunnarsson, S, Ghadimi, M, Davidian, T, Hellberg, M. Gömd och glömd. Hedersrelaterat våld och förtryck mot vuxna med intellektuell funktionsnedsättning. Uppsala; 2020.

21. Sturidsson, K. Measures in forensic psychiatry : risk monitoring and structured outcome assessment. Stockholm: Diss. (sammanfattning) Stockholm : Karolinska institutet, 2007; 2007.
22. Svalin, K. Risk assessment of intimate partner violence in a police setting [Elektronisk resurs] reliability and predictive accuracy: Malmö university, Faculty of Health and Society; 2018.
23. Dash Risk Checklist. DASH riskmodel. Saving lives and changing lives through early identification, intervention and prevention. 2018. Hämtad från: <https://www.dashriskchecklist.co.uk/>
24. Almond, L, McManus, M, Brian, D, Merrington, DP. Exploration of the risk factors contained within the UK's existing domestic abuse risk assessment tool (DASH): Do these risk factors have individual predictive validity regarding recidivism? Journal of Aggression, Conflict and Peace Research. 2017; 9(1):58-68.
25. Kropp, PR. Intimate Partner Violence Risk Assessment and Management. Violence and Victims. 2008; 23(2).
26. Heckert, DA, Gondolf, EW. Battered Women's Perception of Risk Versus Risk Factors and Instruments in Predicting Repeat Reassault. Journal of Interpersonal Violence. 2004; 19(7):778-800.
27. Enander, V, Krantz, G, Lysell, H, Örmon, K. Before the killing: intimate partner homicides in a process perspective, Part I. Journal of Gender-Based Violence. 2021; 5(1):59-74.
28. Turner, E, Medina, J, Brown, G. Dashing Hopes? the Predictive Accuracy of Domestic Abuse Risk Assessment by Police. The British Journal of Criminology. 2019; 59(5):1013-34.
29. Belfrage, H. PATRIARK. Bedömning av risk för patriarkalt våld med hedern som motiv. Användarmanual; 2005.
30. Belfrage, H, Ekman, L. Threat assessment of targeted honour-based violence. International handbook of threat assessment / [2014]; 2014.
31. Belfrage, H, Strand, S, Ekman, L, Hasselborg, A-K. Assessing risk of patriarchal violence with honour as a motive : six years experience using the PATRIARCH checklis. International Journal of Police Science and Management Sage Publications; 2012.
32. Brottsförebyggande rådet. Polisens utredningar av hedersrelaterat våld. Stockholm; 2012. Report No.: 978-91-86027-85-8.
33. Länsstyrelsen i Stockholms Län. Riskbedömningar i ärenden med hedersrelaterat våld. Metodstöd för socialsekreterare som arbetar med barn och ungdomar. Stockholm; 2009.
34. Stockholm stads skyddade boende och stöd- och rådgivningscenter Kruton, E, Åsa, Gryning vård ABs skyddsboende, . kontroll och våld i hederns namn: Manual.
35. Schlytter, A, Rexvid, D. Mäns heder : Att vara både offer och förövare. Lund: Studentlitteratur; 2016.
36. Goodman, GS, Melinder, A. Child witness research and forensic interviews of young children: A review. 2007; 12(1):1-19.
37. Lyon, TD. Interviewing Children. 2014; 10(1):73-89.
38. Cederborg, A-C. Att intervju barn - vägledning för socialsekreterare; 2010.
39. Socialstyrelsen. Att samtala med barn. Kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården; 2018.
40. Payton, J. Honor-based violence: policing and prevention. Policing & Society. 2015; 25(1):126-8.

41. Holmberg, K, Enander, V. Varför går hon?: Studentlitteratur; 2011.
42. Jernbro, C, Lanberg, Å. Det är mitt liv! Om sambandet mellan barnmisshandel och att inte få välja sin framtida partner. Stockholm; 2018.
43. Chesler, P. Are honor killings simply domestic violence? Middle East Quarterly. 2009; 16(2).
44. Kulczycki, A, Windle, S. Honor Killings in the Middle East and North Africa: A Systematic Review of the Literature. Violence Against Women. 2011; 17(11):1442-64.
45. Hayes, B, Freilich, J, Chermak, S. An Exploratory Study of Honor Crimes in the United States. Journal of Family Violence. 2016; 31(3):303-14.
46. Van Eck, C. Purified by blood. Honor killings amongst Turks in the Netherlands. Amsterdam: Amsterdam University Press; 2003.
47. Campbell, JC, Sharps, P, Glass, N. Risk Assessment for Intimate Partner Homicide. I: Pinard G-F, Pagani L, red. Clinical Assessment of Dangerousness: Empirical Contributions. Cambridge: Cambridge University Press; 2000. s. 136-57.
48. Statens beredning för medicinsk och social utvärdering. Insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck; 2019.
49. Socialstyrelsen. Frågor om våld. En kartläggning av hur socialtjänsten och hälso- och sjukvården frågar om våldsutsatthet och våldsutövande samt användning av bedömningsmetoder. Stockholm; 2018.
50. Västra Götalandsregionen. Hedersrelaterat våld och förtryck. Regional medicinsk riktlinje. 2018.
51. Nationellt Centrum för Kvinnofrid. Tecken och symptom på våld. 2021. Hämtad 2021 2021/06/04 från: <https://nck.uu.se/kunskapsbanken/webbstod-for-varden/valdets-effekter-pa-halsan/tecken-pa-vald/>
52. Region Stockholm. Våld i nära relationer. Regionalt vårdprogram 2019; 2019.
53. Socialstyrelsen. Att upptäcka och ställa frågor om våld i nära relationer. 2019. Hämtad 2021 2021-06-07 från: <https://www.socialstyrelsen.se/stod-i-arbetet/vald-och-brott/vald-i-nara-relationer/upptacka-vald/>
54. Johnson, MP, A. A Typology of Domestic Violence: Intimate Terrorism, Violent Resistance, and Situational Couple Violence. Hanover: Northeastern University Press; 2008.
55. Kelly, JB, Johnson, MP. Differentiation among types of intimate partner violence: research update and implication for interventions. Family court review. 2008; 46(3):477.
56. Socialstyrelsen. Behandlingsmetoder för personer som utövar våld i nära relationer. Stockholm; 2020.
57. Holtzworth-Munroe, A, Stuart, GL. Typologies of Male Batterers: Three Subtypes and the Differences Among Them. Psychological bulletin. 1994; 116(3):476-97.
58. Petersson, J, Strand, S, Selenius, H. Risk Factors for Intimate Partner Violence: A Comparison of Antisocial and Family-Only Perpetrators. Journal of interpersonal violence. 2019; 34(2):219-39.
59. Nationellt Centrum för Kvinnofrid. Hedersrelaterat våld och förtryck: en kunskaps- och forskningsöversikt Uppsala; 2010.

60. Petersson, J. Identifying risk for recidivism among partner violent men reported to the Swedish police [Doctoral thesis, comprehensive summary]. Sundsvall: Mid Sweden University; 2020.
61. Brem, M, Florimbio, AR, Elmquist, J, Shorey, R, Stuart, G. Antisocial Traits, Distress Tolerance, and Alcohol Problems as Predictors of Intimate Partner Violence in Men Arrested for Domestic Violence. *Psychology of Violence*. 2016; 8.
62. Caman, S. Intimate partner homicide rates and characteristics: Inst för klinisk neurovetenskap / Dept of Clinical Neuroscience; 2017.
63. Gunnin, DD. Male violence against female intimate partners and against nonintimates: A comparison of the risk factors: University of Kansas; 1996.
64. Sturup, J, Karlberg, D, Fredriksson, B, Lihoff, T, Kristiansson, M, Fredriksson, B. Risk assessments and recidivism among a population-based group of Swedish offenders sentenced to life in prison. *Criminal Behaviour & Mental Health*. 2016; 26(2):124-35.
65. Campbell, JC. Assessing Dangerousness in Domestic Violence Cases: History, Challenges, and Opportunities. *Criminology & Public Policy*. 2005; 4(4):653-72.
66. Bates, L. Honor-Based Abuse in England and Wales: Who Does What to Whom? *Violence against women*. 2021; 27(10):1774-95.
67. Schlytter, A, Linell, H. Hedersrelaterade traditioner i en svensk kontext. En studie av omhändertagna flickor; 2008.
68. Yourstone, J, Eriksson, L, Westerberg, H, Kriminalvården, S. Hedersrelaterat våld och förtryck: kunskapsöversikt och kartläggning av aktörer: Kriminalvården; 2015.
69. Yourstone, J, Axelsson, J, Hildeby Kellgren, F, Söderberg, J, Eriksson, L. Hedersrelaterat våld och förtryck – mot förbättrad kunskap om förövarna. Norrköping: Kriminalvården; 2018.
70. Kropp, PR, Hart, SD. The Spousal Assault Risk Assessment (SARA) Guide: Reliability and Validity in Adult Male Offenders. *Law and Human Behavior*. 2000; 24(1):101-18.
71. Messing, JT, Thaller, J. Intimate Partner Violence Risk Assessment: A Primer for Social Workers. *British Journal of Social Work*. 2015; 45(6):1804.
72. Dutton, DG, Kropp, PR. Review of Domestic Violence Risk Instruments. *Trauma, Violence, and Abuse*. 2000; 1(2):171-81.
73. Jung, S, Buro, K. Appraising risk for intimate partner violence in a police context. *Criminal Justice and Behavior*. 2017; 44(2):240-60.
74. Belfrage, H, Strand, S, Storey, JE, Gibas, AL, Randall Kropp, P, Hart, SD. Assessment and Management of Risk for Intimate Partner Violence by Police Officers Using the Spousal Assault Risk Assessment Guide. *Law & Human Behavior (American Psychological Association)*. 2012; 36(1):60-7.
75. Grann, M, Wedin, I. RISK FACTORS FOR RECIDIVISM AMONG SPOUSAL ASSAULT AND SPOUSAL HOMICIDE OFFENDERS*. *Psychology, Crime & Law*. 2002; 8(1):5.
76. Helmus, L, Bourgon, G. Taking stock of 15 years of research on the Spousal Assault Risk Assessment Guide (SARA): A critical review. *The International Journal of Forensic Mental Health*. 2011; 10(1):64-75.
77. Belfrage, H, Strand, S. Measuring the Outcome of Structured Spousal Violence Risk Assessments Using the B-SAFER: Risk in Relation to

- Recidivism and Intervention. *Behavioral Sciences & the Law*. 2012; 30(4):420-30.
78. Au, A, Cheung, G, Kropp, R, Yuk-chung, C, Lam, GLT, Sung, P. A Preliminary Validation of the Brief Spousal Assault Form for the Evaluation of Risk (B-SAFER) in Hong Kong. *Journal of Family Violence*. 2008; 23(8):727-35.
 79. Loinaz, I. Typologies, risk and recidivism in partner-violent men with the B-SAFER: a pilot study. *Psychology, Crime & Law*. 2014; 20(2):183-98.
 80. Storey, JE, Kropp, PR, Hart, SD, Belfrage, H, Strand, S. Assessment and management of risk for intimate partner violence by police officers using the brief spousal assault form for the evaluation of risk. *Criminal Justice and Behavior*. 2014; 41(2):256-71.
 81. Belfrage, H, Strand, S. Structured Spousal Violence Risk Assessment: Combining Risk Factors and Victim Vulnerability Factors. *International Journal of Forensic Mental Health*. 2008; 7(1):39-46.
 82. Hilton, NZ, Harris, GT, Rice, ME, Lang, C, et al. A brief actuarial assessment for the prediction of wife assault recidivism: The Ontario domestic assault risk assessment. *Psychological Assessment*. 2004; 16(3):267-75.
 83. Williams, KRPHD, Grant, SRMAC. Empirically Examining the Risk of Intimate Partner Violence: The Revised Domestic Violence Screening Instrument (DVSI-R). *Public Health Reports*. 2006; 121(4):400.
 84. Rettenberger, M, Eher, R. Actuarial Risk Assessment in Sexually Motivated Intimate-Partner Violence. *Law & Human Behavior (American Psychological Association)*. 2013; 37(2):75-86.
 85. Messing, JT, Thaller, J. The Average Predictive Validity of Intimate Partner Violence Risk Assessment Instruments. *Journal of Interpersonal Violence*. 2013; 28(7):1537-58.
 86. Hilton, NZ, Harris, GT, Rice, ME, Houghton, RE, Eke, AW. An Indepth Actuarial Assessment for Wife Assault Recidivism: The Domestic Violence Risk Appraisal Guide. *Law & Human Behavior (Springer Science & Business Media BV)*. 2008; 32(2):150-63.
 87. Hilton, NZ, Harris, GT. PREDICTING WIFE ASSAULT: A Critical Review and Implications for Policy and Practice. *Trauma, Violence & Abuse*. 2005; 6(1):3-23.
 88. Williams, KR, Houghton, AB. Assessing the Risk of Domestic Violence Reoffending: A Validation Study. *Law and human behavior*. 2004; 28(4):437-55.
 89. Williams, KR, Stansfield, R. Disentangling the Risk Assessment and Intimate Partner Violence Relation: Estimating Mediating and Moderating Effects. *Law & Human Behavior (American Psychological Association)*. 2017; 41(4):344-53.
 90. Stansfield, R, Williams, KR. Predicting family violence recidivism using the DVSI-R: Integrating survival analysis and perpetrator characteristics. *Criminal Justice and Behavior*. 2014; 41(2):163-80.

Manual till frågeformuläret Hedersrelaterat våld och förtryck

Att upptäcka och bedöma risk inom socialtjänsten

Manualen utgör en av två delar som tillsammans bildar bedömningsstödet hedersrelaterat våld och förtryck. Den andra delen är frågeformuläret "hedersrelaterat våld och förtryck".

Utkast för test.

**Ska inte spridas eller användas
utanför testverksamheten.**

Förord

Hedersrelaterat våld och förtryck är ett allvarligt samhälls- och folkhälsoproblem som måste bekämpas på flera olika sätt. I *En nationell strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor* (Skr. 2016/ 17:10) framhåller regeringen betydelsen av förbättrad upptäckt av våld och starkare skydd och stöd för våldsutsatta kvinnor och barn. Att stödja socialtjänsten i upptäckt och bedömning av våld svarar mot detta behov och därför har Socialstyrelsen tagit fram ett bedömningsstöd till hjälp för att dels upptäcka hedersrelaterat våld och förtryck, dels bedöma risk för framtida våldsutsatthet.

Att bedöma våldsutsatthet i en hederskontext är en krävande uppgift. En rad olika faktorer behöver beaktas, samtidigt som ett våldsutsatt barn inte ska belastas med alltför många frågor. Bedömningsstödet hjälper socialtjänsten att strukturerat och systematiskt inhämta information om barnets situation i relation till våldsutsattheten. På så vis säkras att kända riskfaktorer i en hederskontext inte missas.

Socialstyrelsen vill tacka alla som deltagit i kvalitetssäkringen av bedömningsstödet – myndigheter, forskare och ideella organisationer. Ett speciellt tack till de kommuner och socialsekreterare som både har kommenterat utkast av stödet och genomfört pilottestet.

Bedömningsstödet har framtagits av Hanne Martinek, forskare och projektledare, tillsammans med forskaren Mariana Dufort.

Johanna Kumlin
Enhetschef
Enheten för kunskapsutveckling, Socialstyrelsen

Innehåll

Del 1. Bakgrund	1
Manualens innehåll och användning	1
Vem ska använda bedömningsstödet och under vilka förutsättningar?	2
Målgruppen är främst barn från 12 till och med 17 år	2
Användning av bedömningsstödet är en del av utredningsarbetet ...	2
Barnets säkerhet vid användande av bedömningsstödet	3
Misstanke om brott mot barn – polisanmälan och samverkan	3
Fler publikationer till stöd vid handläggning av hedersvåldsärenden .	4
Vad är hedersrelaterat våld och förtryck?	5
Uttryck av hedersrelaterat våld och förtryck	7
Att utreda barn i en hederskontext	10
När ett ärende aktualiseras inom socialtjänsten	10
Inleda utredning och bedöma risk	10
Höra barn utan vårdnadshavares samtycke	12
Sekretess och möjligheten att begränsa vårdnadshavarens rätt till insyn	13
Samtal med hjälp av bedömningsstödet	14
Del 2. Anvisningar till Frågeformuläret	16
1. Upptäcka utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck	16
Hur ska svaren tydas?	16
2. Riskbedömning	17
Att tänka på när frågorna ställs	18
De fem områdena inom riskbedömningen	19
Referenser	26

Del 1. Bakgrund

Manualens innehåll och användning

I denna manual beskrivs hur frågeformuläret *Hedersrelaterat våld och förtryck* ska användas. Manualen och frågeformuläret bildar tillsammans Socialstyrelsens bedömningsstöd för arbete med barn som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck.¹ Bedömningsstödet är avsett för Socialtjänsten.

Manualen innehåller även bakgrundsinformation som kan vara till hjälp vid bedömning av hedersvåldsärenden, bland annat en kortare beskrivning av vad hedersrelaterat våld och förtryck är. Dessutom presenteras juridiska utgångspunkter avseende att höra barn utan vårdnadshavares samtycke och vårdnadshavares rätt till delaktighet och insyn i sina barns ärenden. Även frågor som rör polisanmälan och samverkan vid brott mot barn tas upp.

Frågeformuläret är tänkt att användas i samtal med barnet. Stödet är omfattande och frågorna kan vara krävande, varför genomgången av samtliga frågor kan behöva delas upp på flera mötestillfällen.

Innan man börjar samtalen med barnet bör följande kapitel läsas:

- Manualens innehåll och användning.
- Vad är hedersrelaterat våld?
- Att utreda barn i en hederskontext.
- Samtal med utsatta barn med hjälp av bedömningsstödet.

Därpå följer två avsnitt, **Upptäckt** samt **Riskbedömning**, som i sin tur är indelad i sex områden:

- Barnets mående (1)
- Begränsningar, kontroll och barnets agerande (2)
- Nätverket och familjens bakgrund (3)
- Nedtryckningar och hot (4)
- Fysiskt våld (5)
- Riskscenarier (6)

Inför varje samtal planerar man vilken del/vilka delar som ska gås igenom och läser delen/delarna i både manualen och frågeformuläret.

Efter varje samtal tar man manualen till hjälp för att tyda och sammanfatta svaren.

¹ Försättningsvis i texten används ofta endast "hedersrelaterat våld", för att göra texten mer lättläst. Förtryck är då inkluderat i det kortare begreppet.

Vem ska använda bedömningsstödet och under vilka förutsättningar?

Bedömningsstödet (som alltså består av manualen och frågeformuläret) riktar sig till personal inom socialtjänsten som utreder barn som kan vara, är, eller har varit utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Frågeformuläret ska alltid användas tillsammans med manualen. Frågorna ställs av socialsekreteraren som också fyller i svaren. Den socialsekreterare som använder stödet behöver ha kompetens i frågor som rör hedersrelaterat våld. Det är viktigt att varje användare känner sig säker på hur svaren ska hanteras. Stödet kan användas både när det endast *finns en misstanke* om att ett barn kan vara utsatt för hedersrelaterat våld och *när det är fastställt* att hen är det. Avsnittet *Upp-täckt* ska användas som hjälp för att undersöka huruvida barnet är utsatt för just hedersrelaterat våld.

Målgruppen är främst barn från 12 till och med 17 år

Vid framtagandet av bedömningsstödet har den tänkta målgruppen varit barn från 12 till och med 17 år. Stödet kan dock i relevanta delar även användas för att bedöma utsatta som är något yngre eller äldre, speciellt unga i åldern 18 till 21 år, som kan ha levnadsförhållanden som liknar den yngre gruppens.

Frågorna kan behöva anpassas efter barnets mognad och språkkunskaper. Utöver det behövs ibland en tolk. Det kan vara olämpligt att använda en anhörig som tolk med tanke på att det är viktigt att använda en tolk som är neutral både i förhållande till den våldsutsatta och till den som utövar våldet. En annan förutsättning för att känna sig trygg är att den våldsutsatta litar på tolken. I fall där du misstänker hedersrelaterat våld kan en telefontolk vara ett alternativ eftersom det ger möjlighet till anonymitet.

Användning av bedömningsstödet är en del av utredningsarbetet

Användning av bedömningsstödet bidrar till att bedömningen blir strukturerad och enhetlig. Den information som tas fram med hjälp av stödet ska ses som ett *komplement* till det som i övrigt inhämtas i utredningsarbetet, till exempel i samtalen med vårdnadshavare eller andra aktörer som möter barnet eller familjen. All inhämtad information ska tillsammans bilda underlag för en bedömning av barnets situation.

Bedömningsstödet kan med fördel användas inom ramen för en utredning med hjälp av arbetssättet Barns behov i centrum (BBIC), som bygger på nio grundprinciper. Barnets behov illustreras med en triangel där de tre sidorna motsvarar barnets utveckling, föräldrarnas förmåga och faktorer i familj och miljö. BBIC behöver kompletteras med olika metoder och strukturerade bedömningsverktyg som är lämpliga för de aktuella frågeställningarna i det enskilda ärendet.

Det barnet berättar som svar på frågorna ger information som rör flera områden i BBIC-triangeln. Det kan handla om risker och skydd som främst rör barnets utveckling, området *sociala relationer* och särskilt delområdena *våld, övergrepp och utnyttjande*. Barnet kan också berätta om sådant som rör de andra områdena i triangelnsida om barnets utveckling (Hälsa, Utbildning,

Känslor och beteenden samt Identitet). Samtalet med bedömningsstödet kan också ge information om Föräldrarnas förmåga och *området säkerhet*. Läs mer i *BBIC Grundbok* och *BBIC metodstöd*.

Barnets säkerhet vid användande av bedömningsstödet

När bedömningsstödet används kan barnet som utreds bo hemma eller exempelvis vara placerat. Vid användandet av bedömningsstödet är det viktigt att bedöma barnets säkerhet. Hur ser barnets situation ut under utredningstiden? Är barnets behov av skydd tillgodosett? Var kan ett möte med barnet genomföras utan att risken för utsatthet ökar?

I våldsärenden, och särskilt i hedersvåldsärenden, kan situationen snabbt förändras. Exempelvis kan ett rykte räcka för att förvandla en relativt lugn situation till en mycket farlig för den utsatta [1].

Om ett barn berättar om sin kontakt med socialtjänsten och/eller om vad hen har berättat för socialtjänsten kan det leda till att barnet bestraffas eftersom det kan anses vara ett brott mot hedersnormerna att prata om familjens situation med utomstående [2, 3]. Barnets behov av skydd kan därför behöva bedömas vid flera tillfällen. Om det under genomgången av stödet framkommer allvarliga risker för barnet behöver barnets skyddsbehov ha högsta prioritet. Bedöms barnet vara i en riskfylld situation kan det finnas anledning att överväga ett beslut om ett omedelbart omhändertagande av barnet enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU. Om barnet exempelvis riskerar att föras utomlands för att ingå äktenskap kan ett beslut om utreseförbud även behöva fattas (31 a § LVU). Även samverkan med polis kan behövas i en akut situation.

Läs mer i *LVU – handbok för socialtjänsten* och i handboken *Våld* samt i Socialstyrelsens meddelandeblad om *Utreseförbud och barnäktenskapsbrott m.m. – Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet (4/2020)*.

Misstanke om brott mot barn – polisanmälan och samverkan

Barn som är utsatta för hedersrelaterat våld är i många fall utsatta för brott eftersom många aspekter av hedersrelaterat våld är brottsliga handlingar. Enligt en rapport från Brottsförebyggande rådet var misshandel och olaga hot de vanligaste brottsrubriceringarna i ärenden som rör hedersrelaterat våld [4].

När barnet besvarar frågorna i bedömningsstödet kan det framkomma att hen har varit utsatt för brott eller att det finns skäl att misstänka att så har skett. Misstanke om vissa brott mot barn bör skyndsamt polisanmälas om det inte strider mot barnets bästa. De brott som bör anmälas är brott mot barn enligt 3, 4 eller 6 kap. brottsbalken eller lagen med förbud mot könsstympning av kvinnor (Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2014:6) om handläggning av ärenden som gäller barn och unga). Det kan exempelvis handla om misstanke om misshandel, olaga hot, ofredande, barnäktenskapsbrott och sexuella övergrepp. När socialnämnden anmäler misstanke om brott mot ett barn behöver det inte finnas någon misstänkt gärningsperson, eftersom det är just en *misstanke* om brott som anmäls.

Om socialnämnden är osäker på huruvida en polisanmälan bör göras, bör den konsultera polis eller åklagare (AR i SOSFS 2014:6). Innan socialnämnden fattar sitt beslut finns en rad faktorer att beakta, som exempelvis barnets behov av skydd, brottets svårighetsgrad, barnets relation till den misstänkte gärningspersonen samt barnets reaktion om en anmälan gjordes. Läs mer om polisanmälan i Socialstyrelsens handbok *Utreda barn och unga*.

Om den som begått brott mot barnet är en familjemedlem kan den första kontakten med familjen behöva planeras noga. Det kan också finnas skäl att avvakta med att informera vårdnadshavaren om att socialtjänsten har inlett en utredning.² När socialnämnden överväger att göra en polisanmälan, och den misstänkte gärningspersonen är en närstående, kan nämnden behöva samråda med bland annat polis och åklagare.

Även i övrigt kan det vara angeläget att samverka med polisen i ärenden som bedömningsstödet omfattar. Det kan exempelvis vara samverkan kring riskbedömningar (Se 5 kap. 1 a § SoL och 3 kap. 10 § och 5 kap. 1 § Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2014:4) om våld i nära relationer). I såväl socialnämndens, som i polisens och åklagarmyndighetens uppgifter, ingår att genomföra utredningar när det finns misstankar om våld mot barn. Socialnämndens uppgift är att dels utreda barnets och familjens situation, dels utreda barnets behov av hjälp och skydd medan de brottsutredande myndigheterna ska utreda huruvida ett brott har begåtts och finna en gärningsman (JO dnr 2827-2012). Läs mer i handboken *Utreda barn och unga* och i handboken *Våld*.

Fler publikationer till stöd vid handläggning av hedersvåldsärenden

Bedömningsstödet ska hjälpa socialsekreterare att dels upptäcka barns utsatthet för hedersrelaterat våld, dels bedöma barnets behov av stöd och skydd. Vid handläggning av ärenden som rör hedersrelaterat våld finns flera andra publikationer från Socialstyrelsen som kan vara till hjälp. Några av dessa är:

- *Att samtala med barn – kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården*, som ger stöd för samtal med barn i olika situationer.
- *Ensamkommande barn och unga – handbok för socialtjänsten*, som beskriver regler som rör ensamkommande barn och unga.
- *Grundbok i BBIC – barns behov i centrum* samt *Metodstöd för BBIC*, som beskriver kunskapsgrunden för BBIC och hur materialet ska förstås och användas.
- Handboken *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten*, som ger en fördjupad kunskap om socialnämndens ansvar för bland annat dokumentation.
- Handboken *Utreda barn och unga*, där bland annat socialtjänstens utredningsansvar beskrivs närmare.
- *LVU – handbok för socialtjänsten*, som beskriver handläggningen av ärenden enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU).

² Detta diskuteras närmare under avsnittet "Att utreda barn i en hederskontext", längre ner i manualen.

- *Placerade barn och unga – handbok för socialtjänsten*, som bland annat beskriver vad som generellt gäller för barn och unga i samhällsvård och de olika placeringsformerna.
- Socialstyrelsens meddelandeblad *Om så kallade oskuldskontroller och oskuldsintyg (Nr.1/2018)*.
- Socialstyrelsens meddelandeblad *Utreseförbud och barnnäktenskapsbrott m.m. – Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet (Nr 4/2020)*.
- *Våld – handbok om socialtjänstens- och hälso- och sjukvårdens arbete med våld i nära relationer*, som tar upp socialnämndens ansvar dels för personer som är eller har varit utsatta för våld eller andra övergrepp av en närstående, dels för barn som har bevittnat våld eller andra övergrepp av eller mot en närstående.

Vad är hedersrelaterat våld och förtryck?

I detta bedömningsstöd utgår vi ifrån en definition av hedersrelaterat våld och förtryck som samlar de gemensamma nämnare som tagits upp i regeringens skrivelse 2016/17:10 *Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid*, regeringens proposition 2019/20:131 *Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet* samt i aktuell forskning [2, 3, 5-12]. Enligt den samlade bilden har hedersrelaterat våld och förtryck några centrala karaktistika. Under rutan utvecklas varje punkt i ett kort avsnitt.

Hedersrelaterat våld och förtryck

- har sin grund i den strukturella maktobalansen mellan män och kvinnor i samhället.
- uppstår för att bevara eller återupprätta en persons eller familjs, släkts eller annan liknande grupps heder.
- är en följd av att hedern ses som avhängig av individers handlande, t.ex. kvinnliga familjemedlemmars kyskhets och oskuld samt deras faktiska och påstådda beteende i förhållande till sådana ideal.
- begås ofta kollektivt eller är åtminstone kollektivt förankrat, och de utsattas familjemedlemmar/närstående har i regel en avgörande roll.
- riktar sig främst mot flickor och kvinnor, men förekommer även mot pojkar och män.
- kan drabba hbtqi-personer och personer med intellektuell funktionsnedsättning särskilt hårt.

De listade punkterna i korthet:

Hedersrelaterat våld och förtryck bygger på den strukturella maktobalansen mellan män och kvinnor i samhället, vilket visar sig i att våldet och förtrycket bygger på strikt patriarkala värderingar. I en hederskontext har män och pojkar därmed i regel en högre ställning än kvinnor och flickor [13].

Denna aspekt tydliggör att både hedersrelaterat våld och mäns våld mot kvinnor har en gemensam grund, även om de skiljer sig åt i vissa avseenden. Maktobalansen mellan könen är både en utgångspunkt och en förutsättning för att kunna hålla våldet och förtrycket vid liv.³

Hedersrelaterat våld och förtryck uppstår för att bevara eller återupprätta en grupp eller en persons heder. Hedersrelaterat våld bygger på en föreställning om heder som inbegriper ett kollektiv. Varje medlem i kollektivet är ansvarig, inte endast för sin egen heder, utan för hela gruppens heder. Detta gäller speciellt flickor och kvinnor som anses kan skada hedern genom att inte bete sig kysk eller har sex innan äktenskap. Den enskilde individen kan alltså genom sitt agerande skada en annan persons eller en hel gruppens heder. För att skada hedern räcker det med ett rykte, ingenting måste faktiskt ha hänt. Om en person exempelvis har skadat en familjs heder kan det få långtgående konsekvenser om denna person inte bestraffas. Familjen kan bli totalt socialt isolerad och lida ekonomisk skada om den exempelvis har en butik, som släkt och (före detta) vänner upphör att handla i. Det är risken för sådana svåra följder som kan få en grupp att utöva en hård kontroll för att bevara familjens heder. För att återupprätta hedern kan drastiska åtgärder tillgripas, som barn- eller tvångsäktenskap eller till och med mord på den som anses har skadat hedern [9].⁴

Flickors och kvinnors beteende, som är kopplat till sexualitet, är centralt bland de olika beteenden som kan skada hedern. Flickor och kvinnor ska bevara sin oskuld fram till äktenskapet och gifta kvinnor ska bete sig kyskt för att bevara sin mans och/eller gruppens heder. För att flickor och kvinnor ska bevara sin oskuld och upprätthålla ett kyskt beteende kan de bli hårt kontrollerade, både för att utesluta möjligheten att de skulle kunna ha sex före äktenskapet och för att förhindra rykten om kvinnorna [6, 8].⁵

Hedersrelaterat våld och förtryck är ofta förankrat i ett kollektiv och utövas ofta av flera, även om det förekommer att enbart en person är utövare. Den kollektiva aspekten av hedersrelaterat våld gör dem som utsätts speciellt sårbara [7].⁶ Det är mycket svårare att komma undan kontroll när det är många personer, och inte bara en, i ens omgivning som medverkar till att kontrollera och övervaka ens dagliga liv. Det blir också mycket svårt att bryta sig loss när en stor del av ens umgänge delar samma värderingar som våldsutövaren eller våldsutövarna. Den som vill lämna en sådan miljö måste följaktligen bryta med många personer i sin närhet och inte bara med en enda person [3]. De som bryter sig loss kan därför ha särskilda skydds- och stödbehov.

Eftersom begränsningen av flickors och kvinnors sexualitet spelar en central roll i bevarandet av hedern är *flickor och kvinnor i större omfattning utsatta* för det våld och förtryck som syftar till att bevara eller återskapa hedern, men även pojkar och män kan utsättas. Detta framkommer till exempel i olika kartläggningar kring ungdomars utsatthet för hedersrelaterat våld och

³ För ett resonemang om maktobalansen mellan könen som orsak till kvinnors våldsutsatthet, se: Makt, mål och myndighet, feministisk politik för en jämställd framtid, Regeringens skrivelse 2016/17:10, s. 33.

⁴ Jfr prop. 2019/20:131 Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet, s. 38 och s. 104-105.

⁵ Jfr. prop. 2019/20:131 s. 38 och s. 104-105.

⁶ Jfr. prop. 2019/20:131 s. 32-28 och s. 104

förtryck [8, 10].⁷ Även för pojkar kan det finnas kyskhetskrav och kontrollerande av sexualiteten, men det förekommer mindre ofta [3]. Känt är att pojkar kan tvingas att kontrollera andra familjemedlemmar och därmed vara både offer och förövare samtidigt [14].

Hbtqi-personer är speciellt sårbara i en hederskontext eftersom det anses skamfyllt och farligt för hela familjens heder om någon familjemedlem inte passar in i de strikt definierade könsrollerna. Om ett barn exempelvis visar sig ha en homosexuell läggning, eller inte känner igen sig i indelningen pojke eller flicka, kan barnet utsättas för så kallade omvändelseförsök (både här i Sverige och genom att skickas utomlands) eller giftas bort. På så vis ska hedern räddas [3, 11, 15].⁸

Personer med intellektuell funktionsnedsättning är utsatta på flera sätt i en hederskontext. Det kan till exempel finnas en skam kring att ha en familjemedlem med någon funktionsnedsättning. För att dölja det kan familjen försöka att gifta bort barnet så att allting verkar ”normalt” utåt. Barnet kan luras in i att hen ska ha en rolig fest och gifta sig, utan att kunna förstå de framtida konsekvenserna. Dessutom kan en person med en intellektuell funktionsnedsättning ha svårare att försvara sig mot familjen eller att söka hjälp [12, 16].⁹

Uttryck av hedersrelaterat våld och förtryck

Hedersrelaterat våld är ett övergripande begrepp som samlar olika former av våldsuttryck. Det kan vara såväl fysiskt som psykiskt våld och det kan variera i svårighetsgrad, från relativt små vardagliga inskränkningar till hot om våld och grovt fysiskt våld, till och med mord. Till exempel kan en tonåring leva med vissheten att hen senare i livet antagligen inte kommer att få välja sin livspartner själv eftersom hen måste rätta sig efter familjens synpunkter. I denna tonårings liv behöver hen ännu inte ha utsatts för strikta begränsningar eller våld. Hedersrelaterat våld kan också innebära daglig fysisk bestraffning och ett liv i stor ofrihet. Exempelvis kan barnet förbjudas att ha kontakt med någon utanför familjen, kan tvingas ta ett stort ansvar i hushållet och kan nekas bestämmanderätt över det mesta som sker i hens liv [3].

Våldsuttrycken i en hederskontext liknar till stor del de våldsuttryck som förekommer i våld i nära relationer och i våld mot barn i en miljö utan hedersstänkande [3]. Det finns dock vissa våldsuttryck som är typiska för hederskontexten. Dessa är barnäktenskap, tvångsäktenskap samt oskuldskontroll, oskuldsoperationer och könsstympning av flickor och kvinnor. Könsstympning kan dock förekomma även utanför en hederskontext.¹⁰ Nedan följer en kort genomgång av dessa våldsuttryck.

Barnäktenskap och tvångsäktenskap

Barnäktenskap är ett äktenskap där den ena eller båda parter är under 18 år. Barnäktenskap ingås ofta till följd av en tradition och många barn har tvingats att gifta sig [17]. I FN:s utvecklingsmål Agenda 2030, mål 5.3, fastslås att

⁷ Jfr. prop. 2019/20:131 s. 24-25.

⁸ Jfr. prop. 2019/20:131 s. 24-25

⁹ Jfr. prop. 2019/20:131 s. 25

¹⁰ För olika bakomliggande orsaker till könsstympning se till exempel:
<https://www.afro.who.int/health-topics/female-genital-mutilation>

barnäktenskap är att betrakta som en skadlig sedvänja som ska avskaffas.¹¹ FN har gjort ställningstagandet att ett barn inte kan samtycka till äktenskap eftersom ett barn inte kan överblicka konsekvenserna av att leva som gift.¹² I Sverige får ingen under 18 år ingå äktenskap (2 kap. 1 § äktenskapsbalken). Det är också brottsligt i Sverige att förmå eller tillåta ett barn att ingå ett äktenskap eller en äktenskapsliknande förbindelse (se 4 kap. 4 c § brottsbalken, BrB).

Tvångsäktenskap är straffbart i Sverige. Den som genom olaga tvång eller så kallat utnyttjande av utsatt belägenhet förmår *en vuxen person* att ingå ett äktenskap eller en äktenskapsliknande förbindelse kan dömas till fyra års fängelse för äktenskapstvång. Utnyttjande av utsatt belägenhet kan exempelvis innebära att offret befinner sig i en beroendeställning till gärningspersonen, till exempel på grund av ett ekonomiskt skuldförhållande eller för att offret har en intellektuell funktionsnedsättning (se 4 kap. 4 c § BrB).¹³

Om dessa handlingar begås mot en person som inte fyllt 18 år är det istället fråga om *barnäktenskapsbrott*. Den som i annat fall förmår eller tillåter ett barn att ingå ett giltigt äktenskap kan också dömas för barnäktenskapsbrott (4 kap. 4 c § tredje stycket BrB). Bland annat vårdnadshavare har alltså en skyldighet att skydda sitt barn och avvärja ett äktenskap eller en äktenskapsliknande förbindelse som med deras vetskap kan komma att ingås.¹⁴ Därutöver är det straffbart att genom vilseledande förmå en person att resa till en annan stat än den där hen bor, med syftet att ingå äktenskap (4 kap. 4 d § BrB).

Barnäktenskap och tvångsäktenskap
– kopplingen till hedersnormer

Barnäktenskap och tvångsäktenskap kan direkt kopplas till tre centrala aspekter av hedersrelaterat våld: *upprätthållande av kvinnlig oskuld och kyskhet, upprätthållande av rigida könsnormer samt synen att viktiga livsbeslut ska fattas av ett kollektiv och inte av individen själv*. Barnäktenskap och tvångsäktenskap kan enligt forskningen å ena sidan ses som en förebyggande åtgärd så att speciellt flickor inte förlorar sin oskuld före äktenskapet. Av det skälet kan barn och unga vuxna giftas bort tidigt. Å andra sidan framgår det av forskning att detta ger familjer möjlighet att välja ”rätt” partner, en person som kommer från en hedersam familj, till exempel en familj med samma religion eller härkomst. Giftermålet kan antingen vara en förebyggande åtgärd eller ett försök att ”rädda en situation”, om familjen till exempel fått veta/hört rykten om att barnet i fråga har haft kontakt med någon av motsatt kön på ett sätt som anses skada familjens heder, eller har visat sig vara en hbtqi-person. Den kollektivistiska aspekten märks tydligt när det gäller äktenskap: släktens uppfattning om vad/hur en bra och lämplig livspartner är värderas högre än individens [1, 7].

¹¹ Se Regeringskansliet Att förändra vår värld: Agenda 2030 för hållbar utveckling

¹² FN. Joint general recommendation no 31 of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women/general comment no 20 of the Committee on the Rights of the Child on harmful practices. 2014

¹³ Se prop. 2013/14:208 Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap samt tillträde till Europarådets konvention om våld mot kvinnor s. 53).

¹⁴ Se prop. 2019/20:131 s. 101.

Könsstympning

Könsstympning innebär att man skär bort delar av flickors yttre könsorgan, oftast i åldern 4–14 år. Könsstympning indelas i regel i tre olika typer som avsevärt skiljer sig:

- Typ 1: Förhuden på klitoris skärs bort. Ibland skärs även den synliga delen av klitoris, eller delar av klitoris, bort.
- Typ 2: Hela den synliga delen av klitoris skärs bort, tillsammans med hela eller delar av de inre blygdläpparna.
- Typ 3: Alla yttre delar av könsorganet, det vill säga den synliga delen av klitoris samt inre och yttre blygdläppar skärs bort. Därefter sys det som är kvar av de yttre blygdläpparna ihop så att slidöppningen täcks för. Endast en liten öppning lämnas för att släppa igenom urin och mensblod.

Det finns också en fjärde typ som kan vara olika variationer av de beskrivna typerna 1–3. Typ 1, 2 och 4 (alltså blandtypen) är de vanligaste typerna av könsstympning i världen [18].

Könsstympning är ett grovt övergrepp mot flickors kroppsliga integritet och själva ingreppet är ofta en traumatisk upplevelse eftersom det vanligtvis utförs utan bedövning. Senare i livet kan könsstympningen ha olika konsekvenser, både fysiska och psykiska, mycket beroende på vilken typ av stympning det handlar om. Ingrepp av typ 1 märks framför allt i en nedsatt möjlighet till sexuell njutning. Könsstympning leder till ärrbildning och komplikationer i samband med det. Typ 3 har långtgående konsekvenser, såsom återkommande infektioner och starka smärtor vid menstruation, toalettbesök och sexuell umgänge [19]. I Sverige är könsstympning förbjudet enligt lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor.

Könsstympning – kopplingen till hedersnormer

Likt barnäktenskap och tvångsäktenskap kan även könsstympning kopplas till centrala aspekter av hedersrelaterat våld och förtryck [20]. Könsstympning kan vara ett sätt att kontrollera kvinnlig sexualitet genom att främst reducera möjligheten att uppleva sexuell njutning. Det kan också medföra att sex blir fysiskt svårt och smärtsamt [19].

Även om det finns en koppling mellan könsstympning och hedersrelaterat våld sker inte varje sådant övergrepp i en hederskontext. Det kan även utföras enligt en tradition som inte anses ha någon koppling till hedersnormer, åtminstone inte i uttalad mening. I stället har det blivit ”något man alltid gör” i en viss grupp, så som det ofta är med traderade beteendesätt.¹⁵ Även om könsstympning inte alltid kan kopplas till viljan att bevara eller återupprätta en persons eller en grups heder är ingreppet utan tvivel en form av grovt våld mot flickor och kvinnor, som har sin grund i patriarkala normer rörande kvinnans kropp och sexualitet [21].

Oskuldskontroller, oskuldsintyg och oskuldsoperationer

Oskuldskontroller och oskuldsoperationer hör ihop med föreställningen att det finns en mödomshinna som täcker hela slidöppningen och som går sönder

¹⁵ För olika bakomliggande orsaker till könsstympning se till exempel:
<https://www.afro.who.int/health-topics/female-genital-mutilation>

först då en flicka eller kvinna har sex för första gången. Det är emellertid medicinskt omöjligt att kontrollera en flickas/kvinnas oskuld eftersom mödomshinnan inte finns. Varje flicka har däremot en slidkrans, vars utseende varierar mellan individer och det är omöjligt att utifrån utseendet på den fastställa om en flicka/kvinna har haft sex eller inte [22].

Trots detta lever myten om mödomshinnan vidare och det genomförs oskuldskontroller, i vissa fall av familjemedlemmar, i andra fall av läkare. Dessa kontroller är ett klart övergrepp och kan upplevas som mycket traumatiska för dem som utsätts. Hälso- och sjukvård får inte ges utan patientens samtycke, men även med samtycke är oskuldskontroller i hälso- och sjukvården olagliga eftersom de strider mot kravet på vetenskap och beprövad erfarenhet. Detsamma gäller för utfärdande av så kallade oskuldsintyg [23].

Oskuldskontroller och oskuldsoperationer: koppling till hedersnormer

Oskuldsintyg och oskuldsoperationer har i många fall en uppenbar koppling till hedersnormer eftersom kravet att en kvinna ska vara oskuld före äktenskapet är en central aspekt av hedersrelaterat våld. Undersökningar av flickors och kvinnors könsorgan är en form av kontroll för att säkerställa att oskuldsnormen efterlevs [8]. Oskuldsoperationer är ett försök att dölja för den blivande maken att flickan/kvinnan har haft (eller misstänks ha haft) sex före bröllopsnatten. På så sätt kan familjens heder upprätthållas [24].

Att utreda barn i en hederskontext

När ett ärende aktualiseras inom socialtjänsten

Socialnämndens skyldighet att inleda en utredning regleras i 11 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453), SoL. Där framgår att nämnden utan dröjsmål ska inleda en utredning av vad som genom ansökan, anmälan eller på annat sätt har kommit till nämndens kännedom och som kan föranleda någon åtgärd av nämnden.

Om ett ärende aktualiserats genom en anmälan som rör barn eller unga ska socialnämnden genast göra en bedömning av huruvida barnet eller den unge är i behov av omedelbart skydd, en så kallad skyddsbedömning (11 kap. 1 a § första stycket SoL). Läs mer om den omedelbara skyddsbedömningen i handboken *Utreda barn och unga*.

Inleda utredning och bedöma risk

Om det i en anmälan eller under en förhandsbedömning framkommer uppgifter om att ett barn kan ha utsatts för våld eller andra övergrepp av en närstående, eller har bevittnat våld eller andra övergrepp av eller mot en närstående, ska en utredning inledas utan dröjsmål. Detta anges i 6 kap. 1 § SOSFS 2014:4. I SOSFS 2014:4 finns ytterligare regler, bland annat om vad en utredning rörande en person som utsatts för våld i en nära relation ska och bör innehålla.

Bland det som ska bedömas är risken för ytterligare våld om utredningen rör ett barn som utsatts för hedersrelaterat våld (Se 5 kap. 1 § och 6 kap. 1 § SOSFS 2014:4). Utredningen ska bedrivas så att ingen utsätts för skada eller

olägenhet i onödan, och den ska inte göras mer omfattande än vad som är motiverat av omständigheterna i ärendet. Vidare finns det regler och rekommendationer som rör insatser till våldsutsatta och samverkan. Läs mer om detta i handboken *Våld*. Läs mer om utredningsarbetet i handboken *Utreda barn och unga*.

Möjligt att avvakta med information om att en utredning har inletts

Som nämnts ska den som berörs av en utredning som gäller ett barns skydd eller stöd genast underrättas om att en utredning har inletts, om inte särskilda skäl talar mot det (11 kap. 2 § tredje stycket SoL). Det innebär bland annat att vårdnadshavaren ska informeras om nämndens beslut och avsikter ifråga om utredningens bedrivande.¹⁶ Beslutet att inleda en utredning kan inte undanhållas för vårdnadshavaren, men i vissa situationer kan socialnämnden dröja något med att ge den informationen.¹⁷ Det måste då finnas särskilda skäl till att vårdnadshavaren inte informeras direkt om att en utredning har inletts (11 kap. 2 § tredje stycket SoL).

Att avvakta med att informera vårdnadshavare om att en utredning har inletts kan enligt förarbetena vara aktuellt i följande fall (speciellt den första och tredje punkten nedan är av relevans här):

- När vårdnadshavaren eller någon annan familjemedlem är misstänkt för övergrepp mot barnet, och polisutredningen befinner sig i ett känsligt läge. I en sådan situation behöver polisens och socialtjänstens utredningar samordnas.¹⁸
- När barnet är misstänkt för att ha begått ett brott, och underrättelse till vårdnadshavaren om detta kan innebära ett stort men för brottsutredningen.¹⁹
- När barnet själv har önskemål om att socialtjänsten ska avvakta med att underrätta vårdnadshavarna. Barnet kan ha vänt sig till socialtjänsten och berättat om förhållanden i hemmet som föranleder en utredning, men motsätter sig att vårdnadshavarna kontaktas. Barnet kan ha rymt eller kastats ut hemifrån, eller har utsatts för hedersrelaterat våld. I dessa lägen kan socialnämnden behöva tala med personer i barnets professionella nätverk, ha ytterligare samtal med barnet och i särskilt allvarliga fall planera för hur skyddet av barnet ska utformas innan vårdnadshavaren informeras om att en utredning har inletts.²⁰

En vårdnadshavare får enligt JO inte hållas ovetande under en längre tid om att en utredning pågår.²¹ Om socialnämnden får kännedom om ett misstänkt brott mot ett barn enligt 3, 4 eller 6 kap. BrB eller enligt lagen med förbud mot könsstympning av kvinnor, och den misstänkte därtill är en närstående (AR SOSFS 2014:6), bör socialnämnden samråda med polis eller åklagare

¹⁶ Se prop. 1996/97:124 Ändring i socialtjänstlagen, s. 110.

¹⁷ Se prop. 2012/13:10 Stärkt stöd och skydd för barn och unga, s. 61-62.

¹⁸ Se prop. 2012/13:10 s. 62.

¹⁹ Se prop. 2012/13:10 s. 62.

²⁰ Se prop. 2012/13:10 s. 62.

²¹ Jfr. JO:s ämbetsberättelse 1999/00 s. 243.

innan barnets vårdnadshavare underrättas om att en utredning har inletts. Läs mer om detta i handboken *Utreda barn och unga*.

Bedömningsstödet är, som tidigare nämnts, tänkt som ett stöd för professionella inom socialtjänsten som bland annat utreder ärenden som rör barn som kan vara utsatta för hedersrelaterat våld. Att ta kontakt med vårdnadshavare i en hederskontext kan öka risken för barnet eftersom familjen kan uppleva själva kontakten med socialtjänsten som problematisk. Att samhället, genom skolan eller socialtjänsten, blandar sig i familjens angelägenheter kan uppfattas som en risk för familjens heder [2, 7]. Detta är viktigt att ha i åtanke när man utreder barn i en hederskontext.

Höra barn utan vårdnadshavares samtycke

När åtgärder rör barn ska man särskilt beakta vad barnets bästa kräver och barnets inställning ska så långt det är möjligt klarläggas (1 kap. 2 § SoL). Hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad (3 kap. 5 § SoL). När socialnämnden bedömer att ett barn bör höras i en utredning, och barnet har uppnått den ålder och mognad som krävs för att själv bestämma om sin medverkan, har JO ansett att det är upp till barnet att bestämma huruvida något samtal ska hållas. Barnets medgivande är då en både nödvändig och tillräcklig förutsättning. Det innebär i sin tur att vårdnadshavarens samtycke till samtalet inte behöver inhämtas och att samtalet kan äga rum mot vårdnadshavarens vilja.²²

Även om barnet inte har uppnått den ålder och mognad som krävs för att själv bestämma kan socialtjänsten, vid en utredning av om socialnämnden behöver ingripa till ett barns skydd eller stöd, höra barnet utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande (se 11 kap. 10 § tredje stycket SoL). I varje enskilt fall krävs omsorgsfulla överväganden från socialnämndens sida angående behovet av att höra barnet utan vårdnadshavarens medverkan eller samtycke. Någon regel om att vårdnadshavarens inställning ska kontrolleras före samtalet finns inte. Av 1 kap. 1 § och 3 kap. 5 § följer däremot att vårdnadshavaren bör informeras om samtalet innan det genomförs.²³ Det kan enligt förarbetena ofta vara av stor betydelse för barnets bästa att eftersträva ett samtycke av vårdnadshavaren, även om samtalet får genomföras utan samtycke. Socialtjänsten kan, till exempel i samband med diskussion om tid och plats för samtalet, informera om vad samtalet kommer att beröra och försöka få vårdnadshavaren att förstå vikten av att samtalet genomförs på ett sätt som är bra för barnet.²⁴

Bestämmelserna innehåller inte några regler om hur ett samtal med barn praktiskt ska genomföras i de fall vårdnadshavaren motsätter sig samtalet. Hur socialtjänsten då bör agera får avgöras utifrån förutsättningarna i varje enskilt fall. Att ta kontakt med barnet utan vårdnadshavarens vetskap, till exempel på väg hem från skolan, kan enligt förarbetena inte anses godtagbart. Att socialtjänsten har möjlighet att genomföra samtalet med barnet utan att

²² Jfr JO dnr 1510-2012, JO:s ämbetsberättelse 2006/07 s. 212 och prop. 2009/10:192 Umgängesstöd och socialtjänstens förutsättningar att tala med barn, s. 32-33.

²³ Jfr. prop. 2009/10:192 s. 19 och 33.

²⁴ Jfr. Prop. 2009/10:192 s. 33.

vårdnadshavaren är närvarande betyder heller inte att samtalet måste genomföras på det sättet, utan det får avgöras från fall till fall. Man bör vara lyhörd för både vårdnadshavarens och barnets synpunkter. Det är av särskild vikt att respektera den lojalitetskonflikt som barnet kan befinna sig i. Barnet får under inga förhållanden pressas på ställningstaganden och synpunkter. Det innebär att barnet har rätt – men ingen skyldighet – att delta i ett samtal med socialtjänsten (Prop. 2009/10:192 s.18). Läs mer om detta i handboken *Utreda barn och unga*.

Sekretess och möjligheten att begränsa vårdnadshavarens rätt till insyn

Enligt 26 kap. 1 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400), OSL, gäller sekretess inom socialtjänsten för uppgift om en enskilds personliga förhållanden, såvida det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon närstående till denne lider men.

Huvudregeln är att en vårdnadshavare, i egenskap av part, har rätt att ta del av allt material som tillförs ett pågående ärende (10 § förvaltningslagen (2017:900), FL, och 10 kap. 3 § OSL). Denna rätt är dock inte oinskränkt. Av 10 kap. 3 § OSL framgår att en uppgift, en handling eller annat material inte får lämnas ut om det, med hänsyn till allmänt eller enskilt intresse, är av synnerlig vikt att sekretessbelagt material inte röjs. I sådana fall ska myndigheten på annat sätt upplysa parten om vad materialet innehåller. Detta ska ske i den utsträckning som behövs för att parten ska kunna tillvarata sin rätt och under förutsättning att det kan ske utan allvarlig skada för det intresse som sekretessen ska skydda.

Bestämmelser om i vilken utsträckning sekretessen till skydd för ett barn gäller i förhållande till en vårdnadshavare regleras i 12 kap. 3 § OSL. Huvudregeln är att sekretess gäller även i förhållande till vårdnadshavaren. Enligt bestämmelsen gäller dock sekretess *inte* till skydd för barnet i frågor som rör barnets personliga angelägenheter vilka vårdnadshavaren har rätt och skyldighet att bestämma över enligt 6 kap. 11 § föräldrabalken (FB). Det är vårdnadshavaren som, i egenskap av barnets ställföreträdare i personliga angelägenheter, normalt utövar barnets befogenheter vad gäller rätten att ta del av och förfoga över sekretessen. De förpliktelser som innefattas i vårdnadsansvaret förutsätter att vårdnadshavaren har insyn i barnets angelägenheter. I förarbetena anges också att det, för förhållandet mellan föräldrar och barn, är mycket viktigt att relevanta uppgifter om barnet kan lämnas ut till föräldrarna.²⁵

Vårdnadshavarens bestämmanderätt minskar då barnet blir äldre. Om ett barn med viss mognad och omdömesförmåga själv har lämnat sekretessbelagda uppgifter till exempelvis en socialsekreterare, kan vårdnadshavaren inte göra anspråk på att få kännedom om dem utan samtycke från barnet. Det framgår av förarbeten till bestämmelsen i OSL. Någon fast åldersgräns för detta anges inte eftersom barn mognar och utvecklas så olika. Då barnet kommit upp i tonåren får det emellertid många gånger anses ha nått en sådan

²⁵ Jfr. prop. 1988/89:67 Om sekretessfrågor inom undervisningsväsendet m. m., s. 36

mognad att det bör åtnjuta visst skydd för sin integritet gentemot sina föräldrar.²⁶

Det finns emellertid situationer då sekretessen, enligt 12 kap. 3 OSL, gäller i förhållande till vårdnadshavaren oavsett barnets ålder. Det gäller om det kan antas att den underårige lider *betydande men* om uppgiften röjs för vårdnadshavaren eller det annars anges i OSL. Det krävs enligt bestämmelsen att det men som kan befaras vid utlämnande ska vara betydande, till exempel att barnet kan skadas allvarligt psykiskt, fysiskt eller på annat sätt om uppgiften lämnas. Det torde i praktiken betyda att det ska finnas speciella skäl som tyder på att en uppgift om den underårige kan komma att missbrukas av vårdnadshavaren i något avsevärt avseende.²⁷ Sekretessregeln tar sikte på de mest angelägna fallen, där det kan finnas behov av att skydda barnet mot vårdnadshavaren. Det kan vara fråga om särskilt integritetskänsliga uppgifter eller andra uppgifter som kan missbrukas av vårdnadshavaren på ett sätt som är allvarligt för barnet. Det är inte tillräckligt att barnet tycker att det är obehagligt eller tror att vårdnadshavaren kommer att vidta åtgärder som hen motsätter sig men som inte kan anses medföra betydande men för barnet.²⁸ Läs mer om detta i handboken *Utreda barn och unga* samt *Handboken Våld*.

I en hederskontext kan risken för våldsutsatthet öka om en vårdnadshavare får kännedom om vissa uppgifter som barnet har lämnat. Vid användandet av bedömningsstödet kan information komma fram som därmed kan medföra en hög risk för barnet. Det gäller särskilt barnets svar på frågor som rör hens agerande i förhållande till de begränsningar som hen har. Detta är viktigt att ha i åtanke när information ska delas med vårdnadshavare.

Samtal med hjälp av bedömningsstödet

Att samtala med våldsutsatta barn är rent generellt en svår uppgift. När det gäller samtal med barn som är eller kan vara utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck kan samtalet innebära särskilda svårigheter. Det är viktigt att bemöta sig om att bygga en förtroendefull relation [25].

Vid användandet av bedömningsstödet kan det vara bra att inleda samtalet med mer generella frågor innan man kommer in på det som kan vara svårare att prata om. En bra början är att förklara vad som kommer att ske på mötet, vad man kommer att prata om och varför vissa frågor ställs. Det kan också vara en fördel att förklara socialtjänstens roll och uppdrag och att berätta hur exempelvis samverkan med andra aktörer, som skolan, kan gå till. Man kan också behöva förklara hur kontakten med vårdnadshavaren går till. Det är viktigt att inte skynda igenom frågorna och att ta regelbundna pauser. För en fylligare beskrivning av hur man kan samtala med barn, se Socialstyrelsens kunskapsstöd *Att samtala med barn*. Mer om barns delaktighet finns också i Socialstyrelsens handbok *Utreda barn och unga*.

Hur våldsutsatta barn känner inför att berätta om sin utsatthet varierar. Det kan vara svårt för barn att berätta, särskilt i en hederskontext, där det kan vara tabu att prata om familjens angelägenheter med någon utomstående [3].

²⁶ Jfr. prop. 1988/89:67 s. 36.

²⁷ Jfr. prop. 1988/89:67 s. 38. Se även prop. 2008/09:150 Offentlighets- och sekretesslag, s. 331.

²⁸ Jfr. prop. 1988/89:67 s. 38.

För barn som är uppvuxna i ett hem eller kanske i en hel miljö där begränsningar enligt hedersnormer och våldsanvändning som uppfostringsmetod förekommer, kan det också vara svårt för barnen att inse att de både behöver och har rätt till hjälp [3].

Det händer också att barn berättar självmant och frågar efter stöd mer aktivt. En studie om barn som blev utredda för omhändertagande av socialtjänsten i Sverige under 2009 visade att många av barnen vågade berätta om sin utsatthet och krävde stöd. I denna studie berättade 71 procent av barnen självmant om våldsutsattheten [26].

Bedömningsstödet ska vara till hjälp i båda dessa scenarier. *För barn som har svårt att berätta* kan de detaljerade, slutna frågorna vara till hjälp. Syftet med frågorna är att få tillräckligt med information för att kunna bedöma barnets situation, även om barnet inte själv kan sätta ord på sin utsatthet. Samtidigt är det viktigt att inte pressa barnet. Vill hen inte berätta så måste det accepteras. I sådana fall är det viktigt att signalera att man är på barnets sida och är beredd att lyssna senare, om barnet vill berätta.

När *barn berättar mer självmant* inom ramen för de öppna frågorna eller helt spontant är det viktigt att följa med i berättelsen [27] och inte mekaniskt gå igenom frågorna i stödet. Om barnet till exempel berättar om fysiskt våld i början av samtalet ska barnet få möjlighet och prata till punkt om det. Därefter kan man följa upp med öppna frågor och sen gå direkt till frågorna om fysiskt våld för att följa barnets tankeprocess. De andra frågeområdena kan gås igenom senare. Även om det finns en logik bakom frågornas ordning är det viktigare att följa barnet så att hen känner sig lyssnad på när hen vill berätta om det som i stunden känns viktigast att prata om.

Tanken är att man till slut ska ha gått igenom hela stödet och ha täckt in alla de frågor som finns där, men det betyder inte att alla frågor uttryckligen måste ställas. Svaren på flera frågor kan komma medan barnet berättar och de kan skrivas ner under tiden. I efterhand kan man fylla i de uppgifter som barnet har lämnat. Därefter, antingen efter en paus eller vid ett nytt möte, kan man gå igenom de frågor som inte är besvarade.

Barn som utsätts för våld av en närstående kan hamna i en lojalitetskonflikt. Det kan vara svårt att berätta negativa saker om någon som inte behandlar en väl men som man samtidigt älskar och känner sig älskad av. Ett barn som lever i en hederskontext kan dessutom känna skam över sitt beteende, till exempel om hen inte har hållit sig inom de strikt definierade gränser som familjen ritat upp. Ambivalensen inför det som sker kan leda till att barn tar tillbaka sina berättelser under processens gång [28]. Detta måste absolut inte betyda att barnet inte berättade sanningen från början, utan är många gånger snarare ett typiskt symptom av att vara våldsutsatt av någon som man har en nära relation och en beroendeställning till.

Del 2. Anvisningar till Frågeformuläret

1. Upptäcka utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck

Frågorna under *Upptäckt* syftar till att ta reda på om barnet är utsatt för just *hedersrelaterat* våld. Dessa frågor kan användas om det till exempel är klart att det finns en oro för barnet och en misstanke om hedersrelaterat våld, utan att den informationen bedöms som tillräcklig för att direkt påbörja en riskbedömning.

Hur ska svaren tydas?

Om barnet är utsatt för hedersrelaterat våld kommer det antagligen att framkomma att barnet lever med måsten och begränsningar som inte framstår som åldersadekvata eller rimliga, och som kan leda till alltför stora inskränkningar i barnets liv. Dessutom kommer en större andel av det som barnet *måste* göra att överensstämma med strikt definierade könsroller. Exempelvis kan flickor behöva hjälpa till mycket hemma genom att passa syskon och utföra hushållsarbete i en utsträckning som är alltför stor i förhållande till deras ålder. Pojkar, å sin sida, kan vara tvungna att kontrollera sina syskon och deras beteende så att det överensstämmer med släktens hedersnormer. Uppgiften att kontrollera andra kan även krävas av flickor.

Det kan också framkomma att barnet är utsatt för pressen att vara en "rik-tig" pojke eller flicka, att exempelvis ha en viss frisyra och tycka om vissa sysselsättningar. Så kan det till exempel vara för hbtqi-personer, där familjen börjar tycka att barnet inte passar in i den "rätta" rollen för pojkar respektive flickor. Det kan handla om hur barnet ser ut och beter sig och vem barnet kan tänka sig att bli kär i.

Begränsningar är kopplade till oskuldskrav för flickor. Det kan röra allt från regler om klädsel till förbud att umgås med kompisar som föräldrarna anser som olämpliga, eller regler om att ha en partner. Begränsningar kring att ha en partner kan också finnas för pojkar. Att vara homosexuell anses ofta som särskilt skamligt i en hederskontext. För båda könen kan begränsningar i en hederskontext omfatta såväl mindre, vardagliga beslut, som större livsval.

I relationen mellan föräldrar och barn är både måsten och begränsningar ofta nödvändiga. Frågorna i stödet siktar på måsten och begränsningar som kan vara orimliga i förhållande till barnets ålder och mognad, och som orsakar lidande i stället för att skydda och skapa trygghet.

Delar av dessa våldsuttryck (som här mest rör det psykiska våldet) kan förekomma också utanför en hederskontext, även om den tydliga kopplingen till könsroller och kontroll av sexualitet är en indikator för hedersrelaterat

våld. Är man osäker på huruvida olika begränsningar handlar om hedersrelaterat våld eller inte, kan det vara till hjälp att gå tillbaka till definitionen och jämföra barnets svar med vad som presenteras där.

För att få fram en tydligare bild av huruvida det handlar om hedersnormer eller inte, ställs dessutom två följdfrågor om *hur föräldrarna eller andra i barnets närhet motiverar sina begränsningar och måsten*. I en hederskontext handlar begränsningarna om att bevara hedern eller om att återupprätta den. Barnet och familjen behöver dock inte använda ordet heder. I stället används ofta omskrivningar, som till exempel: ”de vill inte att folk ska prata”, ”det kan komma rykten”, ”det är viktigt att jag är en bra flicka/pojke”. Det som kan indikera hedersvåld i delen om upptäckt är därmed:

- Det finns begränsningar och måsten som går utöver dem som kan vara rimliga för barn i den aktuella åldersgruppen.
- Begränsningar och måsten är kopplade till strikt definierade könsroller och/eller kretsar kring oskuld och sexualitet.
- Begränsningar och måsten motiveras av den/dem som satt upp dem med att det gäller att bevara ett gott rykte, att vara en bra flicka/kvinna eller en bra pojke/man.

I anslutning till delen om upptäckt behöver man ha i åtanke att det är viktigt att säkerställa att barnet får det skydd som eventuellt behövs. Socialtjänsten kan också behöva överväga en polisanmälan om det misstänks att barnet är utsatt för hedersrelaterat våld (se avsnitt om Misstanke om brott mot barn: polisanmälan och samverkan ovan).

2. Riskbedömning

Att bedöma risk för våldsutsatthet är en svår uppgift. Bedömningsstödet kan vara till hjälp för att bedöma risk i en hederskontext och kan bidra till att säkra att ingen central faktor glöms bort. Något fullständigt eller ”säkert” svar på vilken risknivå som finns kan inte ges. Stödet hjälper socialtjänsten att ta fram relevant information som kan utgöra ett komplement till övrig information som inhämtas i utredningsarbetet.

Riskbedömningar kan inriktas på olika typer av risk, som risk för fortsatt våld eller risk för att våldet ökar och övergår till grovt eller dödligt våld. Den risk som är i fokus i detta stöd är *risken för barnets hälsa och utveckling*. Det är en relativt bred inriktning, som innefattar både sådant som att bli hindrad i sin utveckling genom att vara inskränkt i sin vardag och ha liten möjlighet till sociala kontakter, till risk för grovt fysiskt våld, dödligt våld eller bortförande och tvångsgifte.

När det gäller en fortsatt utsatthet för det våld som den utsatte beskriver är det i regel lämpligt att utgå ifrån att våldsutsattheten kvarstår såvida inga större förändringar har skett i den utsattes situation eller omgivning (Kropp 2008). En större förändring skulle till exempel kunna vara en rumslig separation mellan den utsatte och utövaren/utövarna.

Nedan beskrivs de fem ämnesområdena i riskbedömningen. Områdena 2–5 har ett påvisat samband med risk för framtida våldsutsatthet på olika

sätt. Område 1, barnets mående, kan inte kopplas till risk för framtida våldsutsatthet men är med i bedömningsstödet eftersom forskning visar att hedersrelaterat våld påverkar barnets mående mycket negativt [29].

Sambanden mellan de fem områdena och en fortsatt utsatthet är delvis dokumenterade i forskningslitteraturen. Det gäller framför allt de riskfaktorer som är gemensamma för våld i nära relationer och hedersrelaterat våld. Andra faktorer, speciellt några som kan anses specifika för hedersrelaterat våld, har framkommit i möten med experter och praktiker som har träffat många utsatta eller har arbetat med problematiken på ett mer övergripande sätt.²⁹ De områden som berörs i riskbedömningen är:

1. Barnets mående
2. Begränsningar, kontroll och barnets agerande
3. Nätverket och familjens bakgrund
4. Nedtryckningar och hot
5. Fysiskt våld.

Efter en kort anvisning om vad man ska tänka på när frågorna ställs presenteras de olika områdena var för sig, för att skapa en förståelse för varför frågorna ställs och för att underlätta viktning och sammanvägning av svaren.

Vid sidan av de uppgifter som framkommer i samtalet med barnet kan det vara av värde att undersöka om andra möjliga riskfaktorer föreligger, som till exempel:

- Tidigare anmälningar om barnet eller syskon till barnet inom socialtjänsten
- Bristande tillit till myndigheter
- Bristande förankring i samhället.

Att tänka på när frågorna ställs

Som tidigare nämnts innehåller riskbedömningsdelen många slutna, precisa frågor. De är främst tänkta som en hjälp vid samtal med barn som är tystlåtna och/eller har svårt att prata om det som behöver komma fram i en riskbedömning. Om ett barn berättar självmant kan en del av frågorna komma att besvaras och då behöver man inte uttryckligen ställa de frågorna.

Om det för ett visst barn passar bättre att ställa mer öppna frågor samtidigt som man går igenom frågeformuläret går det också bra. Det är inte nödvändigt att ställa frågorna exakt så som de är formulerade, så länge man inte missar någon fråga. Det viktiga är att täcka in det som står inom varje område.

För en del av frågorna i riskbedömningen finns flera svarsalternativ som kan behöva en förklaring. Svarsalternativen ”någon gång” eller ”upprepade gånger” kan förtydligas med exempel:

- Någon gång = någon gång om året, eller ”så ofta som du fyller år”
- Upprepade gånger = någon gång i månaden
- Ofta = från någon gång i veckan till dagligen

Svarsalternativet ”ofta” rymmer alltså en större variation än de andra alternativen. Om svaret ”ofta” återkommer kan det vara bra att följa upp på vilken

²⁹ För att få en mer ingående bild av hur informationen har inhämtats för att konstruera stödet, se regeringsrapporten.

nivå svaren ges – menas flera gånger under en vecka eller snarare varje dag eller flera gånger om dagen?

Barnets rädsla

Vi vet att rädsla för framtida våldsutsatthet kan vara en bra indikator i våld mellan vuxna [2, 30]. Vi vet också att när det gäller våld i nära relationer kan en så kallad normaliseringsprocess ske – den utsatte vänjer sig alltså vid våldet [31]. I en bedömningsprocess behöver man därför vara uppmärksam på huruvida det finns en rädsla hos personen och ta denna känsla på allvar. Å andra sidan behöver avsaknaden av rädsla inte betyda att situationen är ofarlig, med tanke på nyss nämnda normaliseringsprocess.

Det finns forskning som visar att rädsla, som antingen gäller den egna personen eller andra familjemedlemmar, kan vara en viktig drivkraft för barn att prata med en utomstående om utsattheten hemma [32]. Det är därför viktigt att fånga upp rädslan och uppmuntra barnet att berätta. Av det skälet återkommer frågor om huruvida barnet känner rädsla eller oro för något i olika delar av riskbedömningen. Som framhållits ovan är det dock viktigt att *inte likställa avsaknaden av rädsla med låg risk. I bedömningen av barnets rädsla bör man ha ett pessimistiskt synsätt: rädsla är en varningssignal och måste tas på allvar, men avsaknaden av rädsla garanterar inte att barnets situation är ofarlig.*

De fem områdena inom riskbedömningen

Nedan följer en genomgång av de olika områdena i riskbedömningen, vilken kan vara till hjälp för att förstå *varför vissa frågor ställs*. Dessutom ska avsnitten *ge vägledning i hur svaren kan tydas och viktas* när man bedömer risken för barnets hälsa och utveckling. För nätverkskartan finns det dessutom en anvisning om hur den ska fyllas i.

1. Barnets mående

Riskbedömningen inleds med frågor om barnets mående för att signalera till barnet att det är viktigt att först av allt få veta hur barnet mår i sin nuvarande situation. Att bedöma risk genom att fråga om barnets mående bygger på kunskapen om att barn som lever i en hederskontext har en jämförelsevis hög grad av dåligt psykiskt mående. Självskadebeteende och självmordstankar är inte ovanliga i dessa sammanhang [29].

Beroende på symptomen kan det vara fråga om ett mer långsiktigt lidande som leder till försämrade möjligheter att utvecklas eller om en mer omedelbar risk, till exempel att barnet har tankar om att ta sitt eget liv. När det gäller barnets mående, och särskilt frågan om självmordstankar, kan samverkan med hälso- och sjukvården behövas.

2. Begränsningar och kontroll, och barnets agerande

Området som rör begränsningar och kontroll, och barnets agerande, är uppdelat nedan på grund av att de risker som är kopplade till dessa två områden skiljer sig åt. Genom uppdelningen tydliggörs också vikten av att skapa sig en uppfattning om barnets beteende eftersom överträdelser av hedersnormer är en central riskfaktor.

Begränsningar och kontroll

Frågorna kring begränsningar och kontroll kan ge en bredare berättelse om hur barnet har det, både i vardagen och när det gäller större livsval. Frågorna är speciella på flera sätt jämfört med frågorna inom de andra områdena. Medan psykiskt och fysiskt våld över huvud taget inte ska förekomma gentemot ett barn, behövs vissa begränsningar i uppfostran av ett barn. Därför är svarsalternativen öppna och lämnar utrymme för berättande och följdfrågor.

Om det i denna del visar sig att begränsningarna är av en karaktär som verka rimliga och åldersadekvata är det osannolikt att barnet lever i en hederskontext. I så fall ska inte just detta stöd användas i utredningen.

Att bedöma risk genom att fråga om *begränsningar och kontroll* grundar sig på vetenskapen att det kan vara kännetecknen på hedersrelaterat våld och förtryck. [5, 29]. Barn som lever i en hederskontext kan i vissa situationer (dock inte i alla) undvika grövre våld och övergrepp genom att hålla sig inom ramen för strikta begränsningar, men de riskerar ändå skada. Själva inskränkningen kan innebära en risk för barnets utveckling och psykiska hälsa [5]. Det handlar alltså om en mer långsiktig risk för att barnet ska bli psykiskt nedbrutet av att inte kunna leva ett fullvärdigt liv.

Begränsningarna kan också leda till att barnet till slut inte orkar hålla sig inom de strängt givna ramarna och gör överträdelser som anses oacceptabla. Den risken kan också öka med växande ålder, i processen med att bli en självständig person som vill bryta sig loss från föräldrarna. Risken kan då få en annan och mer akut karaktär. Den sortens risk diskuteras närmare i nästa avsnitt.

Barnets agerande

Att bedöma risk genom att ställa frågor kring *barnets agerande i förhållande till begränsningarna* grundar sig på vetenskapen att hedersrelaterat våld kan accelerera om en person bryter mot familjens/släktens regler. Barn- och tvångs- äktenskap, bortförande och mord är våldsuttryck som kan användas för att återställa en familjs skadade heder efter ett (uppfattat) regelbrott. Även om grovt våld kan förekomma också innan barnet har överträtt en regel innebär överträdelsen en ökad sannolikhet för att barnet ska bli utsatt för våldsbrott [3, 7, 9, 33].

Centralt för risknivån är att familjen eller släkten har kännedom om barnets faktiska överträdelser av givna begränsningar eller att det finns ett rykte om att barnet överträtt regler (även om inget har hänt) [1, 7, 33]. Frågorna i stödet kring begränsningar är uppbyggda som en skala, där de första frågorna rör begränsningar med mindre farliga påföljder vid överträdelser än de som kommer senare. Att ha en pojkvän eller flickvän anses ofta som ett allvarligt regelbrott som kan leda till allvarliga konsekvenser. Ännu farligare kan situationen bli när barnet har debuterat sexuellt, särskilt för flickor [7]. Om någon får reda på att barnet är homo- eller bisexuellt eller överskrider traditionella könsgränser kan det också innebära stora risker eftersom det i regel upplevs som väldigt skadligt för familjens rykte. Det gäller därför att vara särskilt lyhörd när det gäller sexuell debut eller annat som har med barnets sexualitet att göra.

Här kan det vara svårt att vikta svaren eftersom det inte finns en tydlig proportionalitet mellan överträdelser av begränsningarna och ett eventuellt straff

[34]. Man behöver vara lyhörd kring vad barnet säger om vilka reaktioner hen förväntar sig som straff för att inte ha hållit sig till familjens begränsningar.

Svaren här ska sammanvägas med svaren inom de andra ämnesområdena. Om exempelvis fysiskt våld är vanligt förekommande, och barnet har brutit mot flera av familjens/släktens regler, är sannolikheten stor för en fortsatt utsatthet för fysiskt våld. Är det vanligt i familjen att man inte själv får välja vem man gifter sig med är sannolikheten stor för barn- eller tvångsgifte i samband med en regelöverträdelse osv.

3. Nätverket och familjens bakgrund

Nätverkskartan

Syftet med nätverkskartan är att kartlägga barnets relationer. På så sätt får både barnet och socialsekreteraren en överblick över vilka personer som är kopplade till risker och vilka som kan vara ett stöd.

Nätverkskartan fylls i tillsammans med barnet, till skillnad mot de andra delarna i stödet som socialsekreteraren själv fyller i under samtalet. I denna del finns en liten ruta under nätverkskartan som barnet kan läsa själv eller tillsammans med socialsekreteraren. Där står information om nätverkskartan som direkt riktar sig till barnet.

Nätverkskartan ska ge en bild av alla viktiga personer i barnets liv, både de som utgör ett hot, de som ger stöd och de som kan anses vara neutrala. Kartan visar hur nära varje person står barnet. Om kartan som finns med i stödet upplevs som för liten kan man använda ett större papper eller ett blädderblock i stället. För att få en överblick över de olika områdena innan man börjar fylla i nätverkskartan kan det vara bra att först göra en lista med de olika områdena, innan man skriver in dem i kartan. I punktlistan nedan förklaras hur nätverkskartan ska fyllas i:

- *Börja med personer som är särskilt betydelsefulla för barnet*, det kan gälla både de personer som hen känner sig rädd eller orolig för och de som är ett viktigt stöd.
- För varje person skrivs *namn* och *personens relation till barnet* in, t.ex. mamma, kompis etc.
- *Ju närmare en person är barnet, desto närmare den inre cirkeln ska personen placeras*. Med nära menas här en nära relation, inte en geografisk närhet. Om en person bor längre bort eller i utlandet antecknas det i kartan. Befinner sig personen i Sverige ska bostadsorten skrivas in och bor personen utomlands skrivs det aktuella landet in. Var personerna befinner sig är inte bara viktigt för den aktuella bedömningen av situationen utan också senare, om barnet till exempel behöver placeras utanför hemmet. Det är då viktigt att ha en överblick över var olika personer i barnets nätverk befinner sig.
- *Om personen utgör ett klart stöd eller står för hot, kontroll eller våld markeras personen med färg*. Tydliga stödpersoner kan till exempel markeras med grönt, personer som uppfattas som ett hot kan markeras med rött. Många gånger är det inte helt tydligt huruvida en person upplevs som ett stöd eller ett hot och en del kan dessutom uppfattas som både och. Det

sistnämnda gäller exempelvis en våldsutövande förälder som samtidigt kan vara kärleksfull i andra sammanhang. Sådana personer markeras med båda färgerna. Många personer uppfattas sannolikt som neutrala. Det kan hållas öppet och barnet behöver inte ta ställning till huruvida personen utgör ett stöd eller ett hot.

- *Det kan också vara så att man återkommer till nätverkskartan under riskbedömningen* eller när man pratar om stödbehovet. Personernas roller kan allteftersom bli tydligare. Man kan då markera om vissa personer tydligt står för kontroll och begränsningar eller för fysiskt våld.
- *Det kan under utredningen uppdagas att flera personer utgör ett hot* avseende olika riskfaktorer, som till exempel tillgång till vapen eller alkoholproblem. Om dessa personer inte nämndes när nätverkskartan fylldes i ska de läggas till och markeras med röd färg i nätverkskartan.

Familjens bakgrund

Att bedöma risk genom att ställa frågor kring en *familjs bakgrund* bygger på kunskap om att det är mer sannolikt att ett utsatt barn exempelvis gifts bort eller skadas på grund av regelöverträdelser när en regel blivit etablerad praxis i familjen. Även ett starkt tryck från omgivningen ökar sannolikheten för att familjen eller släkten ska anse att en eventuell överträdelse måste bestraffas för att hedern ska kunna återställas [7, 35].

Frågan om ett starkt tryck från omgivningen kan ändra det intryck som man fått från svaren på tidigare frågor om familjens bakgrund. Om familjen inte brukar bestämma partners för sina barn eller släktingar, och det inte heller har förekommit något våld som svar på regelöverträdelser, kan det ses som goda tecken. Är trycket från omgivningen stort kan en familj ändå känna sig tvungen att bestraffa en regelöverträdelse på ett våldsamt sätt. Om sådana förhållningsmönster redan är etablerade i en familj, och det dessutom tillkommer ett tryck från omgivningen, blir risken för en våldshandling större [1].

4./5. Nedtryckningar och hot, och fysiskt våld

Att bedöma risk genom *psykiskt och fysiskt våld* som redan förekommer bygger på observationer av att personer som har använt våld med stor sannolikhet fortsätter att göra det [36]. Om psykiskt och fysiskt våld förekommer finns det alltså en påtaglig risk för att det kommer att brukas även i fortsättningen. Det gäller även för hot om våld – när utövaren/utövarna öppet hotar med att använda våld, visar det på en risk för att det faktiskt kan ske i framtiden [36, 37].

Svaren kring våld skiljer sig från svaren som diskuteras ovan genom att detta område kan tydas mer i enlighet med vad vi vet om våld i nära relationer. Begränsningar, med bestraffningar om dessa överträds, är mer typiska för hedersrelaterat våld och förtryck.

Svaren om våldsutsatthet kan tydas så att det våld som finns sannolikt kommer att finnas även i fortsättningen, om inga åtgärder vidtas. Man behöver emellertid vara uppmärksam på att även om vare sig våldsanvändning eller hot om våld kommer fram i svaren, är det inte nödvändigtvis ett ”lugnande” besked. I en hederskontext kan exempelvis en förälder-barnrelation vara fri från fysiskt våld så länge barnet håller sig inom givna begränsningar,

alltså betar sig som hen ska enligt föräldrarna eller den vidare omgivningen. Det är också viktigt att vara medveten om att fysiskt våld kanske förekommer, men att barnet inte vågar berätta om det (ännu). Lojaliteten till föräldrarna kan göra det svårt för barnet att, åtminstone tidigt i en utredningsprocess, berätta om allt som förekommer i familjen.

Där det inte förekommer våld i den aktuella situationen, utöver rigida begränsningar och måsten (som kan vara en form av psykiskt våld), är det viktigt att väga samman de olika områdena för att uppskatta sannolikheten för att våldsutsattheten kan komma att öka. Sammanvägningen kan ske redan under sammanfattningen om hot, nedtryckningar och fysiskt våld, men framför allt i riskscenarierna. Där behöver man resonera om: hur de personer (oftast föräldrarna) som begränsar barnet har reagerat på regelöverträdelser om sådana har skett (område begränsningar/barnets agerande), om huruvida det finns kännedom om att någon i familjen har bestraffats för regelöverträdelser med våld (område familjens bakgrund) och om huruvida barnet uttrycker en rädsla för bestraffning (område begränsningar/barnets agerande).

Det finns också flera frågor om avståndstagande gentemot barnet – om barnet blir ignorerat eller någon till exempel säger att ”du är inte min dotter/son”. Det området är särskilt komplicerat eftersom ett tydligt avståndstagande från barnet kan stå för olika saker. Det kan, till exempel efter regelöverträdelser, vara ett försök att rädda familjens heder genom att man utåt visar att barnet bestraffas genom att bli utstött. Distanseringen kan alltså vara ett försök att slippa ta till mer drastiska steg, men det kan också tyda på att vissa familjemedlemmar förbereder sig förs att utsätta barnet för grovt våld, till och med mord. Eftersom steget att utsätta en dotter, syster eller släkting för grovt våld är svårt att ta, är det inte ovanligt att en distansering föregår dådet [7].

Eftersom denna faktor (distansering) är så känslig, och dessutom kan stå för olika saker, behandlas frågan mer ingående i en öppen fråga för att få en bättre uppfattning om vilken typ av distansering det kan handla om – det kan vara en distansering som ska förhindra en grövre våldshandling eller en distansering som är en förberedelse för just en sådan våldshandling.

Vidare finns det en del frågor under *Fysiskt våld* som handlar om aspekter som mer generellt rör den/de våldsutövande, som tillgång till vapen, missbruk eller arbetslöshet [36]. Frågorna är placerade i slutet eftersom det i det läget bör finnas en vetskap om vem eller vilka som utövar våld.

Tillgång till vapen är en faktor som utsatta av hedersrelaterat våld tar upp, till exempel i samband med att de berättar att en släkting umgås i kriminella kretsar. Vetskapen om att släktingen har tillgång till vapen kan användas som ett latent hot mot den utsatte för att hen ska hålla sig inom ramen för de begränsningar som familjen har bestämt.³⁰

Att konstruera riskscenarier

Efter att hela riskbedömningen är genomförd och socialsekreteraren har sammanfattat varje riskområde, är nästa steg att formulera olika scenarier där

³⁰ Detta kom fram i ett möte med praktiker den 29 september 2020. För en mer grundlig genomgång av hur informationsinhämtning från praktiker och experter har gått till, se regeringsrapporten till projektet.

barnet riskerar att vara utsatt för våld och förtryck. Frågan som behöver ställas inför denna sista sammanfattning är: Givet svaren inom samtliga fem områden, för vad finns en oro när det gäller barnet? Vad kan hända om man inte ingriper?

Syftet är att sortera den stora mängd av information som har samlats in till mer hanterliga mängder, och därefter få fram de tydliga risker som finns och som måste hanteras. Riskscenarier kan vara till hjälp för att bedöma vilket behov av stöd och skydd barnet har och vilka insatser som skulle kunna vara lämpliga. Scenarierna ska vara kortfattade och tydliga, inte utförligt beskrivna.

Det är inte givet att just tre olika scenarier är aktuella alla gånger. I vissa fall finns det färre och i vissa fall fler tydliga riskscenarier för pågående eller framtida utsatthet. Att konstruera många fler än tre riskscenarier är inte att rekommendera eftersom själva syftet med scenarierna är att reducera informationen till en mer lätthanterlig mängd. Om det är möjligt, utifrån den sekretess som gäller för verksamheten, behöver riskscenarier diskuteras med en arbetsledare eller en kollega för att få fler tankar och synpunkter kring barnets situation. De olika scenarierna kan vara bra att diskutera med barnet eftersom barnet har expertkunskap om sin situation. Det ger också barnet en möjlighet att korrigera eventuella missförstånd eller lägga till ytterligare information. Riskscenarierna kan även bidra till barnets egen förståelse av sin situation. Förståelsen kan inge trygghet och en återvunnen känsla av kontroll.

Ett lämpligt scenario att utgå ifrån är i regel att den utsatthet som finns kommer att bestå såvida det inte redan har skett en större förändring, som exempelvis en placering av barnet. För att konstruera ett scenario som utgår från den utsatthet som redan finns går man igenom alla sammanfattningar och samlar ihop dem i ett scenario.

Ett annat lämpligt scenario att utgå ifrån är att situationen förvärras. Barnet kan till exempel ha överträtt en regel, vilket de som utövar våldet ännu inte vet om. ”Vad skulle kunna hända om överträdelsen blir känd för dem?” är då en lämplig fråga att utgå ifrån.

Nedan följer en genomgång av scenarierna, del för del. Riskscenariot delas in i sex delar: 1) vilken typ av utsatthet barnet befinner sig i eller förväntas hamna i, 2) vilka svar eller andra uppgifter scenariot bygger på, 3) vilken tidsram som är aktuell för den nämnda utsattheten, 4) hur sannolik risken är, 5) vilken eller vilka insatser/åtgärder som kan stödja eller skydda barnet i varje scenario och 6) hur scenariot skulle kunna förändras genom insatsen.

Typen av utsatthet fokuserar direkt på den typ av risk som blir synlig genom riskbedömningen. En typ av utsatthet kan till exempel vara rigida begränsningar som kan hindra barnets utveckling och orsaka psykisk ohälsa. En annan typ av utsatthet kan vara av mer akut karaktär, som hot om tvångsgifte eller fysisk bestraffning på grund av överträdelse av familjens begränsningar.

Vilka svar från bedömningsstödet eller andra uppgifter som scenariot bygger på tas med för att stödja reflektionen kring det tilltänkta riskscenariot. Det kan exempelvis vara hjälpsamt att se om ett visst scenario verkar troligt på grund av svar från flera olika områden i bedömningsstödet. Vidare kan det vara till hjälp att uppmärksamma huruvida vissa områden inte alls berörs i

riskscenarierna. Det kan också bli tydligt att vissa områden har större betydelse än andra i det specifika fallet.

Tidsramen ska beaktas för att bedöma huruvida behovet av stöd eller skydd finns nu eller kan uppkomma längre fram i tiden. Om ett barn exempelvis behöver skyddas från en närliggande resa utomlands, som innebär risk för att barnet ska giftas bort, krävs det andra former av beslut och insatser än när en risk kan finnas i ett längre perspektiv. Ett exempel på den senare risken är att barnet inte väljer ”rätt” partner i familjens ögon när hen blivit äldre.

Liknande gäller för *sannolikheten som delas upp mellan låg, medel och hög*. Sannolikheten är en viktig faktor. Ju troligare scenariot verkar, desto större uppmärksamhet förtjänar det. Samtidigt behöver man överväga vilken typ av risk det gäller. Bedömer man att det föreligger en risk för att barnet kan dödas, behöver det tas på största allvar, även om sannolikheten är låg.

Att koppla en eller flera *insatser eller åtgärder* till varje scenario tydliggör att riskbedömningen ska leda till insatser/åtgärder som svarar mot barnets behov av stöd och skydd. Behovet kan vara akut, kortsiktigt eller långsiktigt. Återigen är det viktigt att ha i åtanke att det är utredningen i sin helhet, där riskbedömningen utgör en del, som ska ligga till grund för bedömningen av vilka insatser som behövs (jfr 4 kap. 1 § SoL och 7 kap. 1 § SOSFS 2014:4).

Man bedömer också på vilket sätt *insatsen eller åtgärden skulle kunna förändra riskscenariot*. Det kan vara lätt att tro att risksituationen är åtgärdad genom att en insats ges, till exempel en placering utanför hemmet, men insatsen kan leda till andra risker eller så bidrar insatsen endast till att tillfälligt lugna situationen. Det ursprungliga scenariot blir mindre akut, men finns fortfarande kvar.

Referenser

1. Van Eck, C. Purified by blood. Honor killings amongst Turks in the Netherlands. Amsterdam: Amsterdam University Press; 2003.
2. Roberts, KA, Campbell, G, Lloyd, G. Honor-based violence : policing and prevention. Boca Raton, FL: CRC Press; 2014.
3. Baianstovu, R, Strid, S, Cinthio, H, Särnstedt Gramnaes, E, Enelo, J-M. Heder och samhälle. Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar. Örebro; 2019.
4. Brottsförebyggande rådet. Polisens utredningar av hedersrelaterat våld. Stockholm; 2012. Report No.: 978-91-86027-85-8.
5. Björktomta, S-B. Honor-Based Violence in Sweden – Norms of Honor and Chastity. Journal of Family Violence. 2019; 34(5):449-60.
6. Schlytter, A. Hedersrelaterade värderingar och normer i en svensk kontext. Familj, religion, rätt. : En antologi om kulturella spänningar i familjen – med Sverige och Turkiet som exempel Uppsala : Iustus Förlag; 2010.
7. Hussein, J. Heder och hedersvåld : Berättelser, fakta, fördomar; 2017.
8. Ghadimi, M, Gunnarsson, S. Ung 018. En kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck bland unga i Uppsala. Uppsala; 2019.
9. Doğan, R. The Dynamics of Honor Killings and the Perpetrators' Experiences. Homicide Studies. 2016; 20(1):53-79.
10. Tarhan, G, Kakabaveh, A. Tolvhundra. En kartläggning av attityder samt förekomsten av diskriminering och förtryck i hederns namn bland 1200 ungdomar och ett 50-tal föräldrar i Göteborg. Göteborg; 2016.
11. Knutagård, H, Nidsjö, E. Hedersrelaterat våld mot ungdomar på grund av sexuell läggning: Länsstyrelsen i Skåne; 2004.
12. Davidian, T. Trippelt utsatt : hedersrelaterat förtryck och våld bland ungdomar med intellektuell funktionsnedsättning. [Sverige]: Tjejjers rätt i samhället (TRIS); 2014.
13. Mayeda, DT, Vijaykumar, R. A Review of the Literature on Honor-based Violence. Sociology Compass. 2016; 10(5):353-63.
14. Schlytter, A, Rexvid, D. Mäns heder. Att vara både offer och förövare. Valmiera: Studentlitteratur; 2017.
15. Idriss, MM. Abused by the Patriarchy: Male Victims, Masculinity, "Honor"-Based Abuse and Forced Marriages. Journal of Interpersonal Violence. 2021:0886260521997928.
16. Gunnarsson, S, Ghadimi, M, Davidian, T, Hellberg, M. Gömd och glömd. Hedersrelaterat våld och förtryck mot vuxna med intellektuell funktionsnedsättning. Uppsala; 2020.
17. Pandey, S. The road from millennium development goals to Sustainable development goals by 2030: Social Work's Role in Empowering Women and Girls. Journal of Women and Social Work. 2017; 32(2).
18. Socialstyrelsen. Olika typer av könsstämpning. 2019. Hämtad från: <https://www.socialstyrelsen.se/stod-i-arbetet/vald-och-brott/konsstypning/olika-typer/>
19. Unicef. Kvinnlig könsstämpning ger flickor men för livet. 2020. Hämtad från: <https://unicef.se/fakta/kvinnlig-konsstypning>

20. Jämställdhetsmyndigheten. Könsstympning av flickor och kvinnor. 2021. Hämtad från: <https://www.jamstallldhetsmyndigheten.se/mans-vald-mot-kvinnor/konsstympning-av-flickor-och-kvinnor>
21. Muteshi, JK, Miller, S, Belizán, JM. The ongoing violence against women: Female Genital Mutilation/Cutting. *Reproductive Health*. 2016; 13(1):44.
22. Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU). Slidkransen - eftersom "mödomshinnan" inte finns. 2021. Hämtad 2021-02-13 från: <https://www.rfsu.se/sex-och-relationer/for-dig-som-undrar/kropp-och-kon/fittfakta/slidkrans-modomshinna/>
23. Socialstyrelsen. Om så kallade oskuldskontroller och oskuldsintyg; 2018.
24. van Moorst, BR, van Lunsen, RHW, van Dijken, DKE, Salvatore, CM. Backgrounds of women applying for hymen reconstruction, the effects of counselling on myths and misunderstandings about virginity, and the results of hymen reconstruction. *The European Journal of Contraception & Reproductive Health Care*. 2012; 17(2):93-105.
25. Socialstyrelsen. Listening to children in foster care. Eliciting Reliable Reports from Children: Review of Influential Factors; 2015.
26. Linell, H. Child protection through an abuse-filtered lens. Adolescent victimization and Swedish social services responses (Dissertation). Stockholm; 2017.
27. Cederborg, A-C. Att intervju barn - vägledning för socialsekreterare; 2010.
28. Schlytter, A, Linell, H. Hedersrelaterade traditioner i en svensk kontext. En studie av omhändertagna flickor; 2008.
29. Jernbro, C, Lanberg, Å. Det är mitt liv! Om sambandet mellan barnmisshandel och att inte få välja sin framtida partner. Stockholm; 2018.
30. Heckert, DA, Gondolf, EW. Battered Women's Perception of Risk Versus Risk Factors and Instruments in Predicting Repeat Reassault. *Journal of Interpersonal Violence*. 2004; 19(7):778-800.
31. Holmberg, K, Enander, V. Varför går hon?: Studentlitteratur; 2011.
32. Linell, H. The characteristics and extent of child abuse : findings from a study of the Swedish Social Services child protection. *European Journal of Social Work*; 2017.
33. Baianstovu, R. Heder. Hedersrelaterat Våld, Förtryck och Socialt Arbete. Lund: Studentlitteratur; 2017.
34. Payton, J. Honor-based violence: policing and prevention. *Policing & Society*. 2015; 25(1):126-8.
35. Belfrage, H, Ekman, L. Threat assessment of targeted honour-based violence. *International handbook of threat assessment* / [2014]; 2014.
36. Kropp, PR. Intimate Partner Violence Risk Assessment and Management. *Violence and Victims*. 2008; 23(2).
37. Campbell, JC, Sharps, P, Glass, N. Risk Assessment for Intimate Partner Homicide. I: Pinard G-F, Pagani L, red. *Clinical Assessment of Dangerousness: Empirical Contributions*. Cambridge: Cambridge University Press; 2000. s. 136-57.

Frågeformulär Hedersrelaterat våld och förtryck

Att upptäcka och bedöma risk inom socialtjänsten

Frågeformuläret utgör en av två delar som tillsammans bildar bedömningsstödet hedersrelaterat våld och förtryck.

Den andra delen är den tillhörande manualen.

Utkast för test.

**Ska inte spridas eller användas
utanför testverksamheten.**

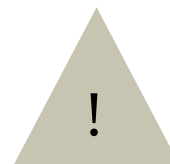
Innehåll

1. Upptäckt	3
Inför samtalet	3
Inled exempelvis så här:	3
Frågor för att upptäcka hedersrelaterat våld och förtryck	4
Sammanställning om begränsningar och måsten	8
2. Bedömning av risk för utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck	9
Inför riskbedömningen som helhet	9
Inled riskbedömningsdelen exempelvis så här:	9
2.1 Barnets mående	9
Inför samtalet om barnets mående	9
Frågor om barnets mående	10
Sammanställning om barnets mående	12
2.2 Begränsningar, kontroll och barnets agerande	14
Inför samtalet om begränsningar	14
Frågor om begränsningar och barnets agerande	14
Sammanställning om begränsningar och barnets agerande	27
2.3 Nätverket och familjens bakgrund	28
Nätverkskarta	28
Anvisning som ska läsas av barnet/ungdomen:	28
Frågor om familjen	29
Sammanställning om familjens bakgrund	33
2.4 Nedtryckningar och hot	34
Inför samtalet om nedtryckningar och hot	34
Frågor om nedtryckningar och hot	34
Sammanställning av nedtryckningar och hot	38
2.5 Fysiskt våld	40
Inför samtalet om fysiskt våld	40
Frågor om fysiskt våld	40
Våldsutövaren/våldsutövarna	45
Frågor om den eller de som utövar våldet	45
Sammanställning om fysiskt våld och våldsutövare	46
2.6 Sammanfattning av hela riskbedömningen: Tre möjliga scenarier ..	47

1. Upptäckt

OBS: Innan du börjar med frågorna behöver du ha läst hela inledningen och delen *Upptäckt* i manualen, som utgör den andra delen av bedömningsstödet.

Om det under samtalets gång framkommer uppgifter om att barnet är eller riskerar att bli utsatt för våld är det viktigt att barnets behov av skydd ses över.

Inför samtalet

Frågorna som rör upptäckt kan ställas tidigt i en utredning för att bedöma om barnet kan vara utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck.¹ Frågorna är enbart till för att få ett första intryck av barnets situation och behöver inte täcka allt eftersom dessa områden tas upp senare igen.

Det kan vara bra att inleda samtalet med mer generella frågor innan man kommer in på det som det kan vara svårt att prata om. En bra början för att barnet ska känna trygghet är att förklara vad som kommer att ske på mötet, vad man kommer att prata om och varför man ställer vissa frågor. Om det redan är klarlagd att barnet är våldsutsatt kan du inge barnet en känsla av trygghet genom att säga att det inte är ovanligt att vara utsatt, att hen inte är ensam i denna typ av situation.

Det kan också vara en fördel att förklara socialtjänstens roll och uppdrag och berätta hur exempelvis samverkan med andra aktörer, som skolan, kan gå till. Man kan också behöva förklara hur kontakten med vårdnadshavaren går till. Det är viktigt att inte skynda igenom stödet och att ta regelbundna pauser. Fråga därefter om barnet vill veta något mer innan ni sätter igång med frågorna. Efter samtalet är det bra att ni tillsammans summerar vad ni har kommit fram till och vad som är nästa steg. Bestäm också när ni ska träffas igen.

Hur utförligt ett barn svarar på de öppna frågorna kan vara väldigt olika. Därför är det bra om du har extra papper tillgänglig om utrymmet under frågorna inte räcker till för att teckna ner allting i formuläret. De öppna frågorna är numrerade, så att det går lättare att koppla ihop svaren på extra papper till frågorna i formuläret.

Inled exempelvis så här:

Nu kommer jag att ställa några frågor om vad du får göra och vad du inte får göra. Jag kommer också att fråga om det finns saker som du måste göra. Jag behöver veta det för att förstå hur vi bäst kan hjälpa dig.

¹ Senare i texten används oftast "hedersrelaterat våld", vilket alltså även omfattar "förtryck".

Test Version

Vem är det som säger att du inte får göra de sakerna?

Testversion

Testversion

Sammanställning om begränsningar och måsten

Vilka typer av måsten och begränsningar tar barnet upp i samtalet? Motiveras begränsningar och måsten på ett sätt som kan tyda på hedersnormer?

Gör gärna en punktlista, så att det blir lättare att se vilka frågor du kan hoppa över när begränsningarna belyses närmare i delen om riskbedömning.

Skriv också ner din bedömning av huruvida dessa begränsningar och måsten verkar åldersadekvata och rimliga eller motsatsen. Prata gärna om sammanfattningen med barnet och fråga om hen känner igen sig eller vill klargöra/tillägga något.

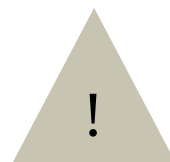
Om ordet heder används kan det hända att barnet inte känner igen sig i beskrivningen, om inte det ordet används hemma eller i barnets omgivning. Det kan därför vara bra att undvika det begreppet och istället använda ord som barnet själv har använt för att beskriva sin situation.

TestVers

2. Bedömning av risk för utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck

OBS: Innan du sätter igång med riskbedömningen behöver du ha läst hela inledningen och delen *Riskbedömning* i manualen som utgör den andra delen av bedömningsstödet.

Om det under samtalets gång framkommer uppgifter om att barnet är eller riskerar att bli utsatt för våld är det viktigt att barnets behov av skydd ses över.

Inför riskbedömningen som helhet

Rama in frågorna med några inledande meningar. Förklara varför frågorna ställs och att det inte finns några rätta eller felaktiga svar på frågorna. Säg också att ni kan ta det i lugn takt och ta pauser om det behövs.

Var tydlig med att du tror på barnet och inte vill ifrågasätta hens berättelse. Förklara att du ställer frågorna för att få en tydligare bild av situationen. Du kan alltid ställa följdfrågor om det verkar angeläget, till exempel om barnet reagerar på ett visst sätt på en fråga. Markera då frågan med en stjärna och skriv ner vad barnet säger längre ner under samma rubrik där det finns plats.

Var också uppmärksam på om det som tas upp i frågorna nedan redan har behandlats inom ramen för de tidigare frågorna i upptäcktsdelen. I så fall behöver du inte fråga om det igen, men du kan alltid relatera tillbaka för att få ett fylligare svar och till exempel säga: *Du berättade tidigare att du inte får ha de kläder som du vill ha. Kan du berätta lite mer om det?*

Inled riskbedömningsdelen exempelvis så här:

Jag kommer nu att ställa många frågor om hur du har det. Du kommer nog att märka att vissa frågor stämmer väldigt bra in på dig och att andra frågor kanske inte stämmer alls. Jag ställer alla frågorna för att få en bättre bild av hur du har det så att vi ska kunna hjälpa dig på bästa sätt. Du ska veta att det varken finns rätt eller fel svar på frågorna – det finns bara dina svar. Vill du inte svara så behöver du inte det. Om det blir för mycket så säg bara till och så tar vi en paus. Vi behöver inte gå igenom alla frågorna på en gång.

2.1 Barnets mående

Inför samtalet om barnets mående

Barnets mående tas som en utgångspunkt eftersom det är känt att barn som lever i en hederskontext ofta mår väldigt dåligt. Att börja med måendet blir en signal till barnet om att hen är den centrala personen här.

Om du redan har träffat barnet innan och ni har pratat om hens mående så att det täcker frågorna nedan behöver du inte gå igenom frågorna om måendet här igen. Det kan dock vara en bra idé att fylla i svaren här så att informationen finns samlad på ett ställe.

Inled exempelvis så här:

Nu kommer vi till första delen av frågorna som handlar om hur du mår, både i kroppen och psykiskt. Hur man mår hänger ju ihop med många saker, till exempel hur man har det hemma, i skolan, med kompisar och så vidare. Vad det än hänger ihop med så är det bra att vi får veta hur du mår så att vi sen kan tänka ut hur vi kan hjälpa dig.

Frågor om barnets mående

Har du den senaste månaden	Aldrig	Någon gång	Ofta	Mer och mer	Vet inte
Haft huvudvärk eller ont i kroppen?					
Haft ont i magen?					
Haft mindre lust att äta eller har ätit mer än vanligt?					
Känt dig yr?					
Haft svårt att somna eller sova natten igenom, eller haft mardrömmar?					
Haft svårt att koncentrera dig?					
Varit trött?					
Känt dig nere?					
Känt dig väldigt arg utan tydlig orsak?					

2.1.2 Följdfrågor för att fånga upp det som inte nämns i frågorna ovan och för att få med barnens upplevelse av situationen:

När det gäller hur du mår, är det något du tänker på som jag inte har frågat om?

Finns det något av det som vi har pratat om som du tycker är viktigast, eller som är jobbigast för dig? Vad är det i så fall? (Bara om barnet har svarat ja-kande på någon av frågorna)

Sammanställning om barnets mående

Har barnet psykiska eller fysiska besvär? Självskadebeteende eller tankar kring självmord? Prata gärna om sammanfattningen med barnet och fråga om hen känner igen sig i den. Vill hen klargöra/tillägga något?

TestVersion

2.2 Begränsningar, kontroll och barnets agerande

Inför samtalet om begränsningar

Nedan följer frågor om begränsningar och kontroll. Om barnet inte berättar öppet om sin situation finns det exempel på användbara följdfrågor. Det som är viktigt här är att fånga in just de begränsningar som barnet kan ha och hur barnet förhåller sig till dessa.

OBS: Bryter barnet mot reglerna är det viktigt att fånga upp det eftersom regelöverträdelser kan leda till en förhöjd risk för barnet om det blir känt för omgivningen.

!

Inled till exempel så här:

Nu kommer jag att ställa några frågor om vad du får och inte får göra för din familj eller släkt.

Frågor om begränsningar och barnets agerande

2.2.1 Får du ha på dig vilka kläder du vill?

Möjliga följdfrågor:

Om inte – berätta mer om det. Vad är det du inte får ha på dig eller måste ha på dig?

Vem är det som bestämmer det? Säger han/hon/de varför det är så?

Hur känns det för dig? Vad tycker du om det?

Gör du som han/hon/de säger?

Om barnet håller sig till reglerna:

Vad tror du skulle hända om du inte gjorde som de säger?

Om barnet inte håller sig till reglerna:

Vet någon att du inte gör som de säger? Om ja – vem/vilka vet det? Vad hände när de fick veta det?

Testversion

Hur känns det för dig? Vad tycker du om det?

Vet någon att du inte gör som de säger? Om ja – vem/vilka vet det? Vad hände när de fick veta det?

Test Version

2.2.7 Får du träffa vem du vill?

Möjliga följdfrågor:

Om inte – berätta mer om det. Vem får du inte träffa?

Vem är det som bestämmer det? Säger han/hon/de varför det är så?

Hur känns det för dig? Vad tycker du om det?

Gör du som han/hon/de säger?

Om barnet håller sig till reglerna:

Vad tror du skulle hända om du inte gjorde som de säger?

Om barnet inte håller sig till reglerna:

Vet någon att du inte gör som de säger? Om ja – vem/vilka vet det? Vad

hände när de fick veta det?

Test Version 1

(Beroende på barnets ålder och vilka svar barnet ger kan det bli aktuellt att fråga om det är ok att ha sex innan man är gift)

Om inte – berätta mer om det. Får du inte alls vara ihop med någon? Eller ska du vara ihop med en viss person?

Vem är det som bestämmer det? Säger han/hon/de varför det är så?

Gör du som han/hon/de säger?

Vad tror du skulle hända om du inte gjorde som de säger?

Vet någon att du inte gör som de säger? Om ja – vem/vilka vet det? Vad hände när de fick veta det?

Testvera

Testversion

Möjliga följdfrågor:

Tror du att du får bo själv när du blir vuxen och till exempel flytta till en annan stad och plugga?

Finns det andra saker som du inte får bestämma om själv?

Vem är det som bestämmer det? Säger han/hon varför det är så?

Hur känns det för dig? Vad tycker du om det?

Om barnet håller sig till reglerna:

Vad tror du skulle hända om du inte gjorde som de säger?

Om barnet inte håller sig till reglerna:

Vet någon att du inte gör som de säger? Om ja – vem/vilka vet det? Vad hände när de fick veta det?

Testvera

Testversion

När det gäller vad du får och inte får göra, är det något annat du har tänkt på, som vi inte har frågat om?

Test Version

Sammanställning om begränsningar och barnets agerande

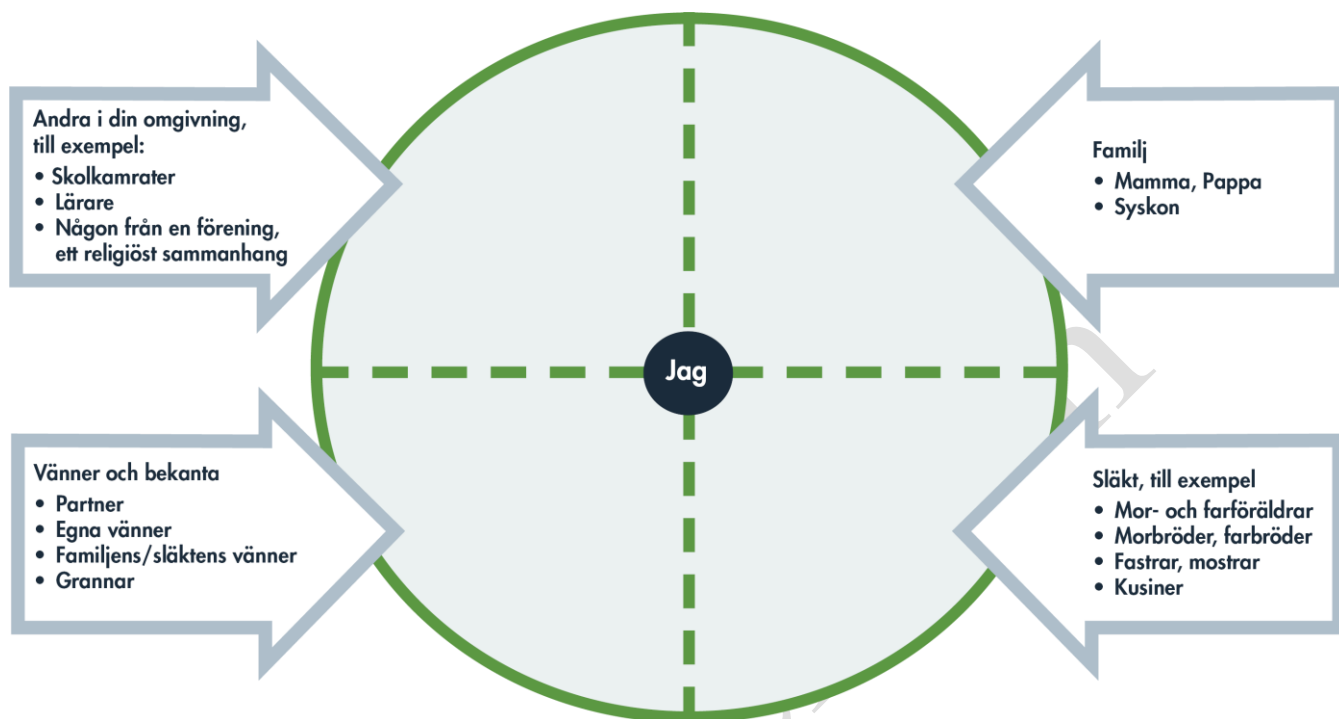
Hur ser barnets vardag ut när det gäller begränsningar och kontroll? Hur begränsat eller fritt är barnet när det gäller större val? Hur förhåller sig barnet till begränsningarna och kontrollen? Är hens eventuella överträdelser kända för någon? På vilket sätt straffas överträdelser eller på vilket sätt befarar barnet att överträdelser straffas?

Prata gärna om sammanfattningen med barnet och fråga om hen känner igen sig i den eller vill klargöra/tillägga något.

Test Version

2.3 Nätverket och familjens bakgrund

Nätverkskarta

Anvisning som ska läsas av barnet/ungdomen:

Nätverkskartan kan ge oss en bild av människor runt omkring dig, vem du har en nära relation till och vem du inte har en nära relation till. Den kan också visa oss vem som stödjer dig, vem du är rädd för eller vem som inte är snäll mot dig.

Punkten i mitten ska föreställa dig. Skriv in namnen på de personer som finns i ditt liv. Skriv vilket förhållande de har till dig, till exempel mamma, kompis, lärare.

Börja med de personer som är närmast dig och skriv deras namn nära dig och sedan rör du dig utåt. Tillsammans med socialsekreteraren/handläggaren markerar du personerna med färg. De som är ett stöd kan till exempel markeras med grön färg och de som du känner dig rädd för eller de som beter sig illa mot dig kan till exempel få röd färg. Därefter kan du ringa in de personer i familjen eller släkten som bestämmer eller har mycket att säga till om.

Frågor om familjen

Inled till exempel med:

Här kommer några frågor om din familj.

Händer det/har det hänt i din familj eller släkt...	Nej	Ja	Vet inte	Vem/Vilka
att kusiner har gift sig med varandra?				
att din familj känt ett tryck från omgivningen att man ska bete sig på ett visst sätt så att det inte uppstår rykten?				
att man inte får välja själv om man vill gifta sig, eller vem man ska gifta sig med?				
att någon som inte gjorde som familjen ville skickades utomlands en tid?				
att någon som inte gjorde som familjen ville inte längre få tillhöra familjen?				
att någon som inte gjorde som familjen ville har försvunnit, skadats eller mördats?				
att dina föräldrar har gjort varandra illa, t.ex. har slagit eller sparkat den andre?				

Är du orolig för att du själv ska bli bortgift eller bli skickad utomlands mot din vilja?

Test Version

2.3.2 Är det viktigt för din familj vad andra tycker om er? Är ni oroliga för rykten om familjen? Är familjens heder viktig?

2.3.3 Vem eller vilka umgås din familj med? Tycker de likadant som din familj om vad barn får eller inte får göra och om hur man ska vara en bra flicka/pojke?

Finns det något av det som vi har pratat om som du tycker är viktigast, eller som är jobbigast för dig? Vad är det i så fall? (Bara om barnet har svarat ja-kande på någon av frågorna)

När det gäller din familj, är det något du har tänkt på, som jag inte har frågat om?

Testversion

Sammanställning om familjens bakgrund

Vilka traditioner finns i familjen kring äktenskap? Finns det våld mellan föräldrarna? Är föräldrarna integrerade i samhället?

Prata gärna om sammanfattningen med barnet. Fråga om hen känner igen sig eller vill klargöra/tillägga något.

Test Version

2.4 Nedtryckningar och hot

Inför samtalet om nedtryckningar och hot

Nedan följer slutna frågor om nedtryckningar och hot, som sedan kan följas upp med öppna frågor för att få en tydligare bild av situationen. Det kan till exempel vara så att en viss incident verkar hända väldigt ofta eller att barnet reagerar på något som tyder på att detta är särskilt jobbigt för barnet. Skriv tydligt i början vilken slutna fråga följdfrågan gäller så att det blir lättare att komma tillbaka till svaren när du ska sammanfatta barnets situation och arbeta med riskscenarier.

Inled till exempel med:

Nu kommer jag att ställa flera frågor om hot och nedtryckningar. Frågorna är konkreta och direkta eftersom vi vet att det kan vara svårt att komma ihåg exakt vad som har hänt. En del av frågorna stämmer kanske väldigt bra in på dig och en del kanske inte stämmer alls. Var inte rädd för att svara fel. Det finns varken rätt eller fel svar, det finns bara dina svar.

Frågor om nedtryckningar och hot

Har någon i din familj/släkt	Aldrig	Någon gång	Flera gånger	Ofta	Vet inte	Om ja: Vem/Vilka
Kallat dig för något som du inte tycker om?						
Fått dig att känna dig dum eller mindre värd?						
Hindrat dig från att prata?						
Hindrat dig från att äta eller sova?						
Låst in dig?						
Låst ute dig?						
Kastat eller förstört dina saker?						
Hotat dig med blickar eller gester?						

Har någon i din familj/släkt	Aldrig	Någon gång	Flera gånger	Ofta	Vet inte	Om ja: Vem/Vilka
Anklagat dig för att ha ett dåligt rykte?						
Anklagat dig för att skada din familj?						
Skrikit åt dig?						
Hotat att straffa dig?						
Hotat att skada en vän eller partner?						
Hotat att berätta saker om dig för andra som du inte vill ska spridas?						
Uppmanat dig att skada dig själv eller ta ditt eget liv?						
Berättat för dig vad andra i familjen, som inte har hållit sig till vissa regler, har råkat ut för?						
Låtsats som om du inte finns?						
Vägrat att prata med dig, äta med dig eller vara i din närhet?						
Sagt åt dig att "du är inte min dotter/son, syster/bror längre"?						

Kan du berätta lite mer om hur det var? Den eller de som gjorde så mot dig – har den/de berättat om det och visat det för andra? Eller händer sådant mest när ni är själva/inom familjen?

Test Version

Följdfrågor

(här kan du koppla tillbaka till flera punkter som kom upp i tabellen ovan):

2.4.2 Du sa att _____ kan du berätta mer om det?

Test Version

2.4.3 Fråga för att fånga upp det som kan ha missats i de slutna frågorna och för att få med barnens upplevelse av situationen:

Finns det något av det som vi har pratat om som du tycker är viktigast, eller som är jobbigast för dig? Vad är det i så fall? (Bara om barnet har svarat ja-kande på någon av frågorna)

När det gäller att någon har varit nedlåtande mot dig eller hotat dig, har du tänkt på något mer som vi inte har frågat om?

Sammanställning av nedtryckningar och hot

Hur ser barnets situation ut när det gäller hot, nedsättande kommentarer och andra former av psykiskt våld?

Prata gärna om sammanfattningen med barnet. Fråga om hen känner igen sig i eller vill klargöra/tillägga något.

Testversion

2.5 Fysiskt våld

Inför samtalet om fysiskt våld

Nedan följer slutna frågor om fysiskt våld (och några enstaka om sexuellt våld) som sedan kan följas upp med öppna frågor för att få en tydligare bild av situationen. Det kan till exempel vara så att något verka hända väldigt ofta eller att barnet reagerar på något som tyder på att det är särskilt jobbigt för barnet. Skriv tydligt i början vad följdfrågan gäller så att det blir lättare att komma tillbaka till svaren inför att sammanfatta och arbeta med riskscenarier. Därefter följer några frågor som mer direkt handlar om den eller de som utövar våldet.

Inleda exempelvis så här:

Nu kommer jag att ställa flera frågor om fysiskt och sexuellt våld. Frågorna är konkreta och direkta eftersom vi vet att det kan vara svårt att exakt komma ihåg vad som har hänt eller att veta vad vi menar med våld. Frågorna stämmer kanske väldigt bra in på dig eller så stämmer de inte alls. Det finns varken rätt eller fel svar på frågorna. Det finns bara dina svar.

Frågor om fysiskt våld

Har någon i din familj/släkt	Aldrig	Någon gång	Flera gånger	Ofta	Vet inte	Om ja: Vem/vilka
Knuffat dig?						
Hållit fast dig?						
Skakat dig?						
Spottat på dig?						
Kastat saker på dig?						
Vridit om din arm?						
Nypt eller rivit dig?						
Dragit dig i håret?						

Har någon i din familj/släkt	Aldrig	Någon gång	Flera gånger	Ofta	Vet inte	Om ja: Vem/vilka
Klippt dig eller rakat av ditt hår mot din vilja?						
Slagit dig?						
Slagit dig med ett föremål, t.ex. en sopborste eller en toffel?						
Sparkat dig?						
Tagit stryptag på dig?						
Bundit fast dig?						
Bränt dig, t.ex. med en cigarett eller med het vatten?						
Skurit eller stuckit dig med kniv eller ett annat vasst föremål?						
Gett dig blåmärken eller sår?						
Gett dig skador som krävde sjukvård?						
Tvingat dig att bevisa att du är oskuld (t.ex. genom en undersökning)?						
Tvingat dig till sexuella handlingar, t. ex. tagit på dig på ett sexuellt sätt som du inte ville, eller tvingat dig att ha sex?						
Försökt att döda dig?						

2.5.1 Har någon gjort dig illa i underlivet (klippt eller skurit, också kallat omskärelse)?

Följdfrågor

2.5.2 Du sa att _____ kan du berätta mer om det?

Eventuellt: Har det hänt oftare eller mindre ofta den senaste tiden eller har det inte förändrats?

[illegible]

2.5.3 Är du rädd för att något av det som vi har frågat om, när det gäller fysiskt våld, ska hända dig i framtiden? Vad i så fall?

Test 1

2.5.4 Finns det flera i din familj som har det svårt på ett liknande sätt som du, till exempel dina syskon? Vem/vilka i så fall? På vilket sätt?

2.5.5 Fråga för att fånga upp det som inte nämns i frågorna ovan och för att få med barnens upplevelse av situationen:

När det gäller att någon har utsatt dig för våld, som att ha slagit eller sparkat dig till exempel, har du tänkt på något mer, som jag inte har frågat om? Finns det något av det som vi har pratat om som du tycker är viktigast, eller som är jobbigast för dig? Vad är det i så fall? (Bara om barnet har svarat ja-kande på någon av frågorna)

Våldsutövaren/våldsutövarna

Inför samtalet om våldsutövaren/våldsutövarna

Nedan följer slutna frågor om den eller de som utövar våld mot barnet som följs upp med en öppen fråga för att säkerställa att man inte missar någonting kring ämnet. Frågor om våldsutövarna kan vara svåra att svara på av flera skäl. Det kan vara så att barnet inte vet dessa saker om våldsutövaren eller våldsutövarna. Dessutom är det ofta flera som utövar våld, så man behöver hålla reda på olika personer. Det kan också vara så att barnet inte vill berätta om stigmatiserande aspekter i en närståendes liv, som till exempel alkoholmissbruk. Det är bra att ha detta i åtanke när ni pratar om frågorna, och det är ingen fara om barnet svarar "vet inte" många gånger här. Om ni vill prata mer direkt om vissa personer kan ni gå tillbaka till nätverkskartan och tittar på rödmarkerade personer, det kan hjälpa barnet att sortera informationen.

Inled exempelvis så här:

Nu kommer jag att ställa några frågor om den eller de som är våldsamma mot dig. Det kan vara så att du inte vet svaret, i så fall säger du bara det.

Frågor om den eller de som utövar våldet

Har den eller de som utövar våld mot dig eller som du är rädd för...	Ja	Nej	Vet inte	Vem?
Problem med alkohol eller droger?				
Psykiska problem, som att han/hon är väldigt ledsen under en lång tid utan en klar anledning?				
Tillgång till vapen?				
Kontakt med kriminella gäng eller är medlem i ett gäng?				

2.5.6 Frågor för att fånga upp det som inte nämns i frågorna ovan och för att få med barnens upplevelse av situationen:

När det gäller den eller de som utsätter dig för våld eller som du är rädd för, har du tänkt på något som jag inte har frågat om?

Finns det något av det som vi har pratat om som du tycker är viktigast, eller som är jobbigast för dig? Vad är det i så fall? (Bara om barnet har svarat ja-kande på någon av frågorna)

Sammanställning om fysiskt våld och våldsutövare

Hur ser barnets situation ut när det gäller fysiskt våld? Vad vet vi om eventuella våldsutövare när det gäller till exempel missbruk eller tillgång till vapen?

2.6 Sammanfattning av hela riskbedömningen: Tre möjliga scenarier

Riskscenarier är en form av sammanfattning av riskbedömningen. Här ordnas den stora mängden av informationen in i olika scenarier för att få en bättre överblick. Scenarierna fylls i efter möten/möten med barnet.

	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3
Typ av utsatthet Här ska en situation som barnet befinner sig i eller kan riskera att hamna i beskrivas. Exempelvis att barnet riskerar att utsättas för någon form av våld, barnäktenskap, bortförande, eller att barnet har ett självskaadebeteende eller självmordstankar.			
Vilka områden från frågeformuläret och/eller vilka andra uppgifter bygger detta scenario på?			
Inom vilken tidsram förväntas scenariot inträffa? Ange när scenariot kan förväntas inträffa, exempelvis inom den kommande veckan eller månaden, eller om det är en pågående situation där utsattheten förväntas bli mer långvarig.			

	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3
Hur sannolikt verka detta scenario? Ange om scenariot har låg, mellan eller hög sannolikhet.			
Vilken/vilka insatser eller åtgärder skulle kunna stödja barnet i, eller skydda barnet från, detta scenario?			
Hur skulle scenariot kunna förändras genom insatsen/åtgärden? (Vilka risker skulle kunna minska och på vilket sätt, men också: vilka nya risker kan insatsen/åtgärden föra med sig?)			

Bilaga 3. Instruktioner till socialsekreterare inför testet av bedömningsstödet *Hedersrelaterat våld och förtryck*

Praktiskt kring testet

Dokument som du behöver för att kunna genomföra testet

- Bedömningsstödet
 - Manual
 - Frågeformulär
- Test av bedömningsstödet
 - Enkät till klienten om utredningssamtalet, att fylla i efter varje samtal utifrån frågeguiden, inklusive ett extra kuvert
 - Enkät till socialsekreterare om utredningssamtalet, att fylla i efter varje samtal utifrån frågeguiden
 - Enkät till socialsekreterare om test av stödet mer generellt, att fylla i efter testperioden
 - Eventuell enkät till socialsekreterare rörande ett gammalt ärende
 - Förfrankerade kuvert till Socialstyrelsen

Vilka ska genomföra testet?

Testet genomförs av socialsekreterare som använt bedömningsstödet.

När ska bedömningsstödet användas?

Bedömningsstödet, som består av manual och frågeformulär, används vid utredning av barn (12-17 år) som är utsatta eller misstänks vara utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Socialsekreteraren bedömer själv om det är lämpligt att använda stödet i det aktuella fallet.

Vad ska skickas in till Socialstyrelsen?

Varje socialsekreterare ska skicka in två ifyllda enkäter efter varje utredningssamtal som utförs med hjälp av bedömningsstödet som testet avser. Den ena enkäten fylls i av socialsekreteraren själv och den andra enkäten fylls i av barnet som utretts i samtalet. Om barnet tackar nej till att fylla i enkäten skickas bara socialsekreterarens svar.

När testperioden är slut fyller socialsekreteraren i ytterligare en enkät som handlar mer om stödet i sin helhet och som innehåller mer generella frågor. Det är därför bra om socialsekreteraren samlar på sig reflektioner, funderingar och annat som är bra för oss på Socialstyrelsen att ha med oss i det fortsatta utvecklingsarbetet.

Sammanfattningsvis:

- **Testperioden startar den 12 april och avslutas den sista maj.**
- **Enkät till socialstyrelsen om utredningssamtalet** fylls i efter varje samtal och skickas in löpande till Socialstyrelsen.
- **Enkät till klienten om utredningssamtalet** fylls i efter varje samtal och skickas in löpande till Socialstyrelsen.
- **Enkät till socialsekreterare om test av stödet mer generellt** fylls i efter testperiodens avslut och skickas in till Socialstyrelsen **senast den 4 juni 2021.**
- Om ni behöver fler **portoförberedda svarskuvert**, kontakta projektledaren.

Barnets medverkan och hantering av barnets svar på enkäten

Förklara för barnet innan samtalet att du testar ett nytt stöd för utredande samtal med barn. Berätta också att hen gärna få fylla i en enkät efter samtalet för att tycka till om stödet och samtalet. Det är viktigt att barnet förstår att det är helt frivilligt att svara på enkäten och att hens svar är helt anonyma.

När barnet har fyllt i enkäten ska den läggas i medföljande svarskuvert som sedan försluts **innan den lämnas över till socialsekreteraren**. På detta sätt kan barnet känna sig säker på att svaren hen ger är helt anonyma.

Socialsekreteraren lägger därefter den ifyllda enkäten med egna svar, tillsammans med kuvertet från barnet/den unge i det portoförberedda svarskuvertet, försluter det och postar sedan till Socialstyrelsen.

Om Du inte träffar ett barn som är utsatt eller misstänks vara utsatt för hedersrelaterat våld under testtiden

Om du inte får en chans att använda bedömningsstödet under testtiden får du gärna använda stödet på ett gammalt ärende av ett barn som var utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck i stället. För detta scenario finns det ett extra enkätformulär. Även där gäller samma datum för inlämning, **svaren behöver skickas till Socialstyrelsen senast 4 juni 2021.**

Vid frågor kontakta:
Hanne Martinek (Projektledare)
Epost: hanne.martinek@socialstyrelsen.se
telefon: 075-247 36 87

Lycka till!

Enkät till socialsekreterare

Frågor efter varje gång stödet används

Nedan följer några frågor om hur du upplevde arbetet med stödet. Fyll gärna i denna enkät direkt efter mötet så att du har allting färskt i minnet.

Klienten får också fylla i en enkät efter mötet om hen tycker att det känns ok. Hen ska fylla i enkäten själv direkt efter mötet och återlämna den ifyllda enkäten i ett förslutet kuvert som du sedan postar tillsammans med din ifyllda enkät till Socialstyrelsen i det förfrankerade svarskuvertet som medföljde din enkät. Både dina och klientens svar är helt anonyma men genom att de postas i samma kuvert kan era synpunkter kopplas till ett och samma samtalstillfälle.

Kryssa för svarsalternativen som bäst passar din upplevelse

1. Vilken del av stödet har ni gått igenom idag? (Det kan vara flera delar)						
☐ Upp-täckt	☐ Riskbe-dömning: Barnets mående	☐ Riskbedömning: Begränsningar, kontroll och barnets agerande	☐ Riskbedömning: Nätverket och familjens bakgrund	☐ Riskbe-dömning: Nedtryckningar och hot	☐ Riskbe-dömning: fysiskt våld	☐ Annat:
2. Är det första gången du använder stödet?						
☐ Ja			☐ Nej			
3. Hur lång tid tog det ungefär? Tog ni pauser?						
4. Kändes det bra för dig att ställa frågorna?						
☐ Ja		☐ Nej			☐ Delvis	
Om nej eller delvis, vilken/vilka frågor var svåra? Varför?						

5. Verkade klienten förstå frågorna?		
☐ Ja	☐ Nej	☐ Delvis
Om nej eller delvis, vilken/vilka frågor var svåra? Varför?		
6. Verkade klienten bekväm med att få frågorna?		
☐ Ja	☐ Nej	☐ Delvis
Om inte eller bara delvis, vilken/vilka frågor var svåra? Varför?		

Enkät till klienten

Tack att du tar dig tid och hjälper oss att konstruera ett bra samtalsstöd!
Nedan följer några frågor om hur du upplevde samtalet med socialsekre-
tären.

Fyll i svaren, lägg formuläret i kuvertet, förslut det och lämna över det till din socialsekreterare. Dina svar är anonyma och kommer att behandlas av Socialstyrelsen för att förbättra samtalsstödet enligt de synpunkterna från enkäten men utan vetskap om vem som svarat.

Kryssa för svarsalternativen som bäst passar din upplevelse

1. Vilken del av stödet har ni gått igenom idag? Det kan vara flera delar. Om du inte vet, fråga din socialsekreterare						
☐ Upptäckt: ett första samtal om vad du får och inte får göra	☐ Frågor om hur du mår (Riskbe- dömning)	☐ Frågor om vad du får och inte får göra (Riskbe- dömning)	☐ Nätverks- karta och frågor om din familj (Riskbe- dömning)	☐ Frågor om hot och ned- tryck- ningar (Riskbe- dömning)	☐ Frågor om fysiskt våld (Riskbedöm- ning)	☐ Annat:
2. Var frågorna lätta att förstå?						
☐ Ja		☐ Nej		☐ Delvis		
Om du tyckte att frågorna var svåra att förstå, eller delvis svåra att förstå, kan du beskriva lite mer vad som var svårt?						

5. När du tänker på de ämnen som ni har pratat om idag, är det något som du skulle velat ta upp men som du inte fick frågor om? Vad är det i så fall?
6. Har du något mer att tillägga om bedömningsstödet som inte har täckts in av svaren ovan? Du får gärna skriva ner både positiva och/eller kritiska synpunkter.

Tack för dina svar!

Enkät till socialsekreterare

Frågor i slutet av testperioden

Nedan följer några frågor om hur du upplevde arbetet med stödet.

Kryssa för svarsalternativen som stämmer överens med din upplevelse eller skriv in svaren till öppna frågor.

1. Hur länge har du arbetat inom området barn och unga? _____

2. Hur länge har du arbetat med frågor som rör hedersrelaterat våld och förtryck? _____

3. Hur många barn har du intervjuat med metodstödet? _____

4. Är manualen tillräckligt utförlig för att du ska förstå hur du ska:

→ genomföra intervjun ☐ Ja ☐ Nej

Om nej, vad saknas/är oklart i manualen?

→ sammanställa resultatet ☐ Ja ☐ Nej

Om nej, vad saknas/är oklart i manualen?

→ tyda intervjustvaren ☐ Ja ☐ Nej

Om nej, vad saknas/är oklart i manualen?

→ återkoppla resultatet ☐ Ja ☐ Nej

Om nej, vad saknas/är oklart i manualen?

5. I vilken utsträckning uppfattar du att bedömningsstödet bidrar till att relevant information kommer fram i ärendet?

- ☐ I stor utsträckning
- ☐ I ganska stor utsträckning
- ☐ I ganska liten utsträckning
- ☐ Inte alls
- ☐ Vet inte

Om du anser att stödet bara bidrar i liten utsträckning eller inte alls till att relevant information kommer fram, vad anser du saknas i stödet eller borde förbättras?

6. När det gäller de slutna frågor i tabellform, ställde du frågorna som de stod i katalogen eller formulerade du om frågorna/ställde öppna frågor för att täcka in områden?

☐ Ställde som de stod i formuläret

☐ Formulerade om

7. Om du ställde frågorna i slutna form som de stod där, hur kändes det att arbeta med slutna frågor på det sättet?

☐ Bra

☐ Mindre bra

☐ Dåligt

Om det kändes mindre bra eller dåligt, berätta mer om vad som inte kändes bra och dina tankar kring hur frågorna skulle kunna förbättras.

8. Var det lagom utrymme för att skriva ner svaren för de öppna frågorna i formuläret?

☐ Ja

☐ Nej

☐ Delvis

Om nej eller delvis, var det för stort eller för lite utrymme? Vilka frågor gällde det?

9. Har du något mer du vill säga om bedömningsstödet som inte har täckts in av svaren ovan? Båda kritiska och positiva kommentarer är av värde för oss.

[illegible]

Tack för dina svar!

Enkät till socialsekreterare

Frågor i slutet av testperioden, när stödet använts på ett gammalt ärende

Nedan följer några frågor om hur du upplever stödet när du sätter det i relation till ett gammalt ärende. Gå gärna igenom hela frågekatalogen som om ärendet var aktuellt just nu så att du har ett så tydligt intryck som möjligt.

Kryssa för svarsalternativen som stämmer överens med din upplevelse eller skriv in svaren på öppna frågor.

1. Hur länge har du arbetat inom området barn och unga? _____

2. Hur länge har du arbetat med frågor som rör hedersrelaterat våld och förtryck? _____

3. Är manualen tillräckligt utförlig för att du ska förstå hur du ska:

→ genomföra intervjun ☐ Ja ☐ Nej

Om nej, vad saknas/är oklart i manualen?

→ sammanställa resultatet ☐ Ja ☐ Nej

Om nej, vad saknas/är oklart i manualen?

→ tyda intervjustvaren ☐ Ja ☐ Nej

Om nej, vad saknas/är oklart i manualen?

→ återkoppla resultatet ☐ Ja ☐ Nej

Om nej, vad saknas/är oklart i manualen?

4. I vilken utsträckning uppfattar du att bedömningsstödet skulle ha bidragit till att relevant information hade kommit fram i ärendet?

- ☐ I stor utsträckning
- ☐ I ganska stor utsträckning
- ☐ I ganska liten utsträckning
- ☐ Inte alls
- ☐ Vet inte

Utveckla ditt svar nedan:

Om du anser att stödet bara hade bidragit i liten utsträckning eller inte alls till att relevant information kommer fram, vad anser du saknas i stödet eller borde förbättras?

Kom det fram någonting i den gamla utredningen som ni genomförde utan stöd som inte hade fångats upp av stödet? Vad var det i så fall?

5. Hade det kommit fram mer eller en annan typ av information med hjälp av stödet än den som nu finns dokumenterad? Vilken information/vilka frågeområden gäller det i så fall?

6. Hade bedömningen av risk och skyddsbehov sett annorlunda ut om du hade använt stödet i detta ärende? På vilket sätt i så fall?

7. Har du något mer du vill tillägga om bedömningsstödet som inte har täckts in av svaren ovan? Både kritiska och positiva kommentarer är av värde för oss.

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Tack för dina svar!

Att möta barn som kan vara utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck

Till dig som arbetar inom hälso- och sjukvården

Att möta barn som kan vara utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck

Du som möter barn i ditt dagliga arbete inom hälso- och sjukvården möter sannolikt barn som är utsatta för våld och även för hedersrelaterat våld och förtryck. I denna folder finns information som kan hjälpa dig att upptäcka utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck. Du får också råd om hur du kan agera i sådana fall.

Vad är hedersrelaterat våld och förtryck?

Hedersrelaterat våld och förtryck utövas för att bevara eller återupprätta en persons, en familjs eller en annan, liknande grupps heder.

Hedersrelaterat våld bygger på en föreställning om heder som inbegriper ett helt kollektiv, inte enbart en enskild person. Var och en som ingår i kollektivet/gruppen är alltså inte bara ansvarig för sin egen heder utan även för de andras, och kan genom sitt agerande anses skada en annan gruppmedlems eller hela gruppens heder. Flickor och kvinnor är mest utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck men även pojkar och män kan vara utsatta.

Det finns en rad olika beteenden som anses skada hedern, men centrala aspekter som återkommer är flickors och kvinnors beteende som är kopplat till sexualitet.

För att hålla en familjs heder intakt ska flickor enligt detta tankesätt inte ha sex före äktenskapet. Det är viktigt att deras oskuld bevaras och de kan därför bli hårt kontrollerade, både för att förhindra att de har sex före äktenskapet och för att förhindra rykten. I en hederskontext kan det räcka med rykten för att en familjs heder anses vara skadat. Både flickor och pojkar är begränsade i sitt val av en livspartner. Det är vanligt att pojkar blir tvungna att kontrollera andra familjemedlemmar för att bevara hedern.

Våldsuttrycken liknar på många sätt våld i nära relationer och våld mot barn generellt.

Hedersrelaterat våld kan sträcka sig från en begränsning av vardagliga val till ett liv under hård kontroll, med fysiska bestraffningar och i värsta fall mord. Uttryck som är speciella för hedersrelaterat våld är kvinnlig könsstympning, tvångsäktenskap och bortförande ur landet.

Hbtq-personer är speciellt utsatta i en hederskontext.

Det beror på att det anses skamligt att inte passa in i traditionella könsroller, både när det gäller vem man blir kär i och vem man själv vill vara.

Även personer med intellektuella funktionshinder utgör en speciellt utsatt grupp.

Funktionshindret kan anses som en skam i familjen. Det kan till exempel leda till att familjen försöker dölja funktionshindret genom tvångsäktenskap.

Tecken att vara uppmärksam på

Barn som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck mår ofta dåligt på grund av de strikta begränsningar som de tvingas leva med i vardagen. Dessa begränsningar brukar bli allt striktare, ju äldre barnet blir. Det gäller speciellt flickor, vars frihet kan bli hårt begränsad från den dag de får mens eller när de av andra skäl börjar ses som kvinnor.

Frihetsbegränsningen är en form av psykiskt våld. Detta våld syns inte, till skillnad från blåmärken eller andra fysiska skador. Om du misstänker att barnet lever i en hederskontext är det viktigt att du är speciellt uppmärksam på de olika tecknen, både fysiska och psykiska, som beskrivs i den här foldern.

Synliga fysiska tecken:

- Blåmärken, strypmärken, frakturer, svullnader
- Stickmärken, brännskador, tandskador
- Bortslitet hår
- Skador på flera ställen på kroppen
- Blåmärken av olika ålder (kan tyda på upprepat våld)

Mer diffusa tecken:

- Återkommande symptom som alltid är detsamma eller liknar varandra, utan att någon orsak kan hittas
- Kronisk smärta och psykosomatiska symptom
- Psykiska symptom som ångest, depression, självmordsbenägenhet, självskadebeteende
- Ätstörningar
- Missbruk
- Posttraumatiskt stressyndrom
- Traumareaktioner som förvirring, och svårigheter att berätta sammanhängande och att minnas vissa saker

Särskilda tecken inom en hederskontext

Kvinnlig könsstympning

- Kan variera mellan att delar av klitoris har skadats till att den synliga delen av klitoris och inre och yttre blygdläppar är bortskurna. I den mest långgående typen av könsstympning sys blygdläpparna ihop. Endast ett litet hål lämnas öppet, så att urin och mensblod kan rinna ut.
- Könsstympning kan ha både fysiska och psykiska konsekvenser, såsom traumareaktioner, återkommande infektioner

och starka smärtor vid menstruation, toalettbesök och sexuellt umgänge.

- Könsstympning är förbjudet i Sverige enligt lagen med förbud mot könsstympning av kvinnor (1982:316).

Att tänka på vid mötet om du misstänker eller vet om att en flicka är könsstympad

- Om en flicka är könsstympad behöver man ställa frågor för att kunna förstå hennes situation och en orosanmälan behöver övervägas. Flickan kan behöva stöd av en kurator eller en psykolog. Hon kan också behöva hänvisas till en specialistmottagning för könsstympade flickor och kvinnor.
- I mötet med flickan kan det vara lämpligt att använda begreppet omskärelse istället för begreppet könsstympning, vilket alla patienter inte är bekväma med.

Oro kring att inte vara oskuld

- Flickan och den medföljande vårdnadshavaren kan ha frågor kring hennes oskuld. Vårdnadshavare eller andra medföljande släktingar kan till exempel be om en så kallad oskuldskontroll eller ett så kallat oskuldsintyg.
- Oskuldskontroller och oskuldsintyg är inte i överensstämmelse med kravet på vetenskap och beprövad erfarenhet. Det är inte möjligt att medicinskt fastställa om en flicka har haft penetrerande samlag eller inte.
- Om flickan och/eller en medföljande vuxen kräver ett oskuldsintyg är det viktigt att inte bara avfärda kravet utan uppmärksamma att det kan vara ett tecken på utsatthet. Därför behöver man ställa frågor om våldsutsatthet och överväga om en orosanmälan behöver göras.

Att prata om våld med barn

Vårdgivaren ska ha etablerade rutiner så att hälso- och sjukvårdspersonalen kan prata med barnet i enrum om orsaken till symptom eller tecken på våld (se 8 § i Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2014:4) om våld i nära relationer). Det kan vara så att barn spontant berättar om våldsutsattheten. Om det händer är det viktigt att du lyssnar lugnt och låter hen berätta till punkt. Visa att du tror på barnet och följ upp med följdfrågor.

Om barnet inte berättar spontant kan det vara bra att fråga barnet om våld, om du misstänker att hen är utsatt. Det är mycket möjligt att hen förnekar det, trots att hen är våldsutsatt. Forskning visar att det ändå kan vara bra att ställa sådana frågor eftersom det visar en öppenhet för att ta emot information om en eventuell våldsutsatthet. Om frågor om våld redan har ställts kan det leda till att barnet vågar berätta om våldsutsattheten vid ett senare tillfälle.

I samtalet med barnet kan en tolk behövas. Det kan vara olämpligt att använda en anhörig som tolk med tanke på att det är viktigt att använda en tolk som är neutral både i förhållande till den våldsutsatta och till den som utövar våldet. En annan förutsättning för att känna sig trygg är att den våldsutsatta litar på tolken. I fall där du misstänker hedersrelaterat våld kan en telefontolk vara ett alternativ eftersom det ger möjlighet till anonymitet.

Exempel på hur du kan fråga om våld i enrum med barnet:

- När jag lyssnar/undersöker/tittar på dig ser jag tecken som kan bero på att någon har gjort dig illa. Är det så – har någon gjort dig illa?
- Jag ser att du har ett blåmärke där – hur fick du det, har någon gjort dig illa?

- Du berättar att du känner dig ledsen/trött/orolig
 - Vet du varför du känner dig så? Har det hänt något speciellt? Hur har du det hemma? I skolan? Med dina kompisar?

Möjliga följdfrågor (dessa kan fungera bra för att upptäcka begränsningar som är kopplade till hedersrelaterat våld och förtryck):

- Finns det saker som du måste göra fast du inte vill?
Vad är det i så fall?
- Finns det saker som du vill göra men som du inte får göra?
Vad är det i så fall?

Vad ska jag göra om våldsutsatthet upptäcks eller om jag själv misstänker våldsutsatthet?

Om man får kännedom eller misstänker att ett barn far illa är man skyldig att genast anmäla detta till socialtjänsten. Det framgår av 14 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453). Om ett barn visar symptom eller tecken som väcker misstanke om att barnet har utsatts för våld eller andra övergrepp av närstående ska en sådan orosanmälan göras (se 8 kap. 8 § SOSFS 2014:4). Det är därefter socialtjänstens ansvar, inte sjukvårdens, att utreda huruvida barnet är våldsutsatt.

Du ska också bland annat beakta barnets behov av vård, såväl fysiskt som psykiskt, med anledning av våldet (se 8 kap. 8 § SOSFS 2014:4). Det kan vara bra att ta reda på om ni har egna rutiner kring vad som ska göras i en sådan situation.

Om du känner dig osäker på om en anmälan ska göras kan du vända dig till socialtjänsten för att få stöd och vägledning, utan att röja barnets identitet. Är du osäker på vilken information du bör lämna till familjen kan du fråga socialtjänsten även om det. Det kan uppstå situationer då det finns en akut risk för barnet. Då kan du behöva kontakta både socialtjänsten och polisen.

Att göra en orosanmälan till socialtjänsten

- Lämna din anmälan till socialtjänsten i den kommun där barnet bor.
- Det finns inga krav på hur en anmälan ska utformas, men du bör göra den skriftligt. I brådskande fall kan du göra en muntlig anmälan och i efterhand bekräfta den skriftligt.
- I din anmälan ska du redogöra för orsaken till din oro. Det kan till exempel handla om skador eller symptom som barnet uppvisar, om samspelet mellan barnet och föräldern eller om föräldrarnas hälsotillstånd.
- Om du misstänker hedersrelaterat våld och förtryck är det viktigt att du berättar det i din anmälan eller säger det till socialtjänsten. Då vet socialtjänsten att det kan krävas extra försiktighetsåtgärder i kontakten med barnet och vårdnadshavare.
- Ange i din anmälan om du/ni vill ha återkoppling. Socialtjänsten är då skyldig, såvida det inte är till men för barnet, att meddela dig/er om huruvida en utredning kommer att inledas eller inte (se 14 kap. 1 b § SoL).

Information till vårdnadshavare kan medföra risker

I vanliga fall har vårdnadshavare rätt att få information om barnet i enlighet med rätten och skyldigheten att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. I takt med att barnet blir äldre och mognare, och därmed får en ökad självbestämmanderätt, övergår rätten att förfoga över sekretessen mer och mer till barnet.

Huruvida vårdnadshavaren ska informeras – och om vad – måste bedömas i varje enskilt fall, med utgångspunkt från bland annat barnets ålder och mognad. Även om vårdnadshavaren har rätt att ta del av uppgifter rörande barnet, kan det

i vissa fall finnas skäl att inte lämna uppgifterna till vårdnadshavaren. Enligt reglerna om sekretess får en uppgift om barnet nämligen inte lämnas ut till vårdnadshavaren om barnet kan antas lida betydande men om uppgiften röjs för vårdnadshavaren (se 12 kap 3 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400)). Betydande men innebär att barnet kan skadas allvarligt psykiskt, fysiskt eller på annat sätt om uppgiften lämnas ut till vårdnadshavaren. Så kan vara fallet om barnet är utsatt för exempelvis våld eller förtryck.

Tänk på att patientjournalen kan nås genom direktåtkomst

Vid vård av en patient ska det alltid föras en patientjournal. Patientjournalen ska innehålla de uppgifter som behövs för att ge patienten en god och säker vård. Om uppgifterna finns tillgängliga ska en patientjournal bland annat innehålla väsentliga uppgifter om bakgrunden till vården, om ställd diagnos, om vidtagna och planerade åtgärder samt uppgift om den information som lämnats till bland andra patienten, dennes vårdnadshavare och övriga närstående.

Patientjournalen kan nås av patienten via till exempel 1177 Vårdguidens e-tjänster (genom så kallad direktåtkomst). Det kan innebära en risk för att barn kan utsättas för påtryckningar om att visa journaluppgifterna för exempelvis anhöriga. En vårdgivare får ge patienter direktåtkomst till patientjournalen men har ingen skyldighet att erbjuda det. Vårdgivaren kan också begränsa direktåtkomsten så att den som loggar in bara kan se vissa delar av patientjournalen, till exempel på grund av sekretess.

Hur mycket journalinformation som visas kan alltså variera och bestäms av varje vårdgivare. Du behöver veta om ni har egna rutiner som rör till exempel undantag från direktåtkomst och vad som gäller för dokumentation och sökord, såsom ”våld”.

I fall av hedersrelaterat våld och förtryck finns det skäl att begränsa den information som visas vid direktåtkomst. En begränsning av direktåtkomst av vissa uppgifter kan bli aktuellt för olika typer av uppgifter. Informationen som kan behöva begränsas kan till exempel beröra samtal om våld och begränsningar, abort (även av tidigare abort som framkommit vid anamnes), användning av preventivmedel, gjorda graviditetstest och besök hos gynekolog. Dessa uppgifter kan medföra att våldet eskalerar om våldsutövaren tar del av informationen.

Mer information och stöd

För stöd i ärenden som rör hedersrelaterat våld och förtryck

Ring den nationella stödtelefonen för yrkesverksamma:
010-223 57 60

Mer om hedersrelaterat våld och förtryck

Hemsidan av det nationella kompetensteamet mot hedersrelaterat våld och förtryck:

www.hedersfortryck.se

Kunskapsguidens sida om hedersrelaterat våld och förtryck:

<https://kunskapsguiden.se/omraden-och-teman/vald-och-fortryck/hedersrelaterat-vald-och-fortryck/>

Mer om könsstympning och oskuldskontroller/-intyg

Socialstyrelsen (2016): Kvinnlig könsstympning – ett stöd för hälso- och sjukvårdens arbete.

<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/kunskapsstod/2016-6-59.pdf>

Socialstyrelsen (2018): Meddelandeblad om så kallade oskuldskontroller och oskuldsintyg
<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/meddelandeblad/2018-2-14.pdf>

Mer om att möta våldsutsatta inom vården

Sveriges Kommuner och Regioner (2021): Hälso- och sjukvård för våldsutsatta
<https://skr.se/skr/tjanster/rapporterochskrifter/publikationer/halsoochsjukvardforvaldsutsatta.52085.html>

Socialstyrelsens (2016): Våld. Handbok om socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens arbete med våld i nära relationer
<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/handbocker/2016-6-37.pdf>

Webbstöd för vården av Nationellt Centrum för Kvinnofrid
<https://nck.uu.se/kunskapsbanken/webbstod-for-varden/>

Mer om information, sekretess och journalföring

Socialstyrelsens (2020): Meddelandeblad om barn som söker hälso- och sjukvård
<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/meddelandeblad/2020-12-7117.pdf>

Socialstyrelsen (2017): Journalföring och behandling av personuppgifter i hälso- och sjukvården
<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/handbocker/2017-3-2.pdf>

Innehållet i broschyren

Du som möter barn i ditt dagliga arbete inom hälso- och sjukvården möter sannolikt barn som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Broschyren är ett stöd för dessa möten. Här presenteras en kort definition av vad hedersrelaterat våld och förtryck är, vilka tecken våldsutsatta barn kan uppvisa och hur du kan prata med barn om våld. Broschyren redogör också för när och hur man gör en orosanmälan och vad som är viktigt att tänka på i journalföringen i sammanhanget. Utöver det hänvisar broschyren till mer utförliga källor för alla nämnda områden.

Foto August Åberg, Scandinarv bildbyrå, Tryck Elanders Sverige AB, oktober 2021

Att möta barn som kan vara utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck

(artnr 2021-11-7605) kan beställas från

Socialstyrelsens publikationsservice.

www.socialstyrelsen.se/publikationer

E-post: publikationsservice@socialstyrelsen.se

Publikationen kan även laddas ner från www.socialstyrelsen.se

Juridiska utgångspunkter vid utredning av vuxna personer som utövar våld i nära relation

Den här texten sammanfattar de juridiska utgångspunkterna för utredning och beviljande av insatser till vuxna personer som behöver stöd och hjälp för att upphöra med våld i nära relation.

Ansvar för insatser till våldsutövare

I 5 kap. 11 § socialtjänstlagen (2001:453), SoL, tydliggörs att socialnämnden ska verka för att den som utsatts för brott och dennes närstående får stöd och hjälp samt att nämnden ska beakta att kvinnor som är eller har varit utsatta för våld eller andra övergrepp av närstående kan vara i behov av stöd och hjälp för att förändra sin situation. Vidare anges att nämnden ansvarar för att barn som utsatts för brott och dennes närstående får stöd och hjälp. Det samma gäller för barn som bevittnat våld eller andra övergrepp av eller mot närstående.

Insatser som riktar sig till våldsutövare har länge i förarbeten framhållits som en viktig del i arbetet för att bekämpa och förebygga våld. I detta sammanhang har socialtjänsten ett ansvar för att ta ett helhetsgrepp om frågan och se till att hela familjen får den hjälp och det stöd som respektive person behöver. Insatser till våldsutövaren är av avgörande betydelse för att förebygga att våldet upprepas.¹

Den 1 augusti 2021 infördes en ny bestämmelse i 5 kap. 11 a § SoL, om att socialnämnden ska verka för att den som utsätter eller har utsatt närstående för våld eller andra övergrepp ska ändra sitt beteende. Av förarbetena till bestämmelsen anges bl.a. att socialnämnden framöver bör ha ett större fokus på att personer, som utsätter eller har utsatt närstående för våld, ges insatser som syftar till att förändra deras beteende och förhindra att de fortsätter att utsätta sina närstående för våld.²

Personer som utsätter eller har utsatt närstående för våld är en heterogen grupp där det kan skilja sig åt vilka insatser som behövs för att en person ska upphöra med det våldsamma beteendet. Socialnämnden bör därför avgöra vilken insats som bör ges med hänsyn till den enskildes förutsättningar och behov, baserat på faktorer som *risk för återfall* och individens mottaglighet.³ Hänsyn ska alltid tas till säkerheten för den eller de som har utsatts för våld eller övergrepp och dennes närstående. Det bör också särskilt beaktas exem-

¹ Prop. 2006/07:38 Socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor s. 25 och prop. 2011/12:4 Utredningar avseende vissa skador och dödsfall s. 29.

² Prop. 2020/21:163 Förebyggande av våld i nära relation s. 18.

³ Prop. 2020/21:163 s. 20.

pelvis om den våldsutsatta är ett barn, lever i en hederskultur eller har en särskilt utsatt ställning till följd av en funktionsnedsättning.⁴ Det kan exempelvis handla om riskbedömningar vid beslut om insatser till den som utsätter närstående för våld och information till den våldsutsatta.⁵

Mer information om den nya bestämmelsen finns i Socialstyrelsens meddelandeblad nr 5/2021.

Utredning av vuxna förutsätter i regel frivillighet

En förutsättning för att kunna erbjuda och bevilja individanpassade insatser till den som utsatt, riskerar att utsätta eller utsätter närstående för våld är att socialtjänsten utreder personens behov av stöd och hjälp. Detta då individuellt anpassade insatser förutsätter en behovsprövning i det enskilda fallet i enlighet med 4 kap. 1 eller 2 § SoL.

Av 11 kap. 1 § SoL framgår att socialnämnden utan dröjsmål ska inleda utredning av vad som genom ansökan, anmälan eller på annat sätt har kommit till nämndens kännedom och som kan föranleda någon åtgärd av nämnden. Frågan om socialtjänsten ska inleda en utredning får avgöras från fall till fall vid en s.k. *förhandsbedömning*. En utredning enligt 11 kap. 1 § SoL får då som huvudregel inte inledas mot någon vuxen persons vilja, om utredningen avser den vuxne själv. Detta då nämnden i regel inte kan vidta några åtgärder om den enskilde inte är intresserad och själv vill ansöka om insatser.

Från denna huvudregel finns några få undantag. Kan det föreligga ett vårdbehov som behöver tillgodoses med stöd av bestämmelser i lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall, LVM, och lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU, får utredningen bedrivas mot den enskildes vilja. Detsamma gäller när nämnden på begäran av annan myndighet eller domstol är skyldig att yttra sig.⁶ Det är dock viktigt att notera att varken vård enligt LVU eller enligt LVM kan komma ifråga om vården kan ges på frivillig väg enligt SoL.⁷

Enskilda som av olika skäl kommer i kontakt med socialtjänsten utan att själva ha ansökt om bistånd enligt SoL kan ha en problematisk situation som skulle kunna förändras genom insatser från socialnämnden, men samtidigt inte själva ha en vilja att ansöka om eller ta emot hjälp. Socialnämndens uppgift kan då handla om att vid samtal med den enskilde informera om rätten till bistånd enligt SoL, föreslå lämpliga insatser och försöka motivera den enskilde till att ta emot dessa.⁸ Redan i socialtjänstlagens portalparagraf, 1 kap. 1 § tredje stycket SoL, slås fast att verksamheten ska bygga på respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet.

⁴ Se 5 kap. 11 a § SoL och prop. 2020/21:163 s. 20.

⁵ Prop. 2020/21:163 s. 61 f.

⁶ Jfr prop. 1979/80:1 Om socialtjänsten s. 399.

⁷ Jfr 1 § LVU och 1 § LVM.

⁸ Jfr JO 1998/99 s. 224.

Utformning och genomförande av insatser

Socialnämndens insatser för den enskilde ska, enligt 3 kap. 5 § SoL, utformas och genomföras tillsammans med honom eller henne och vid behov i samverkan med andra samhällsorgan och med organisationer och andra föreningar. I förarbeten till lagen anges att den här bestämmelsen är av grundläggande betydelse för socialtjänstens arbete och handlar om att tydligt uttrycka att socialtjänsten inte får vidta insatser ”över huvudet” på den enskilde.⁹ På samma sätt som gäller för att genomföra en utredning får alltså insatser som huvudregel endast genomföras tillsammans med och med samtycke från den enskilde. Undantagen finns, som tidigare nämnts, i LVU och LVM.

För personer som utsätter eller har utsatt närstående för våld kan det beroende på individens förutsättningar bli aktuellt för socialnämnden att erbjuda olika slags insatser som grundas på samtal. Exempel på hur socialnämnden kan verka för att personer som utsätter närstående för våld ska upphöra med våldet är bl.a. påverkans- och behandlingsarbete, stödjande samtal och information om våld.¹⁰ Socialstyrelsen har identifierat metoder med visst vetenskapligt stöd för att förebygga återfall i våld (Socialstyrelsen, Behandlingsmetoder för personer som utövar våld i nära relationer, 2020). För personer som utövar våld, när det utöver våldsamma tendenser finns problem med till exempel missbruk eller psykisk ohälsa, kan det finnas behov av insatser från aktörer utanför socialtjänsten, exempelvis hälso- och sjukvården, som allmän rådgivning eller kontakt med en psykiatrisk mottagning.¹¹ När den enskilde har behov av insatser både från socialtjänsten och från hälso- och sjukvården ska kommunen tillsammans med regionen upprätta en individuell plan (sk SIP), förutsatt att den enskilde samtycker till detta.¹²

När en vuxen person behöver insatser för att upphöra med våldsamt beteende kan situationen aktualisera en utredning av ett barns behov av skydd och stöd hos socialtjänsten. I SOSFS 2014:4 finns allmänna råd om vad utredningen av barnets behov bör innehålla när barnet utsatts för eller bevittnat våld i nära relation.

Läs mer om utredningen i handboken Utreda barn och unga.

Lagen om vård av unga, LVU

Vård med stöd av 3 § LVU får beredas barn under 18 år men kan även beredas den som har fyllt 18 år men inte 20 år, om sådan vård med hänsyn till den unges behov och personliga förhållanden i övrigt är lämpligare än någon annan vård och det kan antas att behövlig vård inte kan ges med den unges samtycke.¹³

⁹ Prop. 1979/80:1 s. 528.

¹⁰ Prop. 2020/21:163 s. 20.

¹¹ Prop. 2020/21:163 s. 20.

¹² 2 kap. 7 § SoL.

¹³ 1 § tredje stycket LVU.

I 3 § LVU anges förutsättningarna för att bereda den unge vård på grund av den unges *eget beteende*. Ett beslut om vård kan beredas om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet, eller något annat socialt nedbrytande beteende. Det är dock endast den unges eget vårdbehov som får ligga till grund för ett omhändertagande enligt lagen. Intresset av att t.ex. tillgodose samhällsskyddet är i sig inte tillräckliga skäl för vård med stöd av LVU.¹⁴ När det gäller unga som utövar våld i nära relationer så finns det exempel från kammarrätter där den som har utsatt föräldrar och syskon för våld har ansetts ha ett sådant socialt nedbrytande beteende som avses i 3 § LVU (i vissa fall har våldet utövats inom ramen för en hederskontext).¹⁵

Vad gäller upphörande av vård på grund av eget beteende enligt 3 § LVU är det enligt förarbetena den unges behandlingsbehov som ska vara bestämmande för hur lång tid vården ska bestå.¹⁶ Har vård beslutats med stöd av 3 § LVU måste den dock upphöra senast när den unge fyller 21 år.¹⁷ Kammarrätter har i avgöranden ansett att för att vård med stöd av 3 § LVU ska kunna upphöra krävs att det beteende som varit orsaken till vården har upphört och att förhållandet kan bedömas som stabilt. Det är alltså inte tillräckligt med en positiv utveckling utan den behöver också ha bestått en viss tid och kunna garanteras utan fortsatt vård med stöd av LVU.¹⁸

Läs mer om LVU i Socialstyrelsens handbok om LVU.

Förebyggande insatser enligt 22 § LVU till unga våldsutövare

Beslut enligt 22 § LVU kan även fattas för unga vuxna som har fyllt 18 år men inte 20 år. För att bestämmelsen ska vara tillämplig ska den unge ha ett sådant beteende som avses i 3 § LVU, det vill säga missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende. Likt 3 § LVU ska det vara fråga om ett pågående beteende som ska brytas.¹⁹ De insatser som nämnden har möjlighet att besluta om i ett sådant fall är

- att den unge ska hålla regelbunden kontakt med en särskilt kvalificerad kontaktperson som socialnämnden utsett
- att den unge ska delta i behandling i öppna former inom socialtjänsten.²⁰

Avsikten med bestämmelsen är att stärka socialnämndens möjlighet att ingripa oberoende av samtycke och i ett tidigare skede än när en ansökan om LVU-vård måste göras. Behövlig behandling ska kunna ges medan den unge bor kvar i hemmet. Det kan bland annat handla om unga som har en så ytlig

¹⁴ Prop. 1979/80:1 s. 583.

¹⁵ Se t.ex. Kammarrätten i Göteborgs domar i mål nr 1984-20, mål nr 5536-20, mål nr 6245-19 och mål nr 1230-20, samt Kammarrätten i Stockholms dom i mål nr 3727-20.

¹⁶ Prop. 1979/80:1 s. 587-588.

¹⁷ 21 § tredje stycket LVU.

¹⁸ Se exempelvis Kammarrätten i Jönköpings dom i mål nr 2811-17, Kammarrätten i Stockholmsdomar i mål nr 3107-19 och mål nr 3619-19 samt Kammarrätten i Göteborgs dom i mål nr 2400-19.

¹⁹ Proposition 2014/15:25 Tydligare reaktioner på ungas brottslighet. Propositionen konstaterar att det s.k. aktualitetskravet i 3 § LVU även gäller 22 § LVU.

²⁰ 22 § LVU.

motivation när det gäller att medverka till behandling att det är svårt att skapa kontinuitet inom ramen för en frivillig behandlingskontakt.²¹

Beslutet kan fortsätta att gälla fram till dess att den unge fyller 21 år, om förutsättningarna för beslutet fortfarande är uppfyllda.

Risken att skada närstående kan ha betydelse i en LVM-utredning

Utgångspunkten är att vård för att motverka missbruk ges i samförstånd med den som behöver stöd och hjälp utifrån bestämmelserna i SoL. Under de förutsättningar som anges i LVM så ska dock den som har missbruksproblem beredas vård oberoende av eget samtycke, dvs tvångsvård. En LVM-utredning kan genomföras oavsett den enskildes samtycke.²² Det är givetvis en utredning som genomförs utifrån personens missbruk, inte utifrån eventuell kännedom om våldsutövande. Men om det kan befaras att någon, till följd av missbruket, kan komma att allvarligt skada sig själv eller någon närstående är det en omständighet som kan ha betydelse för frågan om vård enligt LVM ska beslutas enligt 4 § LVM. Tvångsvården ska, enligt 3 § LVM, syfta till att genom behövliga insatser motivera den med missbruksproblem så att hen kan antas vara i stånd att frivilligt medverka till fortsatt behandling och ta emot stöd för att komma ifrån sitt missbruk.

Sekretess och uppgiftsutlämnande

Socialtjänsten kan under en utredning få kännedom eller misstanke om att en person har utövat våld eller andra övergrepp mot en närstående, exempelvis genom användning av ett riskbedömningsinstrument. Frågan kan då uppstå om socialtjänsten *kan*, *bör* eller *ska* lämna ut uppgifter om detta till polisen.

Allmänt om sekretess i socialtjänsten

Sekretess till skydd för enskilda inom socialtjänst m.m. regleras i 26 kap. offentlighets- och sekretesslag (2009:400), OSL. Enligt 26 kap. 1 § OSL gäller sekretess inom socialtjänsten för uppgift om en enskilds personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon närstående till denne lider men.

Sekretessen inom socialtjänsten gäller med ett omvänt skaderekvisit, dvs. det råder en presumtion för sekretess. Sekretessen är starkare än inom många andra verksamheter, där skaderekvisitet är rakt, vilket innebär en presumtion för att uppgiften är offentlig.

Sekretessbrytande bestämmelser

I 10 kap. OSL finns sekretessbrytande bestämmelser. Av 10 kap. 1 § och 12 kap. 1 § OSL följer att sekretess till skydd för någon enskild inte hindrar att uppgifter om den enskilde lämnas till den enskilde själv, andra enskilda eller en myndighet, om den enskilde samtycker till det.

Möjligheten att använda sig av generella sekretessbrytande bestämmelser är dock begränsad i socialtjänsten. Sekretess inom socialtjänstområdet enligt 26 kap. 1 § OSL har som exempel undantagits från den generalklausul som

²¹ Prop. 1984/85:171 s. 23-24 och 40-41.

²² Jfr 2 och 7 §§ LVM.

finns i 10 kap. 27 § OSL som ger möjlighet till utlämnande mellan myndigheter efter en slags intresseavvägning. Av förarbetena framgår bl.a. att vården i socialtjänsten bygger på att den enskilde ska känna förtroende för dem som har hand om vården och att samråd med andra myndigheter därför i princip inte ska ske utan den enskildes samtycke. Det skulle bl.a. kunna leda till minskad benägenhet att ta kontakt med socialtjänsten.²³

Möjlighet till utlämnande specifikt gentemot polis och åklagare
För några situationer har det dock ansetts viktigt att även den starka sekretessen inom socialtjänstområdet ska kunna brytas till förmån för ett informationsutbyte med andra myndigheter. Det har därför införts möjligheter att i vissa särskilt angivna fall lämna ut uppgifter trots att de omfattas av sådan sekretess. Sådant utrymme finns t.ex. för att lämna ut uppgifter till brottsbekämpande myndigheter för att i huvudsak förhindra, förebygga eller utreda vissa brott. Socialtjänstsekretessen får bland annat, under vissa förutsättningar, enligt 10 kap. 20 § OSL brytas för att möjliggöra ett *omedelbart polisiärt ingripande mot unga*, eller enligt 10 kap. 18 a § OSL för att *i brottsförebyggande syfte* lämna en uppgift som rör en enskild som inte har fyllt tjugooett år till Polismyndigheten eller Säkerhetspolisen. Det är om det på grund av särskilda omständigheter finns risk för att den unge kommer att utöva brottslighet, uppgiften kan antas bidra till att förhindra det och det med hänsyn till planerade eller pågående insatser för den unge eller av andra särskilda skäl inte är olämpligt att uppgiften lämnas ut.

Socialtjänstsekretessen får också med stöd av 10 kap. 21–23 §§ OSL brytas vid misstankar om vissa begångna brott mot såväl unga som vuxna. Av 10 kap. 21 § OSL följer att sekretess enligt bl.a. 26 kap. 1 § OSL inte hindrar att en uppgift lämnas till en åklagarmyndighet eller Polismyndigheten, om uppgiften angår *misstanke om brott som riktats mot någon som inte har fyllt arton år* och det är fråga om brott som avses i 3, 4 eller 6 kap. brottsbalken eller lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor, t.ex. mord, dråp, grov misshandel, människorov, olaga frihetsberövande och våldtäkt mot barn.

Om det finns en misstanke om brott mot ett barn enligt 3, 4 eller 6 kap. brottsbalken eller lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor, bör dessutom en polisanmälan skyndsamt göras, såvida det inte strider mot barnets bästa. Om det är oklart huruvida en polisanmälan ska göras, bör polis eller åklagare konsulteras.²⁴

Av 10 kap. 23 § OSL framgår att en uppgift som angår misstanke om ett begånget brott och som är sekretessbelagd enligt bl.a. 26 kap. 1 § OSL får lämnas till en åklagarmyndighet, Polismyndigheten, Säkerhetspolisen eller någon annan myndighet som har till uppgift att ingripa mot brottet endast om misstanken angår brott för vilket det inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i ett år, försök till brott för vilket det inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år.²⁵

²³ Prop. 1981/82:186 s. 14-15. och prop. 1990/91:111 s. 9.

²⁴ Se Socialstyrelsens allmänna råd om handläggning av ärenden som gäller barn och unga (SOSFS 2014:6).

²⁵ Eller försök till brott för vilket det inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i ett år, om gärningen innefattat försök till överföring av sådan allmänfarlig sjukdom som avses i 1 kap. 3 § smittskyddslagen (2004:168).

Den 1 augusti 2021 infördes en ny sekretessbrytande bestämmelse som gör det möjligt för socialtjänsten och hälso- och sjukvården att under vissa förutsättningar lämna uppgifter till Polismyndigheten i syfte att förhindra att det mot den närstående begås ett allvarligare vålds-, frids- eller sexualbrott, 10 kap. 18 c § OSL. Bestämmelsen gäller brott som avses i 3, 4 och 6 kap. brottsbalken, BrB, för vilket det inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i ett år. Förslaget omfattar därmed de allvarligaste vålds-, frids-, och sexualbrotten. Några exempel på sådana brott är mord, dråp, grov misshandel och våldtäkt.²⁶

Mer information om den nya bestämmelsen och vilka förutsättningar som behöver vara uppfyllda för att den ska bli tillämplig finns i Socialstyrelsens meddelandeblad nr 5/2021.

Underlåtenhet att anmäla allvarliga brott

Det föreligger en allmän skyldighet enligt 23 kap. 6 § BrB att göra en anmälan för vissa allvarliga brott som är förestående eller pågående. Annars kan man dömas för underlåtenhet att avslöja brottet. Det kan t.ex. gälla om en tjänsteman får reda på att någon som har varit i kontakt med socialtjänsten planerar ett väpnat rån eller hotar att slå ihjäl eller allvarligt misshandla någon. I sådana fall viker tystnadsplikten för anmälningsskyldigheten (10 kap. 28 § första stycket OSL).

Nödrätten

Utöver vad som ovan anförts kan det också vara nödvändigt att lämna ut sekretesskyddade uppgifter för att avvärja fara för liv, hälsa eller värdefull egendom. I en sådan nödsituation är det straffritt att bryta sekretessen. Det följer av bestämmelser om den s.k. nödrätten i 24 kap. 4 § BrB.

²⁶ Prop. 2020/21:163 s. 32 f.